

Nieuwe Energie voor Nederland

Concept-Verkiezingsprogramma D66 2023-2027

Den Haag, 22 september 2023

Voorwoord

Deze verkiezingen markeren een nieuw en hoopvol moment voor Nederland. Een nieuwe generatie staat op. Dat biedt de kans om te zoeken naar wat ons bindt en hoe we samen de opgaven voor Nederland kunnen aanpakken. Waarbij we kijken wat er nu nodig is, maar ook wat de generaties na ons nodig hebben. Het biedt de kans om niet alleen te schreeuwen, maar ook te luisteren. Juist ook naar de mensen met een zachte stem, de mensen die niet altijd gehoord worden.

Dit programma bevat onze plannen om Nederland schoner, slimmer en sterker te maken. In de achterliggende jaren hebben wij de verandering al ingezet, met de grootste investeringen in het onderwijs en ambitieus klimaatbeleid. Nu willen wij doorbouwen aan een groene toekomst, in een klimaatneutrale samenleving. Want wij zijn de eerste generatie die de gevolgen van klimaatverandering merkt, en de laatste generatie die er iets aan kan doen.

Dit is het moment voor nieuwe energie voor het klimaat. Voor een samenleving waarin iedereen betaalbaar kan wonen in een goed geïsoleerd huis, in een schone omgeving met zorg voor onze natuur. Dit is het moment voor nieuwe energie voor het onderwijs. Voor ons begint en eindigt alles bij het beste onderwijs voor ieder kind en een leven lang leren voor iedereen. Want goed onderwijs geeft je de vrijheid om jezelf te leren kennen én reikt je de vaardigheden aan om de toekomst aan te kunnen. En dit is het moment voor nieuwe energie voor de economie, waarin hard werken wordt beloond, we onze welvaart eerlijk delen en we samenwerken aan goede zorg voor iedereen.

In een verenigd Europa zorgen we voor onze veiligheid en vrijheid. Daarbij kunt u ervan op aan dat D66 altijd pal zal staan voor de democratische rechtsstaat en onze individuele vrijheden. Wij blijven opstaan tegen racisme en discriminatie en ervoor vechten dat je je leven kunt invullen zoals je dat zelf wilt. Wie je ook bent, waar je ook vandaan komt. In een land waar de overheid de mensen vertrouwt, in plaats van wantrouwt.

Met onze plannen willen wij de toekomst beter maken dan vandaag. Dat lukt alleen als we het samen doen. Doet u mee?

Rob Jetten

Inleiding

Wij zijn optimistisch over de toekomst. Ook nu, in een wereld vol onzekerheid. Nu we merken dat het klimaat verandert. Nu Rusland een oorlog is gestart op het Europese continent. Nu het voor veel mensen lastig is om de eindjes aan elkaar te knopen. Ook nu geloven wij dat morgen beter kan zijn dan vandaag. D66 staat voor een land waarin we welzijn en welvaart eerlijk verdelen, waar we ons geld duurzaam verdienen, waarin voor iedereen een betaalbare woning binnen bereik ligt en we de aarde schoon en leefbaar achterlaten voor toekomstige generaties. Een land waarin iedereen kansen krijgt, ongeacht waar je wieg staat. Een wereld met een sterk, zelfverzekerd en democratisch Europa en een rechtvaardig asielbeleid. Een Europa dat staat voor mensenrechten. Dit vraagt dat we keuzes maken. Dat vergt soms opofferingen. Soms moeten we daarvoor grenzen stellen, soms moeten we ze juist verleggen. Bovenal vraagt het dat we over eigen belangen heen kijken en redelijke compromissen sluiten. D66 is de partij van dromen én van doen.

Nederland is een land van kennis, creativiteit en gemeenschapszin. Steeds meer mensen hebben werk gevonden en de werkloosheid is historisch laag. In Europa kan Nederland het brandpunt van vernieuwing en innovatie zijn. Ondernemers en werkenden zorgen samen voor een nieuwe economie. We kiezen volop voor duurzame energie en zetten samen de schouders eronder om de klimaataanpak te versnellen. Met een open houding lossen we de tekorten op de arbeidsmarkt op. Met de overheid en het bedrijfsleven investeren we samen in kennis en innovatie. En we beteugelen de macht van techgiganten, zodat de nieuwste technologie voor ons allemaal gaat werken.

Iedereen moet kunnen meedoen, waardering krijgen en vrij zijn om talenten te ontdekken en te ontwikkelen, zonder barrières. Zodat je kunt worden wie je wilt zijn. Als je op een achterstand begint, krijg je meer ondersteuning. We investeren in het beste onderwijs, in kinderopvang voor alle kinderen, in werk meer laten lonen, in een overheid die de menselijke maat weer hanteert en in een dak boven je hoofd. Armoede pakken we radicaal aan. Discriminatie bestrijden we op alle fronten. We richten groene wijken in, waar kinderen veilig kunnen buitenspelen. In ons onderwijs en op de arbeidsmarkt is er altijd ruimte voor een tweede of derde kans. Als alle talenten kunnen bloeien, groeit onze collectieve kracht.

In onze maatschappij moet iedereen zichzelf kunnen zijn, vrij en onbevreesd. Waar je ook bent en waar je ook vandaan komt. We willen een overheid die naast mensen staat, want we staan sterker als mensen meepraten én meebepalen. Niet alleen achteraf, maar juist vanaf het allereerste begin. Dat vraagt om een overheid die het gesprek aangaat, kennis deelt en mensen met elkaar verbindt, maar die ook eerlijk is over de keuzes die ze maakt en die niet belooft wat niet kan worden waargemaakt. Een overheid die zorgt dat kennis in huis is en aan tafel zit. Die goed luistert, de ervaringen van mensen serieus neemt en die ook de belangen met een zachte stem hoort. We sturen mensen niet langer van het gemeentelijke kastje naar de Rijkswaand, maar werken samen mét inwoners, vóór inwoners. Zo ontstaat ruimte voor initiatieven die niet in eigen huis bedacht zijn. Jongeren krijgen een expliciete stem om mee te bepalen over hun toekomst.

De veranderingen die nodig zijn, zijn al begonnen. Elke dag werken mensen aan een beter Nederland en Europa. Zij laten zien hoe je concrete stappen vooruitzet. Lokaal vinden mensen elkaar in initiatieven om samen schone energie te winnen. Huisartsen werken samen om de gezondheid van mensen te verbeteren. Collectieven van boeren werken aan een voedselproductie die hand in hand kan gaan met de ontwikkeling van natuur. Zij lopen op de politiek vooruit en geven nieuwe energie aan de toekomst van ons land. D66 bouwt met dit programma verder op deze energie.

Laten we daarbij ook eerlijk zijn. We weten dat we niet alles morgen kunnen regelen. Niet alles kan tegelijkertijd. Schaarste op de arbeidsmarkt en de beschikbaarheid van grondstoffen trekken een wissel op het tempo van de energietransitie en de snelheid waarmee we huizen kunnen bouwen. Maar we kunnen wel beginnen. In dit programma staan de stappen die wij in de komende vier jaar willen zetten om deze doelen te realiseren. We zetten vol door op de maatregelen die nodig zijn tegen klimaatverandering. We hebben oog voor klimaatrechtvaardigheid: iedereen moet mee kunnen komen. Daarom introduceren we een klimaatbonus en een klimaatticket voor iedereen. We maken €1 miljard per jaar vrij om nieuwe groene bedrijvigheid te stimuleren. Radicale kansengelijkheid betekent dat we ongelijk investeren in gelijke kansen. Daarom introduceren we een leerbudget, waarmee omscholing voor de banen van morgen voor iedereen mogelijk is – vooral voor wie dat het hardst nodig heeft. We willen dat de zorg voor iedereen toegankelijk, betaalbaar en van hoge kwaliteit is. Met het Integraal Zorgakkoord hebben we dat al in gang gezet met meer samenwerking, minder concurrentie en minder bureaucratie. We zetten onze inzet in het onderwijs voort, maken de kinderopvang eerst bijna gratis en zetten dan de stappen naar een publieke voorziening. We maken de Rijke schooldag voor ieder kind mogelijk. We belasten vervuiling, winst en vermogen extra om daarmee de belasting op werk te verlagen. We zorgen dat werken meer loont, met een hoger minimumloon. We pakken de krapte aan, bijvoorbeeld door het financieel aantrekkelijker te maken om meer uren te werken. We investeren in bestaanszekerheid, vervangen het toeslagenstelsel, en zetten in op een forse verlaging van armoede – zeker ook onder kinderen.

Met deze stappen zetten we de verandering in gang. Voor D66 betekenen veranderingen altijd hoop. Hoop dat het morgen beter kan. Een land waar het beter wonen, werken en leven is. Dat kan alleen als iedereen meedoet en we niemand achterlaten. Zodat iedereen, elk talent en elke generatie mee kan doen en mee kan werken aan een groene wijk, in dorp of stad. In een toekomstbestendig Nederland, in een sterker Europa en in een betere wereld.

Nieuwe energie voor Nederland.

Hans Vijlbrief, voorzitter Verkiezingsprogramma Commissie
Fleur Gräper - van Koolwijk, voorzitter Permanente Programma Commissie

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Inleiding	3
Inhoudsopgave	5
Hoofdstuk 1 – Een energieke economie: Klimaat, energie en ondernemerschap	10
<i>EERLIJK DELEN IN EEN SCHOON LAND</i>	12
Ambitieuze doelen, rechtvaardige uitkomsten	12
De vervuiler betaalt, de vergroener krijgt steun	13
Internationale klimaatrechtvaardigheid	14
<i>WIJ BOUWEN AAN NIEUWE ENERGIE</i>	15
Nieuwe energie: Minder, slimmer en schoner.....	15
Klaar voor de energie van de toekomst	16
<i>CIRCULAIRE ECONOMIE WAAR ENERGIE IN ZIT</i>	17
Nederland circulair in 2050.....	18
We bouwen aan onafhankelijkheid	19
Nederland koploper in de circulaire economie.....	19
Groene keuzes maken we mogelijk.....	21
<i>NIEUWE ENERGIE VOOR ONDERNEMERS</i>	22
We zetten brede welvaart centraal.....	22
Ruim baan voor bedrijven met waarde(n).....	23
Ondernemen midden in de maatschappij	24
Duurzaam bankieren voor de toekomst	25
<i>INNOVATIE MET EEN MISSIE VOOR MORGEN</i>	26
Investeren in innovaties die het verschil maken	26
Europa met een missies voor de toekomst.....	27
Leve de creativiteit van start-ups en scale-ups!.....	27
<i>ENERGIEKE BANEN IN DE GROENE ECONOMIE</i>	28
Een radicaal voorstel voor roerige tijden	28
Een nieuwe blik op de krappe arbeidsmarkt	29
We gaan rechtvaardiger belasten	30
Arbeidsmigratie in goede handen.....	31
Hoofdstuk 2 – Een energieke basis: Wonen, zorg en bestaanszekerheid	33
<i>EEN GOEDE WONING GEEFT JE ENERGIE</i>	34
Een huis dat aansluit bij je wensen.....	35
Een betaalbare woning voor iedereen.....	35
We bouwen binnen de bebouwde kom.....	36
We gaan alle huizen isoleren	37
Woningcorporaties bouwen door!.....	37
Meer huizen voor starters en studenten	38
Kansen in en voor alle wijken en buurten.....	39
<i>EEN ZEKERE BASIS VOOR ELKE DAG</i>	40
We verhogen het minimumloon	40
Een nieuwe start, zonder toeslagen.....	41
Sneller uit de schulden.....	41
Naar werk dat werkt voor iedereen.....	42
We pakken schijnzelfstandigheid hard aan.....	43
Meer grip op je pensioen.....	44

<i>WE NEMEN REGIE OP DE ZORG</i>	45
De zorg als energieke plek om te werken	45
Nieuwe technologie vraagt nu om actie	47
De beste zorg in het hele land	48
Van de huisarts tot de spoedarts	49
Over goede zorg beslissen we samen	50
Nieuwe energie voor de jeugdzorg	50
Toegang tot zorg voor iedereen	52
Vrij zijn om zelf zorg te kiezen	52
Minder wachtlijsten voor psychische zorg	53
<i>ZORG VOOR DE PATIËNT OOK IN DE TOEKOMST</i>	54
We selecteren op zinnige zorg	54
Medisch specialisten weer in loondienst	55
Een overheid met regie in de zorg	55
Eerlijke en solidaire eigen bijdragen	56
Grip op geneesmiddelen	56
Anticonceptie voor iedereen toegankelijk	58
<i>ENERGIE OM ELKE DAG GEZOND TE STARTEN</i>	58
We investeren in onze gezondheid	58
Vrij zijn om elke dag gezond te kiezen	59
Vroeg hulp bij psychische problemen	60
Een goede start voor de allerkleinsten	61
Energiek en zorgeloos ouder worden	62
<i>SPORT EN BEWEGEN GEVEN ENERGIE</i>	63
Bewegen is voor iedereen	63
De kracht van topsport	64
<i>REGIE OP HET LEVEN</i>	64
Baas in eigen buik	65
In gesprek over de laatste levensfase	65
Ruimte voor medische ontwikkelingen	66
Hoofdstuk 3 – Een energieke maatschappij: Onderwijs, wetenschap en radicale gelijkwaardigheid	67
<i>ONTDEK JE TALENT IN HET ONDERWIJS</i>	68
Gratis kinderopvang als beste start	68
Een rijke schooldag voor ieder kind	69
Onderwijs begint bij de basis	70
Een eigen pad in het onderwijs	70
We pakken het lerarentekort aan	71
Onderwijs toegankelijk voor álle kinderen	72
De schoolgebouwen van de toekomst	73
Geld naar de klas	73
Moderniseer de vrijheid van onderwijs	74
<i>EEN VLIEGENDE START VOOR ALLE STUDENTEN</i>	75
Kansen voor alle studenten	75
We versterken de studiefinanciering	76
Ons energieke beroepsonderwijs	76
Studenten ontwikkelen zich breed	77
Een internationale omgeving biedt nieuwe energie	78
Medezeggenschap van studenten en docenten	78
<i>KUNST, CULTUUR EN WETENSCHAP ALS BRON VAN ENERGIE</i>	78
We investeren in onderzoek en innovatie	79
Waardevolle wetenschap in de maatschappij	79
Kunst en cultuur zijn ons fundament	80

We maken kunst en cultuur voor en van iedereen.....	81
Behoud het Nederlands erfgoed, vernieuw het perspectief	82
<i>EEN EINDE AAN DISCRIMINATIE.....</i>	<i>83</i>
Een einde aan racisme en discriminatie	83
Radicale gelijkwaardigheid tussen vrouwen en mannen.....	84
We staan pal voor de rechten van lhbtq+	85
Gelijke kansen voor mensen met een handicap, chronische ziekte of neurodiversiteit	86
Een einde aan alle vormen van haatdragend en seksueel geweld	87
<i>EEN OVERHEID DIE WERK MAAKT VAN RADICALE GELIJKWAARDIGHEID.....</i>	<i>87</i>
Een overheid die het opneemt tegen discriminatie	88
Gelijke toegang tot werk en wonen	89
Bij een moderne maatschappij past een modern familierecht	89
We decriminaliseren sekswerk	90
<i>JE HOORT ERBIJ VANAF DAG ÉÉN</i>	<i>91</i>
Meedoen vanaf het begin	91
Vrij zijn van ongewenste invloeden	92
Vrije keuze in nationaliteit	92
<i>NAAR DUURZAAM, HUMAAN EN REALISTISCH DRUGSBELEID.....</i>	<i>92</i>
Herijk het Nederlandse drugsbeleid	93
Doorbreek de impasse van het gedoogbeleid	93
Medisch onderzoek naar drugs.....	94
Hoofdstuk 4 – Een energieke omgeving: Voedsel, landbouw, natuur, mobiliteit en ruimte	95
<i>AANDACHT VOOR HEEL NEDERLAND</i>	<i>96</i>
Ruimtelijke ordening voor een mooi Nederland	96
Leefbare steden en regio's.....	97
<i>EEN NEDERLAND VAN SNELLE EN SCHONE VERBINDINGEN</i>	<i>98</i>
Op de fiets van stad naar stad.....	99
Een landelijk klimaatticket in het openbaar vervoer	99
Slimme oplossingen voor meer bereikbaarheid	102
Emissieloos onderweg	103
Veiligere verbindingen	103
Schoner en slimmer goederenvervoer	104
De luchtvaart klimaatneutraal in 2050	105
<i>NIEUW PERSPECTIEF OP VOEDSEL EN LANDBOUW.....</i>	<i>107</i>
We bouwen aan een nieuwe visie op voedsel.....	107
We brengen kringlooplandbouw in de praktijk	108
Een eerlijke prijs in de hele keten	110
Gezond en duurzaam, de makkelijke keus.....	110
<i>MOOI NEDERLAND.....</i>	<i>111</i>
De natuur is van onschatbare waarde	112
Van het Groene Hart tot de hoge zandgronden	113
De stem van de Waddenzee.....	114
Goed en genoeg water.....	114
Brede rivieren door oneindig laagland	115
Een schoon land	116
Hoofdstuk 5 – Een energieke democratie: Bestuur, rechtsstaat en veiligheid	117
<i>EEN OVERHEID DIE WERKT VOOR MENSEN</i>	<i>118</i>
Luisteren.....	118
Leveren.....	119
Vertrouwen	120

Herstellen	120
<i>STERKE DEMOCRATISCHE INSTITUTEN</i>	121
Inspraak in de macht	121
Controle op de macht	122
Zeggenschap in de maatschappij	123
Nieuwe politiek voor een nieuwe generatie	123
Onafhankelijke media	124
Betrouwbare informatie	125
Modern Koningschap	125
<i>WIJ ZIJN ÉÉN KONINKRIJK – NOS TA UN REINO – WE ARE ONE KINGDOM</i>	126
Gelijkwaardigheid in democratie en bestuur	126
Bonaire, Sint-Eustatius en Saba (Caribisch Nederland)	127
Aruba, Curaçao en Sint-Maarten (Caribische Landen)	127
<i>EEN RECHTSPRAAK DIE WERKT VOOR IEDEREEN</i>	128
Investeren in een moderne rechtspraak	128
Eerlijke toegang tot het recht	128
Investeren in de jeugdbescherming	129
<i>VEILIG NEDERLAND</i>	130
Een leefbare buurt	131
De politie midden in de maatschappij	132
Effectieve straffen	132
Een weerbare rechtsstaat	133
Een weerbare democratie	134
Een weerbare samenleving	135
<i>EEN NIEUWE VISIE OP NIEUWE TECHNOLOGIE</i>	136
De digitale toekomst is rechtvaardig	136
De digitale toekomst is democratisch	137
De digitale toekomst is duurzaam	139
De digitale toekomst is veilig	139
Nederland koploper in technologie	140
Hoofdstuk 6 – Een energieke wereld: Europa, migratie en buitenlandse zaken	142
<i>WIJ ZIJN EUROPA</i>	143
Een democratie die werkt	144
Democratie is het beschermen waard	144
Een nieuwe begroting voor een moderne Unie	145
Europees denken voor energieke regio's	145
Een veilig Europa	146
Ons buitenlandbeleid is Europees	147
Diplomatieke dienst voor alle Nederlanders	148
<i>VEILIG EUROPA IN EEN WOELIGE WERELD</i>	148
Nederland als sterke partner voor Europese veiligheid	149
Defensiepersoneel op één	149
Een volwaardige Europese tak in de NAVO	150
<i>VOOR DE MEEST KWETSBAREN IN DE WERELD</i>	152
Internationale solidariteit begint met samenwerken	152
We staan wereldwijd op voor vrouwen en lhbtq+	153
<i>EERLIJK EN GROEN EUROPEES HANDELSBELEID</i>	153
Onze inzet voor Europese handelsakkoorden	153
Europese bedrijven nemen internationaal verantwoordelijkheid	154
Nieuwe missies voor moderne handel	155
<i>NAAR EEN VEILIG MIGRATIEBELEID DAT WERKT</i>	155

Bescherming voor kwetsbaren op de vlucht	155
Een snelle en zorgvuldige asielprocedure	157
Strenger voor asielzoekers die geen kans hebben om hier te blijven	159
Voor hoogwaardige arbeidsmigratie, tegen misstanden	160
Hoofdstuk 7 – Overheidsfinanciën	162
Gezonde overheidsfinanciën met investeringen in de toekomst	162
Brede welvaart als uitgangspunt.....	162
Colofon & Verantwoording	164

Hoofdstuk 1 – Een energieke economie: Klimaat, energie en ondernemerschap

WAT ZIEN WE

Nederland is één van de welvarendste en gelukkigste landen in de wereld. Een goed opgeleide bevolking, moderne infrastructuur, veiligheid en stabiliteit zijn belangrijke ingrediënten voor dit succes. Een succesvol bedrijfsleven kan niet zonder een bloeiende samenleving. En onze samenleving kan niet zonder een succesvol bedrijfsleven.

Voor een gezonde, duurzame en eerlijke economie is een transformatie nodig. Onze welvaart is niet vanzelfsprekend. Onze huidige manier van consumeren en produceren past niet binnen de draagkracht van de aarde. De aarde warmt snel op. Grondstoffen zijn ontoereikend. Water, bodem en lucht zijn van te slechte kwaliteit en de biodiversiteit neemt af. De tekorten op de arbeidsmarkt zijn voelbaar in het dagelijks leven van ons allemaal. De wachtlijst voor een plek bij de dokter loopt op, er is geen plek bij de kinderopvang en een loodgieter of aannemer vinden is bijna niet te doen. Zorgelijk, want voor de groene en digitale transitie hebben we deze mensen juist hard nodig. Nieuwe sectoren en ontwikkelingen zullen veel aanpassingsvermogen vragen van iedereen die aan het werk is of aan het werk gaat. Deze veranderingen brengen ook nieuwe mogelijkheden met zich mee: nieuwe banen en nieuwe perspectieven.

WAT WILLEN WE

D66 wil 'eerlijk delen in schoon land', zoals in 1972 al op onze verkiezingsposter stond. We zetten volop door om de doelstelling van 60 procent CO₂-reductie in 2030 te halen. In 2040 willen we klimaatneutraal zijn. We hebben oog voor klimaatrechtvaardigheid: iedereen moet mee kunnen komen. Meer dan ooit is het nodig dat er ruimte is voor ieders talent. D66 wil dat het loont om te werken. Van een extra dag werken, houd je meer over. En voor wie dat wil, is het aantrekkelijk om ook na je AOW-leeftijd door te werken. We trekken gericht talent aan vanuit het buitenland, en werkenden krijgen meer regie op hun eigen loopbaan en werk.

Onze economie zetten we ten dienste van de samenleving. De overheid begrenst vervuiling en zorgt dat we minder grondstoffen gebruiken. We richten de economie zo in dat schone bedrijven ook de rendabelste bedrijven zijn, omdat de werkelijke maatschappelijke kosten worden doorberekend. We willen een overheid die machtsposities van grote bedrijven beteugelt en zorgt dat winsten eerlijk zijn verdeeld. Die ervoor zorgt dat we in Europa altijd toegang hebben tot essentiële producten. Die de juiste randvoorwaarden stelt en de spelregels handhaaft waarbinnen bedrijven kunnen ondernemen. Maar ook een overheid die investeert in een goed vestigingsklimaat en bedrijven ondersteunt om de transitie mogelijk te maken. Zo vergroten we niet alleen de economische welvaart, maar zorgen we ook voor welzijn, rechtvaardigheid, een gezonde leefomgeving en een goed klimaat. Brede welvaart, zodat Nederland niet alleen een rijk, maar ook een gezond en gelukkig land is en blijft.

WAT DOEN WE

- We verhogen de klimaatdoelstelling naar 60 procent CO₂-reductie in 2030 en klimaatneutraal in 2040. In 2030 willen we 50 procent minder grondstoffen gebruiken; in 2050 zijn we helemaal circulair.
- Iedere volwassene krijgt een klimaatbonus om de extra kosten die er nu nog zijn als gevolg van de transitie te compenseren. Met een klimaatticket kun je voor een vaste lage prijs met het openbaar vervoer reizen.
- We maken €1 miljard per jaar vrij om nieuwe investeringen in de productie van groene en circulaire producten in Nederland te stimuleren. We bouwen alle subsidies op fossiele energie af.
- De gaswinning in Groningen stopt per 1 oktober 2024 definitief. Dat leggen we wettelijk vast.
- We zorgen voor een winwin-lening. Daarmee kunnen kleinere ondernemers makkelijk geld lenen en familie, vrienden of fans een aantrekkelijk rendement krijgen.
- Met een leerbudget geven we iedereen de mogelijkheid om een leven lang te blijven leren.

1 EERLIJK DELEN IN EEN SCHOON LAND

2

3 Klimaatverandering leidt tot meer extreme weersomstandigheden, hitte, droogte en overstromingen.
4 Juli 2023 was de heetste maand ooit gemeten en er is een kans van 98 procent dat één van de
5 komende vijf jaren de warmste ooit zal zijn. Wij zijn de eerste generatie die de gevolgen van
6 klimaatverandering merkt en de laatste generatie die er iets aan kan doen. D66 vindt het belangrijk
7 dat we als Nederland en Europa onze eerlijke bijdrage leveren aan deze wereldwijde uitdaging.
8 Daarom leverden wij de eerste minister voor Klimaat en Energie, die met succes de inhaalrace heeft
9 ingezet om Nederland klimaatkoploper te laten worden. De komende jaren gaan wij op volle kracht
10 door met het aanpakken van klimaatverandering en het creëren van een groene economie met de
11 banen van de toekomst. Daarvoor moet de uitstoot van broeikasgassen drastisch omlaag, net als de
12 uitstoot van andere schadelijke stoffen in lucht, bodem en water (zie hoofdstuk 4, paragraaf Mooi
13 Nederland).

14

15 Ambitieuze doelen, rechtvaardige uitkomsten

16

17 Wij willen dat onze samenleving in hoog tempo klimaatneutraal wordt. De grootste inspanningen
18 vragen we van de grootste vervuilers, maar het gaat alleen lukken als iedereen meedoet. Daarvoor
19 moeten we zorgen dat iedereen ook mee kán doen en dat iedereen mee wil doen. Daarom moet het
20 klimaatbeleid ambitieus en rechtvaardig zijn.

21

22 € Wij willen de CO₂-uitstoot van Nederland in hoog tempo reduceren. Dit betekent dat we in 2030
23 met minimaal 60 procent reduceren ten opzichte van 1990. In 2040 willen we klimaatneutraal
24 zijn, zodat we in 2050 klimaatpositief zijn. Dat betekent dat er dan meer broeikasgassen uit de
25 atmosfeer worden gehaald dan worden uitgestoten.

26 € We investeren maximaal om het verlagen van onze CO₂-uitstoot mogelijk te maken. We maken
27 geld vrij voor infrastructuur voor groene waterstof, verzwaring en uitbreiding van het
28 elektriciteitsnetwerk en voor meer laadpalen voor elektrische (vracht)auto's. Voor de
29 verduurzaming van huizen en investeringen die anders niet rendabel zijn, stellen we subsidies
30 beschikbaar. Om vergroening daadwerkelijk te realiseren, normeren en beprijzen we uitstoot van
31 broeikasgassen.

32 € We voeren naar voorbeeld van Oostenrijk en Canada een klimaatbonus in van €250. Dit is een
33 vast bedrag dat iedereen jaarlijks krijgt, om de hogere lasten op vervuiling te compenseren.
34 Mensen met een laag inkomen hebben hier in verhouding meer profijt van dan mensen met een
35 hoog inkomen.

36 € We introduceren een landelijk klimaatticket, waarmee je voor een vaste lage prijs in bus, tram,
37 metro en trein in Nederland buiten de spits kan reizen. Dat maakt reizen met het openbaar
38 vervoer mogelijk voor meer mensen, laat nieuwe reizigers kennismaken met het openbaar
39 vervoer en maakt de overstap naar het openbaar vervoer aantrekkelijker.

40 € We helpen huiseigenaren en mensen met lage inkomens met subsidies en verplichten
41 verhuurders hun huizen energiezuiniger te maken.

42 € Er komt een klimaatadaptatieplan voor Bonaire, St. Eustatius en Saba, net als voor andere
43 Nederlandse gemeenten. Daarbij betrekken we inwoners en worden voldoende kennis en
44 financiële middelen beschikbaar gemaakt.

45

46 De vervuiler betaalt, de vergroener krijgt steun

47

48 Op grote schaal verduurzamen, zal alleen gebeuren als het ook lonend is. Anders blijft het te
49 aantrekkelijk om nog te kiezen voor het schadelijke alternatief. Daarom maken we vervuiling duurder,
50 terwijl we juist degenen die het goede voorbeeld geven belonen.

51

52 € Wij willen een eerlijker belastingstelsel dat werk beloont en vervuilers laat betalen. We
53 verschuiven de belasting van arbeid naar vervuiling, grondstoffen, natuurlijke bronnen en de
54 uitstoot van schadelijke stoffen. Wij willen dat in de prijs van grondstoffen en vervuilende
55 producten de maatschappelijke kosten worden meegenomen, eerlijke beprijzing (*true pricing*).

56 € We bouwen fossiele subsidies en vrijstellingen zo snel mogelijk af, zodat duurzame investeringen
57 ook de rendabele investeringen worden. Bij voorkeur doen we dit Europees en mondiaal. In
58 plaats van fossiele subsidies willen wij subsidies en fiscale voordelen beschikbaar maken voor
59 innovatie en opschaling van nieuwe, schone technieken. We werken in Europees verband naar
60 een gelijk tarief in de energiebelastingen. Voor fiscale vrijstellingen die internationaal geregeld
61 zijn, zoals voor scheepvaart en luchtvaart, neemt Nederland samen met Europa het voortouw
62 om deze af te bouwen.

63 € Vervuilende sectoren, zoals de industrie en bouw, moeten klimaatneutraal worden. Dat gaat niet
64 van vandaag op morgen, maar moet wel in hoog tempo, met zekerheid en voorspelbaarheid. Wij
65 willen dat er per sector een ambitieuze af- en ombouwstrategie wordt geformuleerd, waarin
66 fossiele activiteiten worden afgebouwd en een klimaatneutrale, circulaire economie wordt
67 opgebouwd. Met voorspelbare, haalbare normering en einddata voor fossiele technieken en
68 transitietechnieken, zoals CO₂-opslag. Met regelgeving en subsidies die experimenten en
69 innovatieve technieken stimuleren. En duidelijke plannen voor de uitrol van benodigde
70 infrastructuur. Bestaande bedrijven kunnen hierop hun investeringen aanpassen. Ook biedt dit
71 veel kansen voor groei van het mkb en nieuwe bedrijven.

72 € De regering moet met CO₂ omgaan zoals met geld: voor elk voorstel dat leidt tot meer CO₂-
73 uitstoot, moet worden gezocht naar een 'CO₂-dekking'. Net zoals financiële voorstellen dekking
74 vereisen in de begroting, vereisen voorstellen die impact hebben op het klimaat compensatie in
75 de vorm van CO₂-reductie elders.

76 € Banen in de nieuwe en groene economie vragen om mensen met specifieke kennis en
77 vaardigheden. Met een leerbudget maken we het voor werknemers makkelijker om zich bij of
78 om te scholen. Ook stimuleren we werkgevers om meer scholing aan te bieden. Bij sluiting en
79 afschaling van fossiele industrieën denken overheden samen met sociale partners mee over een
80 sociaal plan om werknemers naar een nieuwe baan te begeleiden.

81 € We helpen industriële bedrijven om te verduurzamen met maatwerkafspraken. Deze worden tot
82 nu toe alleen gemaakt met de grootste uitstoters. Wij verbreden deze aanpak naar regionale
83 industriële bedrijven. Die zijn vaak van groot economisch belang in hun regio en verdienen ook
84 meer hulp bij verduurzaming.

85 € We stellen als voorwaarde voor financiële steun aan bedrijven die willen vergroenen dat deze
86 bedrijven een concreet klimaat- en milieuplan voorleggen. Als bedrijven afspraken niet
87 nakomen, moeten zij de steun terugbetalen. Zo waarborgen we dat publiek geld bijdraagt aan
88 een groene toekomst.

89

90 Internationale klimaatrechtvaardigheid

91

92 De klimaatcrisis houdt de hele wereld in haar greep. Met de afspraken in de Internationale
93 Klimaatstrategie zetten we in op het afremmen van klimaatverandering, maar ook op de
94 ondersteuning van ontwikkelingslanden die nu al te maken krijgen met grote gevolgen van
95 klimaatverandering, terwijl zij vaak een veel kleinere rol hebben gespeeld in de oorzaak van het
96 probleem. We helpen landen die te kampen hebben met de gevolgen van klimaatverandering, maar
97 zelf nauwelijks hebben bijgedragen aan de oorzaak. We helpen deze landen met het opbouwen van
98 een schone economie en voorkomen waar mogelijk verdere schade.

99

- 100 • Sommige gebieden worden onevenredig hard getroffen door klimaatverandering. Denk aan
101 mislukte oogsten, hongersnood, overstromingen of droogte. Klimaatverandering heeft vergaande
102 consequenties en werkt ongelijkheid en conflict verder in de hand. Extra inspanning en prioriteit
103 gaat naar gebieden en groepen die harder worden getroffen.
- 104 • Nederland zet zich wereldwijd in voor het tegengaan van klimaatverandering en het bieden van
105 oplossingen voor landen die al te maken hebben met de gevolgen van klimaatverandering. Dit
106 doen we bijvoorbeeld door onze expertise op watermanagement te delen. We stimuleren actief
107 dat Nederlandse bedrijven met veel kennis en kunde over het reduceren van CO₂-uitstoot kansen
108 benutten om deze kennis ook in het buitenland in te zetten.
- 109 • We zetten wereldwijd in op het tegengaan van ontbossing in de strijd tegen klimaatverandering
110 en we zetten in op grootschalige duurzame herbebossing.
- 111 • We willen de inzet in de strijd tegen klimaatverandering intensiveren, in het bijzonder bij het
112 proactief herstellen van biodiversiteit wereldwijd. We zetten in op natuurinclusieve oplossingen
113 en gemeenschappelijke doelen. D66 wil daarom een daadkrachtig Parijsakkoord voor de natuur
114 en biodiversiteit, dat duidelijke doelen stelt voor de korte en lange termijn.
- 115 • Nederland wordt koploper bij het realiseren van een wereldwijd fonds voor klimaatschade (loss
116 and damage) en maakt hier zelf voldoende financiering voor beschikbaar.
- 117 • We verdubbelen het budget van het internationale klimaatfonds: het Dutch Fund for Climate and
118 Development (DFCD).
- 119 • Naast financiële steun aan klimaatschade, zet Nederland zich in voor een wereldwijde
120 uitwisseling van kennis en kunde op het gebied van klimaatadaptatie en -mitigatie.
- 121 • In de Europese Unie zijn ambitieuze afspraken gemaakt over CO₂-reductie tot 2030, onder andere
122 door aanscherping van het emissiehandelssysteem (ETS) en de invoering van een CO₂-
123 grensheffing (CBAM). Wij willen het ETS en CBAM uitbreiden naar meer sectoren en gratis
124 rechten in het ETS volledig afschaffen. Uiteindelijk willen we een Europese CO₂-heffing die onze
125 nationale heffing vervangt.
- 126 • Negatieve emissies moeten worden gereguleerd en gestimuleerd. Hiervoor komt een aparte
127 doelstelling. Negatieve emissies mogen alleen worden toegepast om niet-vermijdbare emissies te
128 compenseren. We stellen duidelijke voorwaarden aan 'carbon credits' en CO₂-compensatie die

129 bedrijven aanbieden en zorgen voor eenduidige regelgeving, zodat deze ook met zekerheid leiden
130 tot CO₂-reductie.

- 131 • We komen met wetgeving om financieringen en beleggingen van de financiële sector in lijn te
132 brengen met het Klimaatakkoord van Parijs.

133

134 WIJ BOUWEN AAN NIEUWE ENERGIE

135

136 We moeten minder energie gebruiken en de energie die we nog gebruiken, moet schoon worden. Dat
137 is niet alleen noodzakelijk om klimaatneutraal te worden, het maakt ons ook minder afhankelijk van
138 andere landen en draagt bij aan een lagere energierekening. De oorlog in Oekraïne heeft ons met de
139 neus op de feiten gedrukt. Tegelijkertijd heeft die ons ook geleerd dat we in korte tijd grote
140 veranderingen kunnen bewerkstelligen. Daarom werken we keihard door om Nederland te voorzien
141 van nieuwe energie.

142

143 Nieuwe energie: Minder, slimmer en schoner

144

145 Een schoon energiesysteem wordt de Deltawerken van het komend decennium. De schop moet in de
146 grond om genoeg hernieuwbare energie te produceren en te transporteren. In de energietransitie
147 moeten veel partijen in korte tijd stappen zetten die op elkaar inwerken. Dat vraagt om een grote rol
148 voor de overheid, die niet alleen moet coördineren, maar ook risico's moet wegnemen en actief moet
149 investeren. Maar alleen bouwen is niet genoeg, we willen ook veel efficiënter met onze energie
150 omgaan.

151

- 152 • Energie die we niet gebruiken, hoeven we ook niet te produceren, transporteren en betalen.
153 Daarom wil D66 een expliciet en ambitieus doel voor energiebesparing per sector.
- 154 • We maken isoleren financieel aantrekkelijker voor woningeigenaren, gemakkelijker voor
155 verenigingen van eigenaren en verplicht voor verhuurders. D66 heeft zich sterk gemaakt voor de
156 isolatie van de huursector. We hebben daarom geen E, F, en G labels meer in 2028. Daarnaast
157 vinden we dat elke huurder de mogelijkheid moet krijgen om eigen energie op te wekken, hetzij
158 op het eigen dak, hetzij via een coöperatief project in de buurt.
- 159 • We maken de energiebesparingsplicht voor bedrijven eenvoudiger en ambitieuzer en maken het
160 voor mkb'ers makkelijker om verduurzaming te financieren.
- 161 • In veel gevallen is het vervangen van een fossiele brandstof door elektriciteit de meest efficiënte
162 optie. In 2035 moet de productie van elektriciteit CO₂-vrij zijn.
- 163 • Netcongestie is nu het grootste probleem op het elektriciteitsnetwerk. Dit vereist actie. Het
164 Actieplan Netcongestie wordt met kracht doorgezet. Uitbreiding en slimmer benutten van het
165 elektriciteitsnetwerk heeft de hoogste prioriteit. Daarnaast zal het actieplan moeten worden
166 uitgebreid met onorthodoxe maatregelen, waaronder onder andere snellere
167 vergunningsprocedures, prijsdifferentiatie om elektriciteitsgebruik te sturen en/of flexibel
168 gebruik.
- 169 • Om een stabiele CO₂-vrije energievoorziening te hebben, kunnen we geen technieken uitsluiten.
170 Ook kernenergie niet. Kernenergie is duur, niet hernieuwbaar en zorgt voor gevaarlijk afval.
171 Tegelijkertijd levert het veel CO₂-vrije energie met weinig ruimtegebruik. Wij gaan door met de
172 voorbereidingen voor de bouw van twee nieuwe centrales. Hierbij zorgen we dat er vanaf het

- 173 begin veel aandacht is voor de mensen in de omgeving van de nieuwe kerncentrales, voor de
174 ontmanteling aan het eind van de levensduur en voor de eindberging van nucleair afval, zodat
175 we toekomstige generaties niet met problemen opzadelen. Daarnaast stimuleren we de
176 ontwikkeling van nieuwe technieken, zoals thoriumreactoren en kleine centrales (SMR's).
- 177 • In de energietransitie moet aandacht zijn voor behoud en versterking van de natuur. We stellen
178 een landelijke norm voor de integratie van natuur bij de ontwikkeling van energie-infrastructuur.
179 Ook in aanbestedingen voor windenergie op zee moet aandacht zijn voor de natuurlijke
180 omgeving.
 - 181 • Groene waterstof is de komende tijd nog schaars. Daarom zien wij vooral een rol voor waterstof
182 in de industrie, minder bij auto's en woningen. We stimuleren de productie van groene waterstof
183 in Nederland, maar zien ook een grote rol voor de import van waterstof voor Nederland en
184 Europa. We investeren in een waterstofnetwerk op land en op de Noordzee. Het gebruik van
185 groene waterstof wordt genormeerd, stapsgewijs naar 100 procent en gestimuleerd door een
186 lager belastingtarief. Voor de transitiefase benutten we ook blauwe waterstof met CO₂-opslag,
187 met een heldere einddatum.
 - 188 • We willen een volwaardige Europese Energie Unie. We zorgen voor investeringen in nieuwe,
189 duurzame energie-infrastructuur en netwerken, vooral in de grensregio's. Door samen te werken
190 binnen de Europese Unie staan we sterker.
 - 191 • We introduceren een verenigd transportnetwerk onder de Noordzee dat berekend is op
192 toekomstige aanbouw van windparken en waterstofgeneratoren.
 - 193 • We stimuleren de opslag van energie. Dit gaat niet alleen om batterijen, maar ook om de opslag
194 van waterstof en warmte. We stimuleren innovaties, zoals opslag in mierenzuur, ijzerpoeder en
195 zout.
 - 196 • Duurzame energie moet voor iedereen toegankelijk en betaalbaar zijn. Daarom investeren we
197 bijvoorbeeld in subsidies en ondersteuningsprogramma's voor mensen met lage inkomens die de
198 overstap willen maken naar duurzame energie of hun huis energiezuiniger willen maken.

199

200 [Klaar voor de energie van de toekomst](#)

201

202 Onze energievoorziening moet divers en onafhankelijk zijn. We zorgen ervoor dat er geen sprake is
203 van overmatige afhankelijkheid van één land of ondersteuning van foute regimes.

- 204 • We versterken de Europese Energie Unie en bouwen aan gemeenschappelijke capaciteit,
205 infrastructuur en netwerken.
- 206 • We gaan veel windenergie opwekken op de Noordzee. Dat zijn grote investeringen die van
207 belang zijn voor de leveringszekerheid van groene stroom in Nederland. Vanwege de grote
208 strategische langetermijnbelangen op de Noordzee, willen wij dat de staat actief participeert in
209 deze windparken.
- 210 • Uitbreiding van wind en zon op land blijft noodzakelijk, met duidelijke normen voor de hinder
211 van geluid en slagschaduw. Bij zonne-energie kiezen we zo veel mogelijk voor zon op daken,
212 gevels en restgronden.
- 213 • Voor perioden met te weinig zon en wind borgen we de leveringszekerheid via afspraken met
214 grote afnemers over flexibel elektriciteitsgebruik en CO₂-vrije gascentrales, waar we het gebruik
215 van waterstof normeren.

- 216 • De opwek van energie zal veel vaker decentraal plaatsvinden. We passen wetgeving aan zodat dit
217 wordt gestimuleerd en vereenvoudigd. We maken het delen van energie mogelijk en stimuleren
218 lokaal eigenaarschap, bijvoorbeeld via energievoorzieningscoöperaties. Dit bevordert niet alleen de
219 acceptatie en betrokkenheid, maar versterkt ook de economische veerkracht van lokale
220 gebieden. We voeren een kwaliteitsbudget in, om het effect van energieprojecten op de
221 leefomgeving te minimaliseren.
- 222 • De Warmtewet die in voorbereiding is, moet met volle vaart worden behandeld. We koppelen de
223 warmteprijs los van de gasprijs. Warmtenetten moeten voor een meerderheid in publieke
224 handen zijn. We intensiveren de ontsluiting van duurzame warmtebronnen, zoals geothermie en
225 aquathermie.
- 226 • We zetten biograndstoffen zo hoogwaardig mogelijk in. Na de stop op subsidies voor biomassa
227 voor de opwek van warmte, stoppen we ook zo snel mogelijk met het gebruik van biomassa voor
228 de productie van elektriciteit.
- 229 • We zorgen dat in Caribisch Nederland de energievoorziening klimaatneutraal wordt.
- 230 • Hoewel we vol inzetten op fossielvrije energie, zullen we nog jaren fossiel gas gebruiken. We
231 borgen de leveringszekerheid door verplichte vulling van gasopslagen en door via gezamenlijke
232 Europese inkoop meerjarige contracten voor vloeibaar gas af te sluiten.
- 233 • De gaswinning in Groningen stopt per 1 oktober 2024 definitief. Dit leggen we wettelijk vast. Ook
234 overige gaswinning op land wordt afgebouwd. Er worden geen vergunningen meer gegeven voor
235 gaswinning onder de Waddenzee, ook niet bij Ternaard, en we onderzoeken de mogelijkheid om
236 bestaande winning versneld te stoppen.
- 237 • De diepe oceaan is één van de weinige stukjes van de aarde die nog niet door menselijke
238 activiteit is aangetast. Onze behoefte naar grondstoffen mag niet ten koste gaan van deze unieke
239 ecosystemen. D66 is vastberaden om zich op zowel EU-niveau als wereldwijd te verzetten tegen
240 diepzeemijnbouw.
- 241

242 CIRCULAIRE ECONOMIE WAAR ENERGIE IN ZIT

243

244 In een wereld waar grondstoffen schaarser worden en afval zich opstapelt, is het duidelijk dat ons
245 huidige model van consumeren, produceren en weggooien onhoudbaar is. Dit model veroorzaakt niet
246 alleen milieuproblemen, maar ook veiligheidsrisico's en economische afhankelijkheid. Bijna de helft
247 van onze CO₂-uitstoot komt voort uit de productie van voedsel en goederen. Dit kan en moet anders.
248 We zitten midden in de transitie naar een toekomstbestendige economie, een circulaire, uitstootvrije
249 economie, waarin materialen en grondstoffen maximaal worden hergebruikt.

250

251 We verschuiven naar een circulaire benadering, waarin onder andere slim ontwerpen, delen,
252 hergebruiken en recyclen centraal staan. We heroverwegen onze productie- en consumptiepatronen
253 en waardecreatie. Soms kiezen we er ook voor iets niet of minder te produceren of te kopen. Deze
254 overgang biedt niet alleen kansen om duurzamer te worden, maar ook om onze economie veiliger en
255 veerkrachtiger te maken, nieuwe banen te creëren en strategische autonomie te versterken. We
256 zorgen dat ondernemers deze kansen met beide handen kunnen aanpakken. D66 staat voor een
257 circulaire economie waarin welvaart hand in hand gaat met verantwoordelijkheid voor onze planeet
258 en toekomstige generaties.

259

260 Nederland circulair in 2050

261

262 Nederland heeft een ambitieus doel gesteld: op papier hebben we in 2050 een volledig circulaire
263 economie. De opgave is om deze doelstelling werkelijkheid te maken. Veel productieketens zijn
264 internationaal. Daarom zullen we ons inspannen om dit op Europese schaal te organiseren.

265

266 € In 2030 is ons doel om 50 procent minder grondstoffen te verbruiken. In 2040 zetten we in op 75
267 procent circulariteit. In 2050 is het doel om volledig circulair te zijn. Deze doelen leggen we
268 wettelijk vast in een nieuwe circulaire economiewet.

269 € Ook in Europa pleiten we voor het vastleggen van de doelstelling voor een volledig circulaire
270 economie in 2050 in Europese wetgeving. Per sector of product, zoals staal, cement, plastic,
271 bouw en kleding, zullen we nieuwe, duidelijke circulaire doelen stellen. Ook schalen we zeer
272 zorgwekkende stoffen zo veel en zo snel mogelijk af. Met een combinatie van normeren
273 (bijvoorbeeld bijmengverplichtingen of aanbestedingseisen), beprijzen en subsidies zorgen we
274 dat deze doelen worden gehaald.

275 € Koolstof blijft de belangrijkste basisgrondstof voor onze samenleving. Fossiele koolstofbronnen
276 moeten we vervangen door alternatieve bronnen zoals biomassa, recyclaat en CO₂. Wij willen een
277 koolstofplan dat in kaart brengt hoe wij in een fossielvrije koolstofbehoefte zullen voorzien.
278 Biomassa als grondstof halen wij uit plantaardig materiaal dat niet concurreert met de
279 voedselproductie en waarbij de productie niet leidt tot biodiversiteitsverlies.

280 € De overheid is als marktpartij één van de belangrijkste spelers bij het op gang brengen van de
281 circulaire economie. Daarom leggen we vast dat de overheid, inclusief grote aanbesteders als
282 Rijkswaterstaat en ProRail, in 2030 50 procent circulair inkoopt. In 2040 koopt de overheid
283 volledig circulair in. Daarmee geeft de overheid het juiste voorbeeld. Ook moet de overheid vaker
284 optreden als *launching customer* voor nieuwe duurzame producten en diensten.

285 € We zetten in op een omslag naar een 'eerlijke prijs' waarin de maatschappelijke kosten mee
286 worden genomen in de prijs. Eerlijke prijzen dwingen we desnoods via een minimumprijs of
287 belasting af. Dat past binnen de verandering van belasting op arbeid naar belasting op vervuiling.
288 De inkomsten hieruit laten we transparant terugvloeien naar de maatschappij om die schade te
289 herstellen.

290 € De overheid werkt actief aan een eerlijke prijs-scan voor haar eigen beleid. De overheid gaat
291 groen begroten, waarbij de volledige maatschappelijke kosten en de impact van de begroting op
292 de brede welvaart transparant worden gemaakt.

293 € De bouw is alleen al verantwoordelijk voor 40 procent van het afval in Nederland. Daarom willen
294 we een materialenpaspoort voor elk gebouw en steunen we het grondstoffenkadaster. Een
295 materialenpaspoort geeft inzicht in elk onderdeel van een product. We zorgen dat gebouwen
296 'materialenbanken' worden van onderdelen die ontworpen zijn om te worden hergebruikt.

297 € Er ligt voor Nederlandse bedrijven zowel een noodzaak als een kans om de overstap te maken
298 naar circulair opereren. Deze transitie vraagt meer sturing van de overheid. Daarvoor willen we
299 een circulair industrieplan waarin duidelijke keuzes worden gemaakt over ruimte, verhoging van
300 de verwerkingscapaciteit, steun vanuit de overheid en normering. Daarin zetten we nadrukkelijk
301 in op alle sporen van de R-ladder, niet alleen op recyclen. We onderzoeken hoe klimaatsubsidies
302 ook ingezet kunnen worden voor circulaire productiemethoden.

303

304 We bouwen aan onafhankelijkheid

305

306 De transitie naar een klimaatneutrale en circulaire economie vraagt om een grote verscheidenheid
307 aan grondstoffen. Veel van deze grondstoffen zijn schaars en/of de ketens worden beheerd door
308 landen als China. Daarom kiezen we ervoor om onze afhankelijkheid af te bouwen door te komen met
309 een Europees ingestoken, nationale grondstoffenstrategie met concrete maatregelen en allianties
310 met andere landen waarbinnen de omslag naar een circulaire economie leidend zal zijn. Daarbij
311 wordt niet alleen gekeken naar kritieke grondstoffen voor de klimaattransitie, maar ook naar andere
312 belangrijke grondstoffen.

313

314 € Circulariteit biedt de belangrijke kans om zowel op nationaal als Europees niveau voldoende
315 kritieke grondstoffen te verkrijgen. Er is meer aandacht en beleid nodig voor circulariteit van
316 kritieke grondstoffen zoals zeldzame metalen. Dit vereist onder andere een duidelijk plan voor de
317 ontwikkeling van een circulaire industrie en voor de duurzame winning, import, export en gebruik
318 van deze kritieke grondstoffen. Daarnaast moet grondstoffenwinning, -import, -export en -
319 gebruik worden gemonitord.

320 € Voor een duurzaam en zelfvoorzienend Europa is het noodzakelijk om voldoende grondstoffen,
321 productie- en recyclecapaciteit te hebben voor cruciale producten zoals windmolens,
322 zonnepanelen, batterijen en voor waterstoftechnologieën. Hierdoor creëren we meer lokale
323 banen en verminderen we onze afhankelijkheid van landen als China.

324 € We bevorderen lokaal en regionaal vraag en aanbod, waardoor producten minder lange
325 afstanden hoeven af te leggen. Dit is gunstig voor zowel duurzaamheid als zelfvoorziening.

326 € We brengen de verantwoordelijkheid voor de transitie naar een circulaire economie onder als
327 coördinerende taak bij de minister van Economische Zaken.

328 € We zetten in Europees verband in op het introduceren van een belasting op *virgin* materiaal. Ook
329 kan een grondstofheffing aan de Europese buitengrenzen behulpzaam zijn. Het is daarbij van
330 belang dat niet alleen de grondstoffen zelf, maar ook de grondstoffen in producten die worden
331 geïmporteerd evenredig worden belast.

332 € Bij het bepalen van het circulair beleid sturen we actief aan op een zo hoog mogelijke circulaire
333 waarde: afzien van productie, efficiënter produceren, duurzamer produceren, weren van plastic
334 en chemicaliën, hergebruiken, repareren en verwerken.

335 € Produceren om te vernietigen hoort niet thuis in een circulaire economie. We verbieden het
336 vernietigen van onverkochte producten als kleding en elektronica.

337 € We zetten ons in voor verduurzaming van de kledingindustrie. We introduceren bijvoorbeeld een
338 eco-label voor nieuwe kleding waardoor in één oogopslag duidelijk is hoe duurzaam een
339 kledingstuk is. Daarbij zal onder andere gekeken worden naar landgebruik, watergebruik,
340 chemicaliëngebruik en de mate van recyclebaarheid. Ook leggen we minimumeisen voor
341 voorwassen, vezelverlies en chemicaliënverbruik vast in Europese en/of nationale wetgeving en
342 bouwen wasmachinefabrikanten filters in hun wasmachines om de verspreiding van microplastics
343 te voorkomen.

344

345 Nederland koploper in de circulaire economie

346

347 De circulaire economie biedt niet alleen belangrijke voordelen, maar ook een unieke kans die we
348 graag grijpen. Onze focus ligt op het laten floreren van circulaire businessmodellen, omdat het
349 cruciaal is dat deze modellen niet alleen werken, maar ook gedijen. Deze benadering komt voort uit
350 ons geloof in het belang van duurzaam ondernemen, waarin winst hand in hand gaat met
351 verantwoordelijkheid. Bovendien streven we ernaar om wereldwijd voorop te lopen op het gebied
352 van de circulaire economie. We willen niet alleen vooroplopen, maar ook andere landen stimuleren
353 zich hieraan te verbinden. Door wereldwijd leiderschap te tonen, dragen we bij aan een duurzame
354 wereld en creëren we een sterke positie voor Nederlandse bedrijven. Een voorbeeld hiervan is de
355 ondersteuning van circulaire zonnepaneelproductie in Nederland met overheidssteun, waarmee we
356 al goede vooruitgang boeken.

357

- 358 • (Mkb)-bedrijven worden ondersteund bij het nemen van circulaire stappen. Dit wordt mogelijk
359 gemaakt door hen toegang te geven tot gespecialiseerde regionale ondersteuning.
- 360 • We steunen het realiseren van marktplaatsen voor materialen en restproducten. Hierdoor
361 worden aanbieders en afnemers aan elkaar gekoppeld en wordt het aantrekkelijker voor
362 ondernemers om herbruikbaar te werk te gaan.
- 363 • Het Versnellingshuis wordt hét kennisknooppunt over circulaire economie. Het is een perfecte
364 plek waar bedrijven en instellingen terecht kunnen met vragen over de omslag naar een circulaire
365 manier van opereren. Daarom breiden we het Versnellingshuis uit tot een volwaardig Instituut
366 Circulaire Economie, dat ook helpt om wet- en regelgeving toe te snijden op circulariteit.
- 367 • Het moet makkelijker worden om afval als product of materiaal te gebruiken. De wetgeving rond
368 afvalstatus dient hiervoor zo snel mogelijk aangepast te worden.
- 369 • We stoppen met het importeren van afval om dat vervolgens hier te verbranden. Ook stellen we
370 een afbouwpad voor verbrandingscapaciteit vast en verhogen we de belasting op afval voor het
371 grootbedrijf: hoe meer afval wordt verbrand, hoe meer je betaalt.
- 372 • We willen een recht op reparatie en verlengen de wettelijke garantietermijnen voor producten.
373 Makers van producten hebben zo de plicht apparaten repareerbaar te maken, reserveonderdelen
374 aan te bieden en hun product bij normaal gebruik te laten repareren als het stuk gaat. Aan de
375 hand van de verlening van de wettelijk gestelde garantieplicht, breiden we het recht op reparatie
376 in Nederland uit voor elektronica, kleding en schoenen.
- 377 • Een financieel systeem dat rekent met afschrijving en dat leningen verstrekt zonder oog voor
378 lineaire risico's (grondstoffentekorten, milieu-impact etc.) zal de transitie naar een circulaire
379 economie tegenwerken. In samenwerking met toezichthouders en de financiële sector
380 ontwikkelen we een nieuwe manier van risicobeoordeling waar lineaire risico's en circulaire
381 kansen eerlijk worden meegenomen.
- 382 • In een circulaire economie is afval een grondstof en blijft grondstof een grondstof, ook als het
383 verwerkt is in een product. De afvalheffing gaat omhoog voor bedrijven die veel afval
384 produceren. We gebruiken de inkomsten om meer afval te hergebruiken en minder te
385 verbranden. We stimuleren statiegeld- en retoursystemen en breiden deze uit.
- 386 • Binnen de Europese Unie dringen we aan op het aanpassen van de accountancyregels. Daarin
387 voorkomen we dubbele btw bij hergebruik en verlengen we afschrijvingstermijnen. Structurele
388 aandacht voor eerlijke prijzen is hier een belangrijk uitgangspunt.
- 389 • Grote of belangrijke innovatieve circulaire initiatieven verdienen de steun van de overheid.
390 Daarom komt er wat D66 betreft een maatwerkpaak voor circulaire initiatieven. We schalen
391 lokale circulaire initiatieven op. We zorgen dat bedrijven elkaar op regionaal niveau vinden, dat

392 overheden samenwerken, dat we kennis delen en dat circulaire initiatiefnemers bij regionale
393 investeringsfondsen terecht kunnen. We stimuleren circulair en biobased bouwen. Hierbij streven
394 we naar het verankeren van innovatieve en duurzame bouwtechnieken in de bouwsector, waarbij
395 bijvoorbeeld zo weinig mogelijk materialen worden gebruikt, materialen optimaal hergebruikt
396 worden en biobased alternatieven standaard worden.

- 397 • In een circulaire economie is het ook belangrijk dat we minder produceren. We moeten niet
398 alleen afzien van overbodige productie en consumptie, maar ook efficiënter en duurzamer
399 produceren, plastic en schadelijke chemicaliën vermijden en hergebruik en reparatie bevorderen.
- 400 • Daar waar nodig breiden we het aantal producten uit dat valt onder de uitgebreide
401 producentenverantwoordelijkheid. Dat doen we in ieder geval voor medicijnen, zodat
402 watervervuiling door de producent betaald wordt en voor schoenen, die nu buiten de uitgebreide
403 producentenverantwoordelijkheid voor textiel vallen.

404

405 Groene keuzes maken we mogelijk

406

407 Consumenten, bedrijven, investeerders en overheden willen groene keuzes maken. Het is alleen vaak
408 lastig om te weten welke keuze het best is. We willen dat het effect van een product inzichtelijk is,
409 zodat iedereen een bewuste keuze kan maken.

410

411 € We maken het consumenten en gebruikers makkelijker om te recyclen. We willen dat op (de
412 verpakking van) producten duidelijk wordt aangegeven waar het weggegooid moet worden.

413 € We maken een post-me-niet-register, zodat organisaties geen brieven op naam kunnen versturen
414 wanneer je dat als consument niet wilt.

415 € Elk product krijgt een digitaal productpaspoort dat gedurende de hele levenscyclus wordt
416 bijgehouden. Dit paspoort bevat informatie over de gebruikte materialen, onderdelen en de
417 herkomst daarvan, evenals instructies over demontage, recyclen, hergebruik en reparatie.
418 Bovendien omvat het *track & trace* mogelijkheden, waardoor zowel producten als materialen
419 traceerbaar zijn in de gehele productiecyclus. Deze aanpak maakt deel uit van het impactregister:
420 een soort digitale bijsluiter voor elk product, waarin essentiële informatie over de effecten op de
421 maatschappij en milieu is opgenomen. Hierdoor wordt de impact van producten transparant en
422 toegankelijk voor zowel producenten als consumenten.

423 € We pleiten voor product-tracking. We willen dat tijdens productiestappen traceerbaar is welk
424 materiaal er in een product zit. Zo weten we precies welke materialen er in een
425 productenkringloop terechtkomen.

426 € In het jaarverslag van bedrijven wordt aandacht besteed aan circulaire prestaties. We stellen voor
427 alle publieke inkopen van fysieke producten informatie-eisen rondom milieu-impact en
428 materiaalsamenstelling.

429 € Er moet een einde komen aan het dumpen van kleding in landen in Afrika en Zuid-Amerika.
430 Daarom willen we uitgebreid onderzoek naar stromen van nieuw en tweedehands textiel naar
431 landen buiten Europa. Denk hierbij aan aanvullende eisen voor export of een compleet
432 exportverbod van tweedehands kleding naar landen buiten Europa.

433 € Consumenten verdienen duidelijkheid over de duurzaamheid van producten. Daarom gaan we
434 greenwashing tegen door voldoende capaciteit voor de Autoriteit Consument & Markt. Daarnaast
435 sturen we op duidelijke en betrouwbare keurmerken die consumenten informeren. Zo wordt

436 kleding bijvoorbeeld voorzien van een eco-label. Op basis van dit label kunnen consumenten een
437 bewuste keuze maken voor een duurzaam alternatief.

438

439 NIEUWE ENERGIE VOOR ONDERNEMERS

440

441 Een sterk, gevarieerd, duurzaam en internationaal georiënteerd bedrijfsleven draagt bij aan brede
442 welvaart in Nederland. Een krachtig mkb is de motor van onze samenleving. Zij zorgen voor
443 werkgelegenheid, voor innovatie en voor dynamiek. Ze spelen ook een grote rol in de
444 verduurzamingsopgave waar Nederland voor staat. D66 geeft alle ruimte aan bedrijven die bijdragen
445 aan de economie van de toekomst. We helpen ondernemers met het starten, laten groeien en
446 verduurzamen van hun bedrijf.

447

448 We zetten brede welvaart centraal

449

450 D66 wil een samenleving waarin brede welvaart centraal staat. Dat betekent dat niet alleen
451 economische groeicijfers bepalen hoe 'succesvol' een land is, maar ook de manier waarop we zorgen
452 voor het klimaat en onze inwoners, nu en voor toekomstige generaties. Wij willen dat economische
453 kracht hand in hand gaat met de zorg voor mensen en milieu en we stimuleren bedrijven om de
454 overgang te maken naar een duurzame, toekomstbestendige bedrijfsvoering.

455

456 € Vanuit het streven naar brede welvaart maken we Nederland tot een aantrekkelijke
457 vestigingsplaats voor bedrijven die waarde toevoegen aan de samenleving zonder mens en milieu
458 negatief te belasten. We bieden ruimte aan bedrijven die goed zorgen voor hun personeel, slim
459 gebruik maken van de schaarse ruimte en de druk op natuurlijke hulpbronnen zoals water, bodem
460 en de lucht tot een minimum beperken.

461 € Op Europees niveau streven we naar onafhankelijkheid van essentiële producten en diensten. Dit
462 betekent niet dat we in Nederland alles zelf gaan doen, maar dat we de groei stimuleren van
463 sectoren waarin wij een unieke en leidende positie hebben en die passen in een klimaatneutrale
464 economie. We verkleinen onze afhankelijkheid van landen als China.

465 € Nederland is sterk in hoogwaardige diensten en complexe technologische activiteiten, zoals de
466 halfgeleiderindustrie (ASML, NXP), medische technologie, biotechnologie en watermanagement.
467 We stimuleren de groei van dergelijke bedrijven door het faciliteren van goede opleidingen,
468 financiële prikkels, subsidies voor onderzoek en innovatie en gerichte kennismigratie. Ook geven
469 we ruimte aan de ontwikkeling van andere toekomstgerichte sectoren, zoals batterijproductie,
470 technologie rond klimaat- en natuurherstel en kunstmatige intelligentie. Nederland kan hierin
471 een belangrijke rol spelen in de wereld, maar ook in Nederland biedt dit veel kansen aan mkb'ers.
472 Hier zetten we in op de groei van bestaande en nieuwe bedrijven.

473 € Niet alle sectoren dragen gelijkwaardig bij aan ons toekomstig verdienvermogen. Voor sommige
474 activiteiten geldt dat deze grote negatieve gevolgen hebben op de omgeving. Denk aan de
475 intensieve veeteelt, die veel ruimte gebruikt en grote negatieve effecten heeft op bodem- en
476 waterkwaliteit, terwijl de bijdrage aan de economie gering is. Hetzelfde geldt voor sommige
477 industrieën, zoals staal en kunstmest. Een bedrijf als Tata Steel kan alleen in Nederland blijven als
478 het fundamenteel duurzaam is. Voor sommige activiteiten, zoals fossiele raffinage, is in een

479 klimaatneutrale economie geen plek. Sectoren die niet bijdragen aan brede welvaart zullen
480 radicaal moeten verduurzamen of krimpen.

481 € Ieder bedrijf mag zelf de keuze maken om zich in Nederland te vestigen of te blijven. D66 wil dat
482 de overheid bedrijven ondersteunt met verduurzaming, bijvoorbeeld met subsidies en de aanleg
483 van publieke infrastructuur. Tegelijkertijd zorgen wij via normering en beprijzing voor de afbouw
484 van vervuilende activiteiten.

485 € We sporen verborgen kosten en subsidies op die schade toebrengen aan milieu, klimaat en
486 gezondheid, in samenwerking met maatschappelijke organisaties. De overheid neemt hier een
487 coördinerende rol op zich.

488

489 Ruim baan voor bedrijven met waarde(n)

490

491 D66 wil ruim baan geven aan ondernemers en bedrijven die rekening houden met al hun
492 belanghebbenden: klanten, aandeelhouders, medewerkers en maatschappij. Doordat concurrenten
493 die zich geen rekenschap geven van alle maatschappelijke kosten vaak goedkoper kunnen
494 produceren, staan bedrijven die opereren vanuit brede welvaart vaak op achterstand. Dat moet
495 veranderen. Ons doel is een economie die de samenleving als geheel ten goede komt.

496

497 € D66 wil een aantrekkelijk vestigingsklimaat voor bedrijven. Juist voor een open economie als
498 Nederland met een relatief kleine thuismarkt is dit belangrijk. Bedrijven gebruiken net als
499 iedereen publieke voorzieningen en hebben baat bij investeringen in veiligheid, onderwijs en een
500 prettige leefomgeving. Daarom willen wij dat bedrijven ook hun eerlijke deel aan belasting
501 betalen en pakken we belastingontwijking aan.

502 € We maken €1 miljard per jaar vrij om nieuwe investeringen in de productie van groene en
503 circulaire producten in Nederland te stimuleren. Deze regelingen zijn ook toegankelijk voor het
504 mkb.

505 € Er komt een publiek-private investeringsbank voor de financiering van de transitie naar een
506 klimaatneutrale, circulaire economie. Hierin kunnen ook grote institutionele beleggers, zoals
507 pensioenfondsen, deelnemen om de beschikbare hoeveelheid kapitaal te vergroten. Hierin laten
508 we InvestNL en het Nationaal Groeifonds opgaan. We jagen het innovatieve mkb in alle regio's
509 aan door de Regionale Ontwikkelingsmaatschappijen (ROM) meer slagkracht te geven.

510 € Wij richten een Toekomstraad op. Deze Toekomstraad geeft advies over de richting van het
511 bedrijfslevenbeleid en de inrichting van onze economie. Hierin zitten CEO's van de bedrijven met
512 activiteiten die we willen uitbouwen, jonge vernieuwende ondernemers en toonaangevende
513 hoogleraren op de terreinen van de toekomst en transitie. Indien nodig sluiten andere
514 stakeholders aan.

515 € In Nederland hebben ondernemers een aanhoudende regeldruk. Wij kiezen liever voor duidelijke
516 en begrijpelijke regels die goed te handhaven zijn, dan voor complexe regels die voor veel
517 administratieve lasten zorgen. Er komen afrekenbare doelstellingen om de regeldruk terug te
518 dringen en een strengere toets op het introduceren van nieuwe regels.

519 € Voor het mkb verhogen en indexeren wij de omzetgrens voor de verplichte accountantscontrole.
520 Bij de aanpak van witwassen komt de nadruk te liggen op de echte risico's.

- 521 € We richten structureel overleg in met ondernemers en wetenschappers over het aanpassen van
522 regels die de introductie van innovatieve producten in de weg zitten. Vanzelfsprekend moet dit
523 wel veilig en verantwoord zijn.
- 524 € We blijven ondernemers helpen met hun verduurzamingsambities. Voor het mkb blijven we
525 investeren in regelingen als de Energie-investeringsaftrek (EIA) en Versnelde klimaatinvesteringen
526 industrie (VEKI) om de noodzakelijke duurzame transitie te realiseren.
- 527 € Wij maken het voor het mkb eenvoudiger om financiering aan te vragen. Er komt één loket waar
528 mkb'ers terecht kunnen met al hun vragen over financiering, verduurzaming en digitalisering en
529 waarbij ze worden doorverwezen naar de juiste organisatie voor hun vraag. We heffen
530 verpandingsverboden op, zodat ondernemers sneller hun bezittingen weer kunnen inzetten als
531 onderpand voor nieuwe financiering.
- 532 € We stimuleren de ontwikkeling van regionale bedrijfs-ecosystemen, zoals het high-tech cluster
533 rond Eindhoven, de food valley in Wageningen, MedTech Twente en de hydrogen valley in Noord-
534 Nederland. Plaatsen waar grote bedrijven, mkb, start-ups, universiteiten, financiers en overheid
535 elkaar inspireren en versterken.
- 536 € Toerisme krijgt een volwaardige plaats binnen het economisch beleid. Om problemen met
537 massatoerisme in stadscentra en kustplaatsen te verhelpen, moet toerisme meer over Nederland
538 worden gespreid. Een landelijke aanpak is nodig omdat gemeenten en provincies beperkte
539 middelen hebben om hierop te sturen. Daarnaast willen we geen cruiseschepen meer in de
540 binnensteden en willen we dat ze verduurzamen.
- 541 € We werken toe naar een digitaal impactregister voor (gewone) producten met begrijpelijke,
542 geharmoniseerde informatie over de economische, sociale en ecologische impact van een
543 product (watergebruik, CO₂-uitstoot), zodat de consument in één oogopslag de maatschappelijke
544 effecten kan zien.
- 545 € We willen een duidelijke erkenning van sociale ondernemingen in de wet, bijvoorbeeld als
546 maatschappelijke BV (BVM). Dat biedt sociaal ondernemers en de samenleving helderheid en
547 zekerheid. Sociale ondernemers moeten makkelijk mee kunnen doen aan aanbestedingen.
548 Maatschappelijke meerwaarde krijgt een prominentere rol in de Aanbestedingswet.
549

550 Ondernemen midden in de maatschappij

551

552 D66 steunt ondernemers, maar we willen niet dat private winsten ten koste gaan van het publieke
553 belang. Daarvoor is een sterke overheid nodig die de spelregels bepaalt en handhaaft waarbinnen
554 bedrijven maatschappelijk verantwoord kunnen ondernemen. En een overheid die voorkomt dat de
555 machtspositie van een bedrijf zo groot is, dat het andere bedrijven of de maatschappij schaadt.
556

- 557 • We breiden de rapportageplicht over maatschappelijke effecten uit, naar de voorbeelden uit
558 Frankrijk, Duitsland en Denemarken. Er komt beter toezicht op niet-financiële informatie. We
559 onderzoeken de mogelijkheden om ook niet-beursgenoteerde grote bedrijven transparanter te
560 laten rapporteren over hun maatschappelijke impact.
- 561 • We stimuleren sociaal ondernemerschap in de samenleving, bijvoorbeeld met een landelijk
562 publiek-privaat programma met aandacht voor impactmeting. We bundelen en delen kennis
563 zodat bijvoorbeeld gemeenten niet opnieuw het wiel hoeven uit te vinden.

- 564 • Mededingingsautoriteiten worden moderne waakhonden in plaats van papieren tijgers. We
565 geven ze meer mogelijkheden om flexibel regels te stellen, onderzoek te doen en in te grijpen om
566 centralisaties van marktmacht te voorkomen, te verzwakken en te controleren. Bijvoorbeeld de
567 bevoegdheid om te grote bedrijven op te breken of het verlagen van de bewijslast bij
568 machtsmisbruik door marktleaders. Ook komt er ruimte om machtsmisbruik bij gratis diensten of
569 data aan te pakken. Naast afzetmarkten pakken we ook scheve machtsverhoudingen in
570 toeleveringsmarkten en arbeidsmarkten aan.
- 571 • Gedupeerde klanten van ondernemingen die de mededingingsregels hebben overtreden, krijgen
572 meer juridische mogelijkheden. We breiden de mogelijkheden voor een collectieve schadeclaim
573 uit.
- 574 • We scherpen de *corporate governance* code verder aan zodat we bedrijven beter kunnen
575 stimuleren bredere economische en maatschappelijke belangen in acht te nemen. Bestuurders
576 krijgen expliciet de taak om de belangen van alle stakeholders tegen elkaar af te wegen, zo nodig
577 leggen we dit wettelijk vast. Dit geldt ook voor niet-beursgenoteerde bedrijven, zoals private
578 equity-investeerders.
- 579 • We werken toe naar eisen waar het jaarverslag van een bedrijf tenminste aan moet voldoen.
580 Bedrijven blijven vrij om een eigen methode te kiezen. Over de gevolgen voor klimaat, milieu,
581 natuur, biodiversiteit en de samenleving verwachten we dat ze zich allemaal op dezelfde manier
582 verantwoorden. Ook hier wordt de link naar de duurzame ontwikkelingsdoelen van de VN gelegd.
583

584 Duurzaam bankieren voor de toekomst

585

586 D66 staat voor een degelijke, dienstbare, duurzame en weerbare financiële sector die een bijdrage
587 levert aan brede welvaart. Om een sterke reële economie mogelijk te maken, is het belangrijk dat
588 financiële instellingen hun (maatschappelijke) rol goed kunnen vervullen. Hoewel de sector sinds de
589 financiële crisis een stuk is verbeterd, moet hier nog veel gebeuren. Bovendien zijn nog te veel
590 investeringen niet duurzaam. Dat is niet alleen schadelijk voor het milieu, maar op deze manier
591 vormen klimaatverandering, natuurverlies en biodiversiteitsafname ook een bedreiging voor de
592 stabiliteit van de financiële sector.

593

- 594 ∄ Om de concurrentie tussen Nederlandse banken te stimuleren, maken we het makkelijker om een
595 nieuwe bank op te richten. Concurrentie kan ervoor zorgen dat mensen met een spaarrekening
596 gaan profiteren van rentestijgingen. Ook maken we het toezicht op banken proportioneel, maken
597 we banken beter onderling vergelijkbaar door middel van standaardproducten, en
598 vereenvoudigen we het overstappen naar een andere bank. We willen niet dat mensen verplicht
599 moeten bankieren bij dezelfde bank als waar zij hun hypotheek hebben afgesloten.
- 600 ∄ We maken bankieren bij andere Europese banken veiliger, onder andere door een Europees
601 depositogarantiestelsel.
- 602 ∄ Bij de keuze over de toekomst van de Volksbank blijft het maatschappelijk profiel van deze bank
603 overeind. Dit past bij de rol die de bancaire sector moet innemen. We bouwen het belang van de
604 staat in ABN AMRO volledig af.
- 605 ∄ D66 is voorstander van het creëren van een publiek verankerd alternatief voor het aanhouden
606 van een rekening bij een commerciële bank, zoals digitaal Centrale Bank-geld.

- 607 € Om de financiële sector stabiel te maken willen we verdere verhoging van kapitaalbuffers
608 mogelijk maken. In een crisis kunnen deze buffers worden gebruikt om de reële economie te
609 ondersteunen.
- 610 € Wij willen een diverse financiële sector die toegankelijk is voor iedereen. We willen obstakels
611 wegnemen voor bijvoorbeeld islamitisch financieren.
- 612 € We verbeteren de toegang tot financiële dienstverlening verbeteren voor bijvoorbeeld mensen
613 zonder vaste woon- of verblijfplaats, sekswerkers en legale coffeeshops. Daarom onderzoeken we
614 knelpunten van de Wet ter voorkoming van witwassen en het financieren van terrorisme (Wwft)
615 om te voorkomen dat mensen ten onrechte worden uitgesloten van financiële diensten.
- 616 € Financiële instellingen moeten hun investeringen en leningen in lijn brengen met de afspraken uit
617 het Klimaatakkoord van Parijs. Dit ondersteunen we met wetgeving. Bij het aanhouden van
618 buffers moeten banken risico's als gevolg van klimaatverandering beter meewegen en hierover
619 ook rapporteren. Er komt een label waaraan consumenten kunnen zien hoe duurzaam een
620 financiële instelling investeert. Naast de economie wordt ook klimaat onderdeel van de
621 stresstesten voor banken voor extreme scenario's.

622

623 INNOVATIE MET EEN MISSIE VOOR MORGEN

624

625 Dankzij D66 is het innovatiebeleid afgelopen kabinetsperiode flink vernieuwd. In het nieuwe
626 'missiegerichte' innovatiebeleid staan maatschappelijke uitdagingen en samenwerking centraal. In de
627 komende periode willen we dit beleid uitvoeren, om zo samen met bedrijven op te trekken in het
628 aanpakken van de grote vraagstukken waar we voor staan.

629

630 Investeren in innovaties die het verschil maken

631

632 Onze investeringen in innovatie vormen de sleutel tot nieuwe 'wereldwonderen' die bijdragen aan
633 brede welvaart. Net zoals we in het verleden kennis en vaardigheden bundelden voor de
634 Deltawerken, maken we nu het verschil met investeringen in innovaties die het verschil maken, zowel
635 nationaal als wereldwijd. Door middel van gerichte keuzes en transparante processen benutten we
636 publieke investeringen optimaal en maken we van Nederland een koploper in duurzame innovatie.

637

- 638 ● We steken extra geld in onderzoek en innovatie. Zo werken we toe naar de Lissabon-doelstelling
639 om 3 procent van ons nationaal inkomen aan onderzoek en innovatie te besteden, bijvoorbeeld
640 met betrekking tot het klimaat. We moedigen bedrijven en pensioenfondsen aan om mee te
641 investeren.
- 642 ● We stimuleren expliciet duurzame innovatie en techniek, zoals voor negatieve emissies.
- 643 ● We stimuleren onderzoekers, start-ups, scale-ups en bedrijven met maatschappelijke missies aan
644 de slag te gaan. Dat doen we niet alleen door meerjarig te investeren, maar bijvoorbeeld ook
645 door bij gebrek aan marktfinanciering als durfinvesteerder in te stappen of als klant aanbieder
646 uit te dagen om te vernieuwen.
- 647 ● We richten ons op een aantal sleuteltechnologieën, zoals waterstof en batterijen. Deze
648 technologieën zijn het fundament voor nieuwe toepassingen. Zo leiden doorbraken in fotonica
649 tot efficiëntere zonnepanelen en nieuwe meetsystemen voor de landbouw. We laten ons

650 adviseren door meer onafhankelijke experts om te bepalen op welke technologieën we ons
651 vooral moeten richten.

- 652 ● Voor D66 gaat ruimtevaart over het bijdragen aan een duurzamere toekomst op aarde.
- 653 Nederland behoudt haar prominente positie binnen de ruimtevaartsector met de focus op het
- 654 ontwikkelen van kennis en het in kaart brengen van klimaatimpact. Wij streven ernaar deze te
- 655 versterken op Europees niveau.
- 656 ● We worden weer voorloper op grote publieke werken, zoals we dat vroeger waren bij de
- 657 Deltawerken. Denk aan duurzame voedselproductie en slimmere energieopwekking.
- 658 ● De Regionale Ontwikkelingsmaatschappijen (ROMs) ontsluiten de innovatiekracht van diverse
- 659 gebieden, waarbij aandacht is voor de keten, goede werkgelegenheid en samenwerking tussen
- 660 bedrijfsleven, universiteiten en overheid. Waar nodig verbeteren we de slagkracht van de ROMs.

661

662 Europa met een missies voor de toekomst

663

664 We zijn realistisch in de keuze voor sectoren waar we als Nederland koploper willen zijn en waar we
665 aanhaken op innovaties uit het buitenland en vooral Europa. We kunnen immers niet alles doen.

666

- 667 ● We doen actief mee in Europese innovatieprogramma's. We sluiten de Nederlandse missies
668 daarom goed aan op de missies die we in de Europese Unie hebben afgesproken. De belangrijke
669 projecten van gemeenschappelijk Europees belang krijgen een hoge prioriteit.
- 670 ● Vanuit Europa hebben we de ambitie om concurrerend te zijn met de VS en China op het gebied
671 van nieuwe technologieën, zoals 5G en kwantumtechnologie. Tegelijkertijd streven we ernaar om
672 in Nederland voorop te lopen op innovatie en technologie in strategische sectoren, zoals de
673 chipmarkt en 5G. We houden daarbij duurzaamheid altijd in acht.
- 674 ● We zoeken actief internationale samenwerking op het gebied van onderzoek en innovatie op. We
675 zetten de ambassades in om voor de gekozen missies en sleuteltechnologieën internationale
676 partners op te zoeken. We zorgen voor voldoende waarborgen om ons te wapenen tegen
677 spionageactiviteiten en cyberaanvallen.
- 678 ● In de Europese Unie zetten we in op modernisering van de Europese begroting, met minder geld
679 naar landbouw en meer richting onderzoek en innovatie (zie hoofdstuk 6, paragraaf Wij zijn
680 Europa).

681

682 Leve de creativiteit van start-ups en scale-ups!

683

684 D66 heeft grote bewondering voor mensen die de sprong wagen om hun eigen onderneming te
685 starten. Start-ups en scale-ups bevinden zich in een unieke positie. Gezien hun snelle groei hebben ze
686 behoefte aan flexibiliteit in personeelsbeleid en investeringsmogelijkheden. We ondersteunen
687 creatieve ondernemers bij het verwezenlijken van hun ideeën, zodat zij de ruimte hebben om risico's
688 te nemen, te leren van fouten en zich te ontwikkelen.

689

- 690 € We maken investeringen in start-ups en scale-ups aantrekkelijker. We willen een 'winwin-lening'
691 mogelijk maken, waarbij kleine ondernemers makkelijker geld lenen en familie, vrienden of fans
692 een aantrekkelijk rendement krijgen.

- 693 € D66 wil dat particuliere investeerders verliezen na risicovolle investeringen in jonge bedrijven van
694 hun belasting af kunnen trekken. Dit gebeurt al in het Verenigd Koninkrijk. Ook kijken we hoe we
695 de SEED Business Angel-regeling kunnen verbeteren.
- 696 € Start-ups spelen een essentiële rol in innovatieve ecosystemen. Ze dagen de gevestigde bedrijven
697 met nieuwe ideeën en technieken uit. We stimuleren daarom de samenwerking tussen
698 onderwijsinstellingen, incubatoren en *fieldlabs*.
- 699 € Regionale ontwikkelingsmaatschappijen krijgen de ruimte om al in een vroege fase te investeren
700 in innovatieve start-ups.
- 701 € Ondernemers krijgen de vrijheid om op kleine schaal nieuwe ideeën te testen, het zogeheten
702 *sandbox model*. Pas bij opschaling hoeven de bedrijven aan een striktere invulling van de regels te
703 voldoen. Dat geeft de overheid ook de kans om onnodig belemmerende regels te schrappen.
- 704 € We zoeken naar innovatieve benaderingen om duurzaamheid te bevorderen. Bijvoorbeeld door
705 te onderzoeken hoe we microkredieten kunnen inzetten om innovaties te ondersteunen die
706 bijdragen aan de brede welvaart.

707

708 ENERGIEKE BANEN IN DE GROENE ECONOMIE

709

710 Een radicaal voorstel voor roerige tijden

711

712 Onze arbeidsmarkt verandert continu, met name door digitalisering, robotisering en de transitie naar
713 een groene economie en samenleving. Hierdoor zullen banen verdwijnen, maar ook nieuwe banen
714 ontstaan. D66 zet vol in op een leven lang ontwikkelen, zodat mensen de toekomst aan blijven
715 kunnen. Dat vraagt niet alleen goede aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt, maar ook om
716 méér onderwijs op de arbeidsmarkt. Ook de vergrijzing en de grotere flexibilisering van loopbanen en
717 van de arbeidsvraag vragen om betere mogelijkheden voor loopbaanontwikkeling en om- en
718 bijscholing. Vooral mensen met een praktische opleiding hebben te weinig financiële middelen,
719 mogelijkheden en tijd om bij te leren tijdens hun werkzame leven.

720

- 721 € Radicale kansengelijkheid vormt voor D66 het uitgangspunt van een leven lang leren. Gelijke
722 kansen vergen ongelijk investeren. D66 wil daarom een persoonlijk leerbudget invoeren zonder
723 vervaldatum, die je met je meeneemt totdat er een moment komt waarop omscholing nodig is.
- 724 € Als je start op de arbeidsmarkt, krijg je van de overheid een persoonlijk leerbudget mee. De
725 hoogte daarvan is gebaseerd op de kosten van de opleiding die je eerder hebt gevolgd. Als je een
726 mbo-opleiding hebt gedaan, krijg je meer mee dan iemand die een bachelor op de universiteit
727 heeft afgerond. Zo investeren we in iedereen.
- 728 € Als je gaat werken, stort je werkgever daarnaast een maandelijkse bijdrage van minimaal 0,5
729 procent van je salaris om het persoonlijk leerbudget aan te vullen. Deze bijdrage is inzichtelijk op
730 je loonstrook en voordat je je contract tekent, net als het inzicht in de geldende pensioenregeling.
- 731 € Hoewel je zelf verantwoordelijk bent voor je ontwikkeling en je werkgever verantwoordelijke is
732 voor scholing die bij je functie hoort, heeft de overheid wel een faciliterende rol. Een publieke
733 uitvoerder beheert het persoonlijk leerbudget. Met je budget kun je opleidingen bekostigen die
734 de overheid heeft goedgekeurd, in samenspraak met sociale partners en onderwijsinstellingen –
735 op eenzelfde manier als voor het reguliere onderwijsaanbod. De overheid zorgt voor een

736 overzichtelijk en gestroomlijnd aanbod van voorzieningen en regelingen voor een leven lang
737 ontwikkelen.

738 € Bij het nieuwe persoonlijk leerbudget hoort ook een periodieke arbeidsmarktscan (PAS),
739 aangeboden door de overheid en sociale partners samen. Deze geeft inzicht in iemands
740 ontwikkeling en mogelijkheden om over te stappen naar een andere sector, bijvoorbeeld om zo
741 gezond de pensioenleeftijd te kunnen halen. Dit maakt het nog makkelijker om het persoonlijk
742 leerbudget op een goede manier in te zetten. Met een skillspaspoort wordt makkelijker
743 inzichtelijk gemaakt wat mensen allemaal kunnen.

744 € Bij het aanbod van leven lang ontwikkelen moet meer aandacht komen voor mensen die weinig
745 initieel onderwijs hebben gehad. Zij hebben soms minder affiniteit met het traditionele
746 onderwijsaanbod, werkgevers hebben minder oog voor deze groep als het gaat om scholing en
747 een deel van deze groep heeft simpelweg geen werkgever die in hen kan investeren. Hier komt
748 extra aandacht voor bij de vormgeving van het ontwikkelbudget en hier blijft aandacht voor
749 omdat loopbaanadviseurs die mensen met weinig initieel onderwijs spreken advies geven over
750 het onderwijsaanbod.

751

752 Een nieuwe blik op de krappe arbeidsmarkt

753

754 De arbeidsmarkt staat er goed voor. Het aantal werklozen is in de afgelopen tien jaar ruim
755 gehalveerd. Maar veel bedrijven en organisaties hebben grote moeite om voldoende medewerkers te
756 vinden. Daardoor komt hun werk in de knel en neemt de werkdruk toe. Door de vergrijzing wordt
757 deze krapte de komende tijd alleen maar groter. Om onze bedrijven van mensen te voorzien,
758 woningen te bouwen, de klimaat- en energietransitie mogelijk te maken, onze kinderen opvang en
759 onderwijs te bieden en onze ouders de zorg te geven die ze verdienen, zijn er heel hard mensen
760 nodig.

761

762 Dat vergt een andere blik op de arbeidsmarkt en het economisch beleid. Het tekort aan menskracht
763 zal de komende jaren de slagkracht van de overheid in grote mate bepalen, misschien nog wel meer
764 dan het beschikbare budget. We redden het niet als we alleen maar inzetten op meer mensen aan
765 het werk krijgen of mensen meer uren te laten werken. We zullen in moeten zetten op het vergroten
766 van de productiviteit, moeten kiezen in welke sectoren we extra inzetten op het aantrekken van
767 personeel, en bij welke sectoren het minder erg is als werkgelegenheid naar het buitenland gaat.

768

769 € Er komt samen met werkenden, ondernemers en de overheid een landelijke krapteaanpak. Door
770 onder andere het aantrekkelijker maken van opleidingen, het makkelijker maken van verzilveren
771 van eerder opgedane (werk)ervaring en het verbeteren van secundaire arbeidsvoorwaarden en
772 ontwikkelingsmogelijkheden ondersteunen we verschillende sectoren. Te beginnen in het
773 onderwijs, de zorg en in de techniek.

774 € We willen dat werken te allen tijde loont en verlagen daarom de belasting voor lage- en
775 middeninkomens. Werknemers die meer dan drie dagen per week werken, gaan minder belasting
776 betalen door het invoeren van een nieuw 'urenvoordeel'. Daardoor gaat werken meer lonen.
777 Meer uren werken wordt financieel aantrekkelijker voor mensen die nu in een (kleine)
778 deeltijd baan werken, wat helpt tegen krapte en zorgt dat meer mensen financieel zelfstandig
779 worden. En wie nu al meer dan drie dagen per week werkt, houdt daar straks netto meer van
780 over. Daarnaast maakt het 'urenvoordeel' het belastingstelsel ook eerlijker omdat mensen die nu

- 781 voltijd werken tegen een niet zo hoog uurloon, evenveel belasting betalen als iemand die met
782 een hoger uurloon veel minder uren werkt.
- 783 € Mensen krijgen meer regie op de uren die ze willen werken. Ruim een half miljoen mensen wil
784 wel meer werken, maar krijgt het niet voor elkaar bij de werkgever. Werknemers kunnen straks
785 terecht bij de nieuw op te richten arbeidscommissie als ze het niet eens zijn met de afwijzing van
786 hun verzoek om meer uren. Werkgevers zullen meer moeten doen om roosters aan te passen en
787 mensen meer regie en regelruimte te geven, zodat ze extra uren ook zelf goed kunnen inplannen.
788 Het combineren van banen moet daarmee ook makkelijker worden voor wie dat wil.
- 789 € Zorg voor één herkenbaar en toegankelijk werkcentrum in elke arbeidsmarktregio, waar iedereen
790 terecht kan voor ondersteuning bij arbeid en scholing. Dit helpt om de juiste mensen bij de juiste
791 vacatures te brengen, met hulp van gemeenten, UWV, sociale partners en onderwijsinstellingen.
792 Zet de succesvolle samenwerking met de regionale mobiliteitscentra uit de coronaperiode door.
- 793 € We geven meer ruimte binnen sociale zekerheid om mensen om te scholen naar tekortsectoren
794 en werken daarbij meer samen met marktpartijen. Bijvoorbeeld door een opleiding te kunnen
795 volgen met behoud van uitkering, en door samen te werken met werkgevers die een
796 baangarantie geven. Vanuit de krapteaanpak komen er meer middelen voor begeleiding naar
797 werk in tekortsectoren.
- 798 € We stimuleren het slimmer organiseren van werk. Met de Wet werken waar je wilt wordt het
799 mogelijk om vaker thuis te werken voor beroepen die niet aan een locatie zijn gebonden.
- 800 € Continue bereikbaarheid vraagt ook om goede waarborgen. Om te voorkomen dat werknemers,
801 met name jongeren, stressklachten of een burn-out krijgen wil D66 het recht op
802 onbereikbaarheid beter verankeren. De Nederlandse Arbeidsinspectie moet daarnaast meer
803 aandacht besteden aan de kwaliteit van werk.
- 804 € We maken het makkelijker voor jonge ouders om te werken. Belangrijkste stap hierin is de bijna-
805 gratis kinderopvang, waar ouders maar een kleine eigen bijdrage hoeven te betalen. De rijke
806 schooldag (zie hoofdstuk 3, paragraaf Ontdek je talent in het onderwijs) zal ook leiden tot betere
807 aansluiting van school- en werktijden.
- 808 • Het moet duidelijker worden wat je overhoudt van je brutoloon, en hoeveel extra werken
809 opbrengt met een transparant loonstrookje. Op ieders loonstrookje is dan heel duidelijk wat
810 mensen verdienen aan salaris, persoonlijk ontwikkelbudget en pensioen, wat zij netto
811 overhouden en wat een werkgever daarvoor betaalt. Er komt een rekentool van de overheid om
812 makkelijk te kunnen zien wat je netto overhoudt van een dag extra werken in de week.

814 We gaan rechtvaardiger belasten

815

816 De manier waarop we nu onze belastingen organiseren is nodeloos complex en inefficiënt en leidt
817 vaak tot onrechtvaardige uitkomsten. Dat moet veranderen. We verlagen de lasten voor lage- en
818 middeninkomens en verhogen de lasten op winst, vervuiling en vermogen. We gaan verder met de
819 aanpak van belastingconstructies en schaffen fiscale regelingen die niet werken af. D66 wil dat
820 belastingen bijdragen aan een rechtvaardige economie. Een economie waarin werken loont en de
821 vervuiler betaalt. Een economie waarin mensen met veel vermogen meer bijdragen aan de
822 samenleving. Een economie waarin bedrijven hun eerlijke deel aan belasting betalen.

823

- 824 ● Bedrijven gebruiken net als iedereen publieke voorzieningen en profiteren bijvoorbeeld van
825 investeringen in onderwijs en een prettige leefomgeving. Daarom willen wij dat bedrijven ook
826 hun eerlijke deel betalen. Hierdoor dragen bedrijven zelf bij aan het aantrekkelijke
827 vestigingsklimaat waar ze profijt van hebben.
- 828 ● Ondernemerschap willen we stimuleren, marktfalen door marktmacht willen we belasten. We
829 willen onderzoeken of bedrijven met marktmacht zwaarder belast zouden kunnen worden.
830 Hiermee kunnen overwinsten worden tegengegaan, of andere negatieve gevolgen van de
831 marktmacht (zoals vervuiling of slechte arbeidsomstandigheden).
- 832 ● We verkleinen de fiscale verschillen tussen werknemers en ondernemers verder door belasting
833 op inkomsten uit onderneming te verhogen en de mkb-winstvrijstelling te maximaliseren.
834 Werknemers betalen nu namelijk bij hetzelfde inkomen veel meer belasting, en een gelijkere
835 fiscale behandeling geeft meer ruimte in de beoordeling van de arbeidsrelatie of iemand als
836 zelfstandige kan werken. De zelfstandigenaftrek wordt omgevormd naar een urenvoordeel voor
837 alle werkenden die meer die dragen per week werkt.
- 838 ● We gaan vermogen eerlijker belasten. Naast het invoeren van een belasting op het werkelijk
839 gerealiseerde rendement, belasten we grote vermogens meer dan kleine. We voeren daarnaast
840 een aparte vermogensbelasting in op vermogens in box 2 en box 3 boven een miljoen, met een
841 hoger tarief boven de twee miljoen. De eigen woning telt hierbij niet mee.
- 842 ● We moderniseren de erf- en schenkbelasting. De relatie tussen de erflater/schenker en de
843 ontvanger is niet meer van belang voor het tarief, voor iedereen geldt hetzelfde percentage. Wel
844 geldt voor partners en kinderen een veel hogere vrijstelling. Per saldo worden grote erfenissen
845 zwaarder belast en kleine erfenissen juist minder. De bedrijfsopvolgingsregeling wordt verder
846 versoerd.
- 847 ● Om gezonde keuzes makkelijker te maken verhogen we de belasting op alcohol, tabak en suiker
848 en schaffen we de btw op groene en fruit af. Het vreemde verschil tussen de belasting op melk en
849 plantaardige alternatieven voor zuivel binnen de verbruiksbelasting verdwijnt. D66 wil verder
850 inzetten op fiscale vergroening.

851

852 [Arbeidsmigratie in goede handen](#)

853

854 We hebben iedereen nodig om leraren voor de klas te houden, de zorg overeind te houden,
855 zonnepanelen te kunnen leggen en industrie te kunnen behouden. Een meer gerichte inzet van
856 arbeidsmigratie, ook binnen de Europese Unie, kan helpen om die tekorten op te lossen. Hierbij
857 horen expliciete keuzes over in welke sectoren arbeidsmigranten nodig en wenselijk zijn (zie ook
858 paragraaf 6.5. Naar een veilig migratiebeleid dat werkt). Sectoren die intensief gebruik maken van
859 laagbetaalde arbeidsmigranten, zoals de distributiesector, slachterijen en de (glas)tuinbouw, en
860 daarmee een grote druk leggen op schaarse voorzieningen en onze (woon)ruimte moeten voor deze
861 arbeid een eerlijkere prijs betalen. De uitwassen van arbeidsmigratie worden steeds zichtbaarder,
862 bijvoorbeeld doordat er steeds meer arbeidsmigranten in steden op straat slapen als zij door hun
863 werkgever op straat zijn gezet. Arbeidsmigratie mag niet worden misbruikt om te concurreren op
864 arbeidsvoorwaarden. Daarom doet D66 – in lijn met de commissie-Roemer - de volgende voorstellen:

865

- 866 ● D66 wil de positie van grenswerkers versterken. In steden als Maastricht, Nijmegen en Enschede
867 kun je op de fiets vanuit België of Duitsland naar je werk, maar staan regels in de weg. We halen
868 belemmeringen in de fiscaliteit en sociale zekerheid voor werkgever en werknemer weg om

- 869 grenswerken makkelijker te maken. Zo worden grenseffectenrapportages verplicht voor nieuw
870 beleid, onderzoeken we of het werklandbeginsel verder kan worden versterkt, waardoor mensen
871 recht hebben op sociale voorzieningen in het land waar ze werken, en worden
872 grensinformatiepunten uitgebreid.
- 873 • Op dit moment kunnen arbeidsmigranten van buiten de Europese Unie voor laagbetaald werk
874 een werkvergunning krijgen in sommige lidstaten. Wat er dan vaak gebeurt is dat een
875 uitzendbureau uit die lidstaat deze arbeidsmigrant 'uitleent' in Nederland. Dit is een
876 schijnconstructie en misbruik van het vrij verkeer van werknemers binnen de Europese Unie. D66
877 wil er in Europees verband voor zorgen dat deze route niet langer mogelijk is. De verhoging van
878 het minimumloon helpt daarbij: dat maakt Nederland minder aantrekkelijk voor sectoren die
879 drijven op goedkope arbeid.
 - 880 • Om arbeidsmigranten een betere huurpositie te geven, wordt wettelijk vastgelegd dat elk
881 huurcontract voor een arbeidsmigrant een opzegtermijn van minimaal één maand moet hebben
882 en de huurprijs in de tussentijd niet omhoog mag gaan. Dit beschermt arbeidsmigranten tegen
883 het op straat gezet worden als het werk ophoudt.
 - 884 • Gemeenten worden extra ondersteund bij de handhaving van wetgeving ter verbetering van de
885 huisvesting van arbeidsmigranten in het kader van de Wet goed verhuurderschap.
 - 886 • Er komt een certificeringssysteem voor uitzendbureaus met publiekrechtelijke handhaving door de
887 Nederlandse Arbeidsinspectie. Naar Duits voorbeeld wil D66 de mogelijkheid om in specifieke
888 sectoren uitzenden helemaal te kunnen verbieden, wanneer misstanden niet voldoende kunnen
889 worden voorkomen met dit certificeringssysteem. Werknemers moeten dan in dienst zijn, wat leidt
890 tot een minder groot risico op uitbuiting. Hierdoor zal het aantal arbeidsmigranten in deze
891 sectoren waarschijnlijk ook afnemen. We introduceren een arbeidscommissie voor kwetsbare
892 werknemers - een publiek loket - waar werkgevers en werknemers terecht kunnen met vragen
893 over de interpretatie van arbeidswetgeving en bemiddeling bij geschillen hierover. Juist voor
894 arbeidsmigranten is het soms erg lastig om iets aan te kaarten bij hun werkgever. Dit loket
895 vergroot de kans dat werknemers gebruikmaken van hun rechten.
 - 896 • Het wetsvoorstel voor betere bescherming tegen mensenhandel wordt doorgezet. De praktijk laat
897 zien dat het moeilijk is om mensenhandel en uitbuiting te bewijzen, daarom passen we de
898 bewijslast aan zodat het makkelijk wordt om daders te straffen. Daarom wordt het artikel over
899 mensenhandel in het wetboek van Strafrecht gemoderniseerd. We zorgen ook dat slachtoffers
900 van mensenhandel voldoende begeleiding krijgen bij het doen van aangifte het weer opbouwen
901 van hun leven.

Hoofdstuk 2 – Een energieke basis: Wonen, zorg en bestaanszekerheid

WAT ZIEN WE

Een goed dak boven je hoofd, een inkomen waarvan je gewoon kunt rondkomen, een plek waar je gezond kunt leven. Als je mensen vraagt wat ze minimaal nodig hebben om in een welvarend land als Nederland te leven, is dit wat ze zeggen. En helaas is dit nog steeds niet voor iedereen weggelegd. Wie geen betaalbare woning kan vinden, noodgedwongen bij familie of vrienden woont of steeds hogere huur betaalt aan een huisjesmelker, weet hoe groot de invloed daarvan kan zijn op de rest van je leven. Als je huis niet op orde is, dan is het erg moeilijk om je te concentreren op je werk of op school. Tegelijkertijd staan kantoorgebouwen leeg en wonen we gemiddeld met minder mensen in grotere huizen.

Nog steeds groeien te veel kinderen op in armoede. Een baan hebben is niet voldoende om ook zeker te zijn van een stabiel inkomen. We hebben een systeem van toeslagen gebouwd dat als doel heeft om mensen te ondersteunen, maar dat maar weinig mensen nog begrijpen. De hulp die nodig is, voelt niet meer als hulp. De zorgen die daarbij horen, hebben ook nog eens invloed op je gezondheid. De gezondheidszorg barst uit zijn voegen. Met de huidige manier van werken, zou in 2040 één op de vier mensen in de zorg moeten werken, terwijl we ondertussen ook mensen nodig hebben bij bedrijven, in het onderwijs, bij de politie en voor de klimaattransitie. Kwaliteit van leven is ons kostbaarste bezit, maar dan moet de basis wel op orde zijn. Ongeacht waar je wieg staat. Met een dak, een fatsoenlijk inkomen en zorg waar je op kunt rekenen.

WAT WILLEN WE

Gezondheidszorg moet weer gaan over wat nodig is, in plaats van waar recht op is. Zorg moet voor iedereen toegankelijk, betaalbaar en van hoge kwaliteit zijn. Of dat nou gaat om een huisarts in de buurt of om aandacht aan het bed in het ziekenhuis. Dat vraagt om meer regie van de overheid op zaken die we eerder aan de markt hebben overgelaten. Met het Integraal Zorgakkoord is een noodzakelijke koerswijziging ingezet: een radicale verandering, waarin de patiënt centraal staat en samenwerking tussen zorgverleners het uitgangspunt is. We specialiseren waar nodig en verminderen de concurrentie, zodat de zorg kwaliteit kan leveren – nu en in de toekomst. De zorg die we kunnen voorkomen helpt ons allemaal en in de eerste plaats patiënten. Technologie kan ons juist helpen om menselijke aandacht terug te brengen in de zorg en administratieve lasten te verlagen.

Iedereen moet kunnen terugvallen op een stevige basis als het leven tegenzit. Ongeacht je huidige situatie of die waaruit je komt. We versterken de basis met gratis kinderopvang, toegang tot opleidingen ook na je 25ste en mogelijkheden om vanuit een uitkering aan de slag te gaan. We willen dat veel minder mensen en kinderen in armoede leven. Daarvoor moet het bestaansminimum flink omhoog. We willen bescherming voor alle werkenden, ongeacht het type contract dat ze hebben. We maken een echt thuis voor meer mensen werkelijkheid door meer huizen te bouwen en verbouwen. En we maken niet alleen meer betaalbare huizen beschikbaar, maar richten ook gezonde wijken en buurten in. Een sterkere positie van woningcorporaties helpt daarbij. Zo zetten we vol in op een hoge kwaliteit van leven, een goede basis voor iedereen en financiële zekerheid.

WAT DOEN WE

- We introduceren een doorbouwfonds om betaalbare en duurzame woningen te blijven bouwen. Hierbij kijken we ook nadrukkelijk naar de mogelijkheden voor optoppen, aanplakken en splitsen van bestaande woningen en ombouwen van andere gebouwen.
 - We investeren in meer studentenwoningen. Minimaal een kwart daarvan zijn studentenhuizen met gemeenschappelijke ruimtes.
 - Door het minimumloon en de uitkeringen flink te verhogen leven minder mensen en kinderen in armoede. We schaffen de toeslagen af en maken een nieuwe start met een basisbedrag voor iedere volwassene. We laten werken meer lonen en we voeren daarbij ook een financieel urenvoordeel in voor wie meer dan drie dagen per week werkt.
 - We nemen de regie als overheid weer terug in de zorg. We maken het mensen makkelijker om op één plek alle gezondheidsgegevens in te zien en deze op een veilige manier en met behoud van gewenste privacy te delen met zorgverleners. We investeren in preventie, maken samenwerken makkelijker en verminderen de concurrentie en bureaucratie waardoor er weer tijd komt voor menselijk contact.
 - We vergroten de aandacht voor mentale gezondheid, met name bij jongeren. Met werkgevers en onderwijsinstellingen maken we afspraken over preventie. Na behandeling bieden we ook begeleiding met nazorgtrajecten of bij een herstelacademie.
-

902 EEN GOEDE WONING GEEFT JE ENERGIE

903

904 Wonen gaat in de eerste plaats over de invulling van het sociale grondrecht: het recht op huisvesting.

905 Een fatsoenlijke woning is een voorwaarde om deel te kunnen nemen aan de maatschappij. Het

906 vormt de basis voor werk en sociale activiteiten. Het sociaal grondrecht op huisvesting brengt een

907 inspanningsverplichting voor de overheid met zich mee.

908

909 De afgelopen decennia is het sociaal grondrecht op wonen voor veel mensen onder druk komen te

910 staan. Hoewel met huisvesting van oudsher geld wordt verdiend, is de balans nu doorgeslagen. Als

911 gevolg van verschillende politieke keuzes is de zogeheten ‘economische dimensie’ van wonen op de

912 voorgrond gekomen. Huizen worden gezien als economisch winstgevend bezit en niet meer als basis

913 om het eigen leven vorm te geven.

914

915 Het sociaal grondrecht op wonen moet weer het uitgangspunt worden van het woonbeleid. Wat D66

916 betreft moet het zicht op een betaalbare (huur)woning weer een vanzelfsprekendheid zijn. Om dit

917 vorm te geven is het nodig om te kiezen voor een combinatie van fiscale maatregelen, prioriteit voor

918 de aanpak van dakloosheid en het bouwen van het type woningen waar de grootste behoefte aan is.

919 Hiermee kiest D66 voor een overheid die haar volkshuisvestelijke verantwoordelijkheid neemt en zo

920 werkt aan meer passende en betaalbare woningen. Zo werken we aan leefbare wijken en gaan we de

921 groeiende ongelijkheid op het gebied van huisvesting tegen, verkleinen we het verschil tussen koop

922 en huur, en vergroten we de kansen en keuzevrijheid. Want zo divers als Nederland is, zo verschillend

923 zijn de woonwensen.

924

925 Een huis dat aansluit bij je wensen

926

927 Er zijn niet alleen te weinig woningen, maar de huidige woningvoorraad sluit ook onvoldoende aan bij
928 de samenstelling van de bevolking en de demografische ontwikkelingen. De behoefte aan woningen
929 voor studenten, starters, ouderen en één- en tweepersoonshuishoudens groeit. De huidige
930 woningvoorraad bestaat voor ruim 64 procent uit eengezinswoningen, terwijl maar 27 procent van de
931 huishoudens bestaat uit gezinnen met kinderen. Voor één- of tweepersoonshuishoudens zijn deze
932 woningen vaak te duur of te groot. Om snel meer passende woningen te realiseren en slim om te
933 gaan met schaarse ruimte in Nederland is regie vanuit de overheid nodig. We kiezen voor
934 binnenstedelijk bouwen en het beter benutten van bestaande gebouwen. Zo houden we een balans
935 tussen wonen, natuur en recreatie.

936

- 937
- 938 • Om het oplopende woningtekort aan te pakken, neemt het Rijk weer de regie over
939 volkshuisvesting. De invulling van het sociaal grondrecht op huisvesting is primair de
940 verantwoordelijkheid en taak van de overheid. Woningcorporaties spelen een grote rol in de
941 invulling van dit recht. Ook marktpartijen kunnen hierin een rol vervullen. Regie is nodig om te
942 zorgen voor voldoende adequate woonruimte, voor een mate van keuzevrijheid voor iedereen,
943 voor meer gelijkheid tussen kopers en huurders, en voor een gebalanceerd woningaanbod in
944 wijken, dorpen en steden. Kansrijke bouwlocaties waar snel woningen gebouwd of geplaatst
945 kunnen worden, moeten topprioriteit krijgen.
 - 946 • Woningdeling moet gemakkelijker worden. Belemmeringen vanuit gemeenten,
947 woningcorporaties en hypotheekverstrekkers moeten worden weggenomen.
 - 948 • D66 wil door met de invoering van de nieuwe Wet regie op de volkshuisvesting, met focus op de
949 balans tussen sociale huur en woningen in het middensegment in wijken, dorpen en steden.
 - 950 • Het verhogen van het aantal studentenwoningen moet wat D66 betreft onderdeel worden van de
951 Wet regie op de volkshuisvesting.
 - 952 • Fiscaal wordt het bezit van meerdere huizen zwaarder belast.

952

953 Een betaalbare woning voor iedereen

954

955 Voor de meeste gezinnen is wonen de grootste maandelijkse kostenpost. Toegang tot een
956 fatsoenlijke, betaalbare woning is een absolute voorwaarde om je leven goed in te kunnen richten.
957 Wie geen betaalbare woning kan vinden, weet hoe groot de impact kan zijn op de rest van je leven.

958

- 959
- 960 • In beleid moet het sociale grondrecht op huisvesting leidend zijn. Een betaalbaar huis voor
961 iedereen is het uiteindelijke doel; beleid moet die richting op werken.
 - 962 • Het aanpakken van dakloosheid is topprioriteit. Hierbij kijken we naar het Finse voorbeeld van
963 *Housing First*, waarbij privacy en een eigen woning voorop staan.
 - 964 • Een vast huurcontract moet de norm zijn, ook in de commerciële huurmarkt. Het geeft huurders
965 zekerheid en zorgt er ook voor dat ze gebruik durven te maken van hun rechten bij slecht
966 onderhoud of een te hoge huur. We zetten de plannen voor het maximeren van de huurprijzen in
de middenhuur door, zodat huurders worden beschermd tegen te hoge huurprijzen.

- 967 • Zeggenschap van huurders over het huurbeleid én de consumentenbescherming van huurders
968 moet beter. We stimuleren gemeenten om huurteams in te zetten. Deze lokale huurspecialisten
969 kunnen huurders bijstaan in het halen van hun rechten.
- 970 • Om huurders en woningzoekenden beter te beschermen tegen woondiscriminatie wil
971 D66 anoniem bezichtigen en toewijzen de norm laten zijn.
- 972 • We schaffen de hypotheekrenteaf trek in stappen af. Deze subsidie voor koopwoningen drijft de
973 huizenprijs op en wordt opgebracht door alle belastingbetalers. Op de private huurmarkt betalen
974 huishoudens steeds hogere prijzen voor een steeds kleiner aanbod aan huurwoningen, waardoor
975 zij onvoldoende kunnen sparen en zich dieper in de schulden moeten steken om een koophuis te
976 bemachtigen.
- 977 • Alle inkomsten worden meegenomen in de berekening van iemands hypotheek. Het moet
978 makkelijker worden om aan te tonen wat iemand kan dragen, bijvoorbeeld op basis van
979 rekeningafschriften van betaalde huur in het verleden. Het komt nu regelmatig voor dat iemand
980 jarenlang een huur van €1100 mag ophoesten, maar geen hypotheek van €800 kan krijgen omdat
981 die persoon dat niet zou kunnen dragen. Dit moet meer gelijkgetrokken worden.
- 982 • Het is nu lastig voor gepensioneerden om een hypotheek voor een nieuw huis te krijgen. Door dit
983 te vereenvoudigen wordt de doorstroom op de woningmarkt beter. Ook maken we het
984 aantrekkelijker om een omkeerhypotheek aan te gaan. Hiermee verkoop je je huis terug aan de
985 bank en huur je het huis waar je in woont. Op die manier komen we tegemoet aan de wens van
986 veel ouderen.
- 987

988 We bouwen binnen de bebouwde kom

989

990 Verschillende onderzoeken laten zien dat een aanzienlijk deel van de woningbehoefte binnenstedelijk
991 kan worden ingevuld. De kwaliteit van natuur, de leefomgeving en het landschap worden zo ook
992 gerespecteerd. Op lange termijn is het bovendien goedkoper en vaak zelfs sneller dan buitenstedelijk
993 bouwen. Het vraagt wel creativiteit om alles in het werk te stellen de woonbehoefte binnen de
994 bebouwde kom in te vullen.

995

- 996 • D66 wil de komende jaren een omslag van eenzijdige focus op nieuwbouw naar meer en beter
997 gebruik van de bestaande woningvoorraad, locaties en gebouwen.
- 998 • Er zijn veel nieuwe woningen te realiseren door op- of tegen bestaande flats en
999 appartementencomplexen nieuwe woningen te bouwen. Maar ook door bestaande (grotere)
1000 woningen in verschillende appartementen te verdelen. Het zogenaamde optoppen, aanplakken
1001 en splitsen. D66 wil dat met name woningcorporaties hiermee aan de slag gaan. Hiervoor richten
1002 we landelijke optopteams op, die kansrijke gebouwen in kaart brengen.
- 1003 • Gemeenten waarin veel woningen leegstaan, worden verplicht een leegstandsverordening op te
1004 stellen en deze actief te handhaven. Door de invoering van een leegstandsregister per gemeente
1005 voor kantoorgebouwen, versnellen we de transformatie van leegstaand zakelijk vastgoed. Bij
1006 langdurige leegstand volgt een in-gebruik-neem-plicht voor de gebouweigenaar (naar wonen of
1007 werkfunctie).
- 1008 • Procedures voor transformatie van kantoorgebouwen naar woningen worden verbeterd zodat het
1009 voor eigenaren aantrekkelijker en makkelijker wordt om kantoorgebouwen om te bouwen naar

1010 woningen. We verruimen de landelijke transformatiesubsidie om gemeenten en ontwikkelaars te
1011 ondersteunen.

- 1012 • Hypotheekverstrekkers en woningbouwcorporaties gaan actief meedenken als huurders en
1013 huiseigenaren een lege kamer of zolder willen verhuren aan bijvoorbeeld een student of jonge
1014 woningzoekende.

1015

1016 [We gaan alle huizen isoleren](#)

1017

1018 Er ligt een grote opgave om bestaande huizen en nieuwbouw duurzamer te maken. Hierdoor wordt
1019 het wooncomfort vergroot en de woonlasten verlaagd. Dit is een opgave bij koophuizen, maar vooral
1020 ook bij huurwoningen. Die laatste categorie vraagt extra inzet om daar ook echt een
1021 verduurzamingsslag te kunnen maken.

- 1022 • D66 wil een Nationaal Isolatieoffensief opstarten. Dat doen we door massaal en versneld
1023 woningen te kunnen verduurzamen. We starten bij de huishoudens die het meest last hebben
1024 van tochtige woningen en hoge energieprijzen.
- 1025 • We stimuleren de verduurzaming van koopwoningen via alles-in-één verduurzamingstrajecten.
1026 Huiseigenaren die niet direct de middelen hebben of opzien tegen het verduurzamingstraject
1027 kunnen daardoor toch meedoen. Daarom voeren we gebouwgebonden financiering in.
- 1028 • Wat D66 betreft krijgen mensen die zelf aan de slag gaan met de verduurzaming van hun huis ook
1029 toegang tot verduurzamingssubsidies.
- 1030 • Er is een breed scala aan subsidiemogelijkheden voor verduurzaming en isolatie. Huishoudens
1031 moeten beter worden ondersteund, zodat het verduurzamen van de woning eenvoudiger wordt.
- 1032 • Huurders waarvan de huisbaas weigert om te verduurzamen, krijgen via het initiatiefrecht de
1033 mogelijkheid zelf een verduurzamingsplan in te dienen.
- 1034 • Toekomstige huizen moeten natuurinclusief en duurzaam worden gebouwd en geïsoleerd.
1035 Daarom wil D66 dat Biobased materialen een volwaardig onderdeel worden in de gebouwde
1036 omgeving.
- 1037 • D66 wil bij toekomstige nieuwbouw minder gebruik van schaars schoon drinkwater bij het
1038 doorspoelen van toiletten. Daarom komen er hybride watersystemen in nieuwbouwhuizen en -
1039 gebouwen.
- 1040 • De C-labelplicht voor kantoren gaan we veel steviger handhaven en uitbreiden naar alle andere
1041 gebouwen die buiten de gebouwen voor bewoning vallen. Het Rijksvastgoedbedrijf geeft hierbij
1042 het goede voorbeeld. Bovendien schroeven we deze verplichting op naar label B in 2035 en label
1043 A+ in 2040.
- 1044 • De verduurzamingsambities en het beschermen van kwetsbare diersoorten, zoals vleermuizen,
1045 moeten hand-in-hand gaan. Om te voorkomen dat er vertragingen ontstaan in grootschalige
1046 verduurzaming van huizen, wil D66 integrale ecologische onderzoeken toestaan, zoals
1047 bijvoorbeeld in Utrecht. Hiervoor komt meer ondersteuning voor gemeenten en provincies.

1048 [Woningcorporaties bouwen door!](#)

1049

1050 Een groot onderdeel van de volkshuisvestelijke verantwoordelijkheid van de overheid is de zorg voor
1051 betaalbare woningen. Het aantal beschikbare woningen staat onder druk. Niet iedereen heeft meer
1052 zicht op een betaalbare (huur)woning. Woningcorporaties spelen een belangrijke rol bij het realiseren

1053 van woonruimte voor woningzoekenden. Wat D66 betreft versterken we hun positie en vergroten we
1054 hun takenpakket. Zij krijgen ook een belangrijke rol in het in balans brengen van het woningaanbod in
1055 wijken.

- 1056 • D66 wil voorkomen dat de bouw van betaalbare woningen stilvalt. Daarom komt er een
1057 doorbouwfonds om de bouw van betaalbare woningen op gang te houden.
- 1058 • De markttoets werkt vertragend voor woningcorporaties om woningen voor middeninkomens te
1059 bouwen. Daarom is deze toets tijdelijk opgeschort. D66 wil de markttoets volledig afschaffen,
1060 zodat er sneller woningen voor middeninkomens gebouwd kunnen worden. Het uitgangspunt
1061 moet worden dat iedereen zicht krijgt op een betaalbare woning.
- 1062 • D66 wil dat minimaal eenderde van de nieuw te bouwen woningen sociale huurwoningen zijn.
1063 Hierdoor zorgen we ervoor dat de woningvoorraad in wijken, dorpen en steden meer in balans
1064 komt. Woningcorporaties krijgen een belangrijke rol in het bouwen van middenhuurwoningen.
- 1065 • D66 wil onverminderd door met de Nationale Prestatieafspraken tussen de woningcorporaties,
1066 huurdersvertegenwoordigers en het Rijk.
- 1067 • Om snel meer zorgwoningen te realiseren moeten woningcorporaties de komende jaren
1068 grondgebonden woningen splitsen tot combinatiewoningen. Van twee woningen kunnen drie
1069 wooneenheden worden gemaakt die gecombineerd kunnen worden bewoond door ouderen en
1070 mantelzorgers. D66 wil per jaar 5.000 van deze combinatiewoningen realiseren.
- 1071 • We ontwikkelen nieuwe vormen van betaalbaar wonen. Zoals hamsterhuren, waarbij huurders
1072 kunnen sparen voor een woonhuis.
- 1073 • We geven meer ruimte en ondersteuning aan coöperatieve bewonersinitiatieven.
- 1074 • Om snel meer zorgwoningen te realiseren moeten woningbouwcorporaties de komende jaren
1075 grondgebonden woningen splitsen tot combinatiewoningen. Van twee woningen kunnen drie
1076 wooneenheden worden gemaakt die gecombineerd kunnen worden bewoond door ouderen en
1077 mantelzorgers.
- 1078 • Ook woningcorporaties maken wat D66 betreft de omslag van een eenzijdige focus op
1079 nieuwbouw naar het beter gebruik maken van de bestaande woningvoorraad en gebouwen.
1080 Denk hierbij aan optoppen, aanplakken en splitsen van grondgebonden woningen en het
1081 aanbieden van samenhuur-contracten in de vrije sector.
- 1082 • Woningcorporaties geven coöperatieve bewonersinitiatieven de ruimte om, onder voorwaarden,
1083 corporatiewoningen over te nemen.
- 1084 • Om woningcorporaties goed toe te rusten voor de ambities voor de komende jaren, zullen we
1085 blijvend moeten kijken naar hun financiële positie. Zo nodig maken we extra middelen vrij.

1086 [Meer huizen voor starters en studenten](#)

1087
1088 Binnen de opgave voor meer passende woningen is er bijzondere aandacht nodig voor starters en
1089 studenten. Duizenden studenten, net afgestudeerden en starters hebben op dit moment geen zicht
1090 op een (betaalbare) woning.

- 1091
- 1092 • De opkoopbescherming voor betaalbare koopwoningen wordt verlengd tot 2027. Hiermee
1093 beschermen we de kansen van starters.

- 1094 • Starters die samen een wooncoöperatie willen opzetten krijgen meer ondersteuning. Onderzocht
1095 moet worden hoe ook financiële instellingen en woningcorporaties meer ondersteuning kunnen
1096 bieden aan deze gemeenschappelijke woonvormen.
- 1097 • D66 wil dat in zoveel mogelijk gemeenten een raad van woningzoekenden wordt opgezet om de
1098 belangen van woningzoekenden beter te vertegenwoordigen. Zij worden actief betrokken bij
1099 inspraak en besluitvorming over woningplannen in gemeenten.
- 1100 • Het landelijk initiatief koopstartfonds wordt een revolverend fonds waarin ook commerciële
1101 partijen kunnen investeren. Hierdoor zorgen we voor voldoende middelen voor de realisatie van
1102 starterswoningen en dat ook in economisch slechte tijden betaalbare starterswoningen
1103 gefinancierd kunnen worden.
- 1104 • D66 wil meer nieuwe studentenwoningen. Daarom willen we dat woningcorporaties zich extra
1105 inzetten voor studentenwoningen. Daarnaast komt er een landelijke financiële impuls om de
1106 bouw van studentenwoningen te realiseren.
- 1107 • Voor D66 is de inzet dat minimaal een kwart van de nieuw te bouwen studentenwoningen
1108 gemeenschappelijke ruimtes hebben, dit zijn onzelfstandige woonruimte (studentenkamers). We
1109 verbeteren het woonwaarderingssysteem zodat het realiseren en verduurzamen van deze
1110 studentenkamers haalbaar en betaalbaar wordt. In studentensteden met de grootste tekorten
1111 komen er onder regie van het ministerie van Binnenlandse Zaken studentenhuysvestingspacten.
1112 Dat zijn versnellingsafspraken tussen Rijk, gemeente, bouwers, woningcorporaties en
1113 onderwijsinstellingen.
- 1114 • D66 wil dat onderwijsinstellingen die willen groeien medeverantwoordelijk worden voor de
1115 huisvesting van de extra studenten die naar deze instellingen komen.
- 1116

1117 [Kansen in en voor alle wijken en buurten](#)

1118

1119 We zien dat in een flink aantal wijken in Nederland de leefbaarheid onder grote druk staat. De
1120 leefbaarheid structureel verbeteren vraagt grote langjarige investeringen. Hiermee bieden we
1121 bewoners en gemeenten zekerheid.

1122

- 1123 • D66 gelooft sterk in gemengde en vitale wijken. Zodat inwoners met binding met de wijk daar
1124 kunnen blijven wonen, ook als zij een ander soort huis willen kopen of huren.
- 1125 • D66 wil investeren in deze wijken door het oprichten van een Fonds Kansrijke Wijken.
- 1126 • Grond mag geen model zijn voor snelle winsten. Daarom komt er een verbod op speculatieve
1127 grondhandel door de splitsing van landbouwpercelen.
- 1128 • Bij waardestijging van grond door de wijziging van een bestemming mag niet alleen de eigenaar
1129 van deze groei profiteren. Een deel van de waardestijging moet terugvloeien naar de
1130 samenleving. Daarom wil D66 in de komende kabinetsperiode een planbatenheffing invoeren.
- 1131 • Het ongecontroleerd bouwen van vierkante dozen in het landschap moet worden voorkomen. In
1132 plaats daarvan wil D66 dat bij de komst van datacentra en distributiecentra strikte ruimtelijke
1133 kwaliteitseisen gesteld worden waardoor er gebouwen ontstaan die passen in het landschap.
1134 Hierbij kan gedacht worden aan het verdiept aanleggen, kleurgebruik en/of groene gordels.
- 1135 • Er komt een Rijksgrondfaciliteit voor tijdelijke woonlocaties. Hierdoor kan het Rijk bouwlocaties
1136 tijdelijk inzetten voor het snel plaatsen van kant-en-klare duurzame woningen.
- 1137

1138 EEN ZEKERE BASIS VOOR ELKE DAG

1139

1140 We verhogen het minimumloon

1141

1142 Bijna een miljoen mensen in Nederland leven in armoede. Deze bestaansonzekerheid leidt tot grote
1143 persoonlijke problemen en gaat ten koste van de eigenwaarde en gezondheid van mensen. Mensen
1144 trekken zich terug, verliezen vertrouwen in de overheid en doen niet meer actief mee in de
1145 samenleving. Deze mensen zijn voor allerlei dingen afhankelijk van de overheid, voor elke extra
1146 regeling moet er een aanvraag worden gedaan. Angst om niet te hoeven terugbetalen of niet de hand
1147 op te willen houden, speelt regelmatig mee in de afweging die mensen maken. Bij kinderen heeft
1148 armoede ook direct impact op leerprestaties en gezondheid, en daarmee op de toekomstkansen. Het
1149 vangnet van onze verzorgingsstaat is niet langer voldoende. Mensen moeten beter weten waar ze op
1150 kunnen rekenen en voldoende buffer kunnen opbouwen voor financiële tegenslagen.

1151

- 1152 • We verhogen het minimumloon naar tenminste €17,50 in 2028, de bijstand stijgt volledig mee.
1153 We verhogen de AOW, zodat gepensioneerden er netto op vooruit gaan en de AOW meer in
1154 evenwicht komt met andere uitkeringen. We verlagen de lasten voor lage- en middeninkomens.
1155 Zo kunnen mensen met een laag inkomen gemakkelijker hun rekeningen betalen en wordt het
1156 tegelijkertijd aantrekkelijker om te gaan werken vanuit een uitkering.
- 1157 • We verhogen het minimumjeugdloon, zodat iedereen vanaf achttien jaar recht heeft op het
1158 volledige minimumloon. Ook voor zestien- en zeventienjarigen gaat daarmee het minimumloon
1159 omhoog. Ruim 35 procent van de jongvolwassenen maakt zich zorgen over hun financiële
1160 toekomst. Een sterke financiële basis is essentieel voor deze generatie om goed om te kunnen
1161 gaan met de druk die op onze jongeren staat. De leeftijdsgrens voor de vrijwilligersvergoeding
1162 wordt ook verlaagd: iedereen vanaf 18 jaar heeft dan dezelfde maximumvergoeding.
- 1163 • We hebben speciale aandacht voor kinderarmoede. De positie van kinderen binnen het huidige
1164 stelsel is kwetsbaar en moet worden versterkt. De eerste stap is het samenvoegen van de
1165 kinderbijslag met het kindgebonden budget en die flink verhogen, vooral voor oudere kinderen.
1166 Juist de gezinnen met een lager inkomen krijgen dan meer inkomensondersteuning.
- 1167 • Op Caribisch Nederland wordt op zo kort mogelijke termijn een sociaal minimum ingevoerd dat
1168 gekoppeld is aan een werkelijk bestaansminimum. De uitkomsten van de Commissie sociaal
1169 minimum Caribisch Nederland zijn daarbij leidend.
- 1170 • We willen dat armoederegelingen toegankelijk en begrijpelijk zijn voor mensen en zo min
1171 mogelijk papierwerk vragen. De groep mensen die niet gebruikt waar zij wel recht op hebben, is
1172 nog steeds te groot. Het kan voor mensen soms een grote stap zijn om zich te melden, waardoor
1173 armoede verborgen blijft. Daarom kunnen mensen met terugwerkende kracht gebruikmaken van
1174 armoederegelingen. We zorgen dat elke gemeente in ieder geval een minimum aan
1175 armoederegelingen biedt, zodat iedereen recht heeft op voldoende hulp. Ook zorgen we ervoor
1176 dat uitkeringen en toeslagen op een vast moment worden uitbetaald en dat incasso's zoveel
1177 mogelijk op een vast moment worden afgeschreven, zodat mensen een goed overzicht van hun
1178 inkomen en lasten hebben.
- 1179 • Door verschillende uitkeringsregelingen die samenkomen of door schulden (beslagvrije voet of
1180 leefgeld) is lang niet altijd duidelijk op welk minimum mensen recht hebben. Zo hebben
1181 tienduizend gezinnen jarenlang onder de bijstandsnorm geleefd omdat regelingen niet goed

1182 optelden, zonder dat goed duidelijk was bij verschillende instanties dat dit het geval was. Het
1183 moet daarom voor iedereen duidelijk zijn wat het bestaansminimum is, dus waar je altijd
1184 aanspraak op kunt blijven maken.
1185

1186 Een nieuwe start, zonder toeslagen

1187
1188 Het toeslagenstelsel dat we nu hebben, is onnodig ingewikkeld. Het zorgt ervoor dat mensen niet
1189 kunnen uitgaan van wat er op hun rekening terecht komt en er altijd een heel groot risico op
1190 terugbetalingen aan de Belastingdienst dreigt. Dit leidt tot een enorme administratieve rompslomp
1191 waar mensen in verdwalen en tot problematische schulden die soms boven de ton uitstijgen. Het
1192 toeslagenschandaal liet zien hoe onschuldige mensen jaren moesten vechten tegen onterechte
1193 terugvorderingen. Daarom wil D66 een nieuw stelsel dat eenvoudig, overzichtelijk en rechtvaardig is.
1194 D66 werkt toe naar bestaanszekerheid in een stelsel zonder toeslagen. Met het idee 'niet alles kan,
1195 en zeker niet tegelijk' gaat dit in een aantal stappen.
1196

- 1197 ● Door het minimumloon en de uitkeringen flink te verhogen, wordt de financiële zekerheid
1198 versterkt en zijn er minder andere vormen van inkomensondersteuning nodig.
- 1199 ● We maken kinderopvang bijna gratis. Elk kind krijgt recht op vijf dagen kinderopvang per week,
1200 van één tot twaalf jaar. Hiermee verdwijnt de kinderopvangtoeslag. Niet alleen kinderen van
1201 werkende ouders, maar alle kinderen krijgen recht op deze bijna-gratis kinderopvang.
- 1202 ● We schaffen de zorgtoeslag af, waarmee naast de kinderopvangtoeslag dus een tweede toeslag
1203 wordt vervangen door een andere vorm van (inkomens)ondersteuning.
- 1204 ● We introduceren een individueel basisbedrag voor elke meerderjarige Nederlander. Dit is een
1205 verzilverbare heffingskorting die met je belasting wordt verrekend en die in geld wordt uitgekeerd
1206 bij geen of te lage inkomsten. Naast dit bedrag krijgt iedere volwassene ook nog een
1207 klimaatbonus van €250 per jaar. Dit is een vast bedrag dat iedereen krijgt, om de hogere lasten op
1208 vervuiling te compenseren. Mensen met een laag inkomen hebben hier in verhouding meer
1209 profijt van dan mensen met een hoog inkomen.
- 1210 ● D66 werkt uiteindelijk toe naar meer bestaanszekerheid in een stelsel helemaal zonder toeslagen.
1211 Het basisbedrag wordt dan steeds verder verhoogd, waardoor andere vormen van
1212 inkomensondersteuning verder afgebouwd kunnen worden. Dit gebeurt zodra de effecten op
1213 overheidsfinanciën en economie dit toelaten en er geen grote negatieve effecten voor de
1214 werkgelegenheid zijn. Zo maken we het systeem eenvoudiger, stoppen we met het complexe
1215 rondpompen van geld en zorgen we voor meer inkomenszekerheid voor iedereen.
1216

1217 Sneller uit de schulden

1218
1219 Er zijn 1,4 miljoen mensen in Nederland voor wie schulden een serieus probleem vormen. Dat zijn er
1220 1,4 miljoen te veel. Meer dan de helft van deze groep werkt. Schulden leiden er vaak toe dat mensen
1221 met genoeg inkomen toch niet rond kunnen komen. Het is een groot maatschappelijk probleem, waar
1222 een steeds groter deel van de mensen mee te maken krijgt. D66 wil menswaardig en zo efficiënt
1223 mogelijk mensen in financiële nood helpen. Het kwijtschelden of opkopen van een schuld kan ervoor
1224 zorgen dat het niet van kwaad naar erger gaat in een gezin. Geldproblemen van vandaag ondermijnen
1225 de mentale gezondheid en keuzes van morgen.

1226

- 1227 ● Online bestellen op afbetaling (*Buy Now, Pay Later*-diensten) wordt beter gereguleerd om het
- 1228 ontstaan van schulden te voorkomen. We ontmoedigen doorlopende leningen voor
- 1229 luxegoederen. Er komt ook een zorgplicht bij de schuldeiser als hieruit schulden ontstaan.
- 1230 ● We zetten in op financiële geletterdheid bij jongeren, als een belangrijk instrument om schulden
- 1231 tegen te gaan. Financiële begeleiding moet beschikbaar zijn bij ingrijpende gebeurtenissen (zoals
- 1232 op jezelf gaan wonen) en er wordt nog meer ingezet op vroeg signalering.
- 1233 ● Kredietregistratie wordt een wettelijke taak met publieke waarborgen. Na het doorlopen van het
- 1234 wettelijke of het minnelijke traject, komt je registratie in het BKR automatisch te vervallen, zodat
- 1235 schulden je niet blijven achtervolgen.
- 1236 ● Schuldhulpverlening moet breder toegankelijk worden, ook voor ondernemers en mensen met
- 1237 beginnende schulden. Daarnaast moeten mensen met een hoger inkomen of een koophuis ook
- 1238 toegang hebben tot schuldhulpverlening. Schuldhulpverlening moet mensen weer perspectief
- 1239 geven met één traject, één plan en één regisseur. Wij voeren een keurmerk in voor
- 1240 bewindvoerders, zodat malafide bewindvoerders worden geweerd.
- 1241 ● We zetten het samenvoegen van het minnelijke- en wettelijke schuldhulptraject door. Er wordt
- 1242 alleen getoetst door de rechter als dat strikt noodzakelijk is. De ‘pauzeknop’ waarmee mensen
- 1243 met schulden een aflossingspauze kunnen krijgen van twee maanden per jaar, wordt wettelijk
- 1244 verankerd.
- 1245 ● Werken met saneringskredieten wordt de standaard bij alle schuldregelingen. Bij schulden bij de
- 1246 overheid is er nu nog te weinig oog voor voldoende leefgeld bij afbetaling.

1247

1248 [Naar werk dat werkt voor iedereen](#)

1249

1250 De krapte op de arbeidsmarkt biedt ook kansen. We kunnen het ons simpelweg niet veroorloven om

1251 iedereen die mee kan en mee wil doen, aan de kant te laten staan. Werk biedt niet alleen

1252 bestaanszekerheid, het is ook een belangrijke basis voor sociale contacten en individuele

1253 ontwikkeling. Iedereen heeft talent en we kunnen meer doen om mensen de mogelijkheid te geven

1254 hun talent goed te benutten. Dat vergt een investering van werkgevers, om de mogelijkheden te zien

1255 in plaats van alleen in beperkingen te denken. En het vraagt om een aanpak voor iedereen, zonder

1256 hokjes of drempels.

1257

- 1258 ● Bij het vinden van werk is het belangrijk dat iedereen de ondersteuning krijgt die het best bij die
- 1259 persoon past. Dit vraagt om het vereenvoudigen en toegankelijk maken van de re-integratiehulp
- 1260 en het wegnemen van de bestaande schotten. Stel bijvoorbeeld jobcoaching beschikbaar voor
- 1261 een bredere doelgroep, zoals mensen in de WIA en bijstand.
- 1262 ● Niet voor iedereen is een reguliere baan een optie. Als er geen zicht is op de stap naar betaald
- 1263 werk moet er meer ruimte zijn voor maatwerk. Dat kan zijn in de vorm van vrijwilligerswerk met
- 1264 behoud van uitkering. Voor anderen kan een plek bij beschut werk of een basisbaan veel
- 1265 betekenen. Dit gebeurt met de bestaande budgetten, maar waar meer gebruik wordt gemaakt
- 1266 van publiek- private samenwerking. Vaak gaat dit om maatschappelijk waardevol werk, zoals het
- 1267 verbeteren van wijken en buurten.
- 1268 ● We verlagen de werkgeverspremies voor de laagste inkomens zodat het aantrekkelijker wordt
- 1269 voor werkgevers om mensen die moeilijk aan het werk komen, in dienst te nemen.

- 1270 • Terugkeer naar werk vereist een duidelijke en eenvoudige verrekeningsystematiek in alle
1271 uitkeringen. Het aanvaarden van een baan kan namelijk voor onzekerheid zorgen over het recht
1272 op een uitkering. We verruimen voor iedere bijstandsgerechtigde de mogelijkheid om tijdelijk tot
1273 minimumloon bij te verdienen naast de uitkering, om via deeltijdwerk de stap naar een reguliere
1274 baan te zetten. Ook moet het gemakkelijker worden om een opleiding te volgen of
1275 vrijwilligerswerk te doen in de Participatiewet.
- 1276 • We maken het makkelijker om een onderneming te starten vanuit een uitkering. Hierbij kunnen
1277 microkredieten een rol spelen om mensen op weg te helpen. We nemen de onzekerheid weg bij
1278 verrekening van inkomsten door de startende ondernemer een paar maanden vrij te stellen van
1279 deze verrekening.
- 1280 • De WIA werkt op dit moment onvoldoende. Veel mensen voelen zich niet begrepen bij de
1281 beoordeling van werkvermogen of zien heel lang geen verzekeringsarts door de tekorten.
1282 Tegelijkertijd hebben we in het verleden geleerd dat het simpelweg versoepelen van de
1283 voorwaarden ook de problemen niet oplost. De onafhankelijke commissie toekomst
1284 arbeidsongeschiktheidsstelsel (OCTAS) komt begin 2024 met een advies over een stelsel voor
1285 langdurige ziekte en arbeidsongeschiktheid. Dit advies moet ter hand worden genomen om het
1286 stelsel van arbeidsongeschiktheid aan te passen. In tussentijd moet er alvast worden gewerkt aan
1287 een minder theoretisch arbeidsongeschiktheids criterium en moet er meer rekening worden
1288 gehouden met mensen met een urenbeperking.
- 1289 • Investeer ook in het voorkomen van ziekte op de werkvloer. De grote toename van burnouts
1290 onder veelal jonge mensen baart grote zorgen. Maak de opbrengsten van investeringen in
1291 preventie inzichtelijk en laat het een verplicht onderdeel zijn van arbodiensten. Werk daarbij ook
1292 samen met curatieve en sociale geneeskunde.
- 1293 • Mensen met een beperking of chronische ziekte wonen vaak samen met anderen die voor hen
1294 (mantel-)zorgen. Door het samenwonen krijgen mensen minder bijstandsuitkering vanwege de
1295 kostendelersnorm. Zij worden financieel gestraft omdat zij samenwonen vanwege de (mantel-
1296)zorg die nodig is. D66 wil daarom in aanvulling op het afschaffen van de kostendelersnorm voor
1297 mensen jonger dan 27 jaar, ook de kostendelersnorm afschaffen voor huishoudens waar
1298 huisgenoten, partners of familieleden (mantel)zorgen.

1300 [We pakken schijnzelfstandigheid hard aan](#)

1301
1302 De manier waarop verschillende soorten werk zijn georganiseerd, is niet rechtvaardig. Er zijn nu te
1303 grote verschillen in zekerheid, alleen maar op basis van contractvorm. Wij willen iedereen de
1304 bescherming en zekerheden bieden die nodig zijn, met werkzekerheid voor iedereen als
1305 uitgangspunt. De afspraken die afgelopen jaar met sociale partners zijn gemaakt, blijven wat D66
1306 betreft leidend. Kern van de afspraken is het aanpakken van de onzekerheid op de arbeidsmarkt.
1307 Iedereen die werkt, verdient fatsoenlijke bescherming tegen pech en risico's, en moet de
1308 mogelijkheid krijgen om hun werkende leven naar eigen wens in te vullen.

- 1309
- 1310 • Wij vinden dat mensen zelf moeten bepalen hoe zij hun werkende leven inrichten; als
1311 werknemer, als zelfstandige of als werkgever. In de praktijk zien we grote verschillen tussen deze
1312 groepen. Dat leidt tot problemen als schijnzelfstandigheid. In lijn met het arbeidsmarktakkoord
1313 verkleinen we daarom de verschillen in de fiscaliteit en de sociale zekerheid tussen verschillende

- 1314 vormen van werk om concurrentie op basis van arbeidsvoorwaarden te voorkomen. Hierdoor
1315 wordt de aard van het werk bepalend voor de vorm van de arbeidsrelatie, in plaats van de kosten.
- 1316 • We geloven in een sociaal stelsel dat alle werkenden de bescherming biedt die ze nodig hebben.
1317 Arbeidsongeschiktheid is een risico dat iedereen loopt. Daarom werken we naar een stelsel van
1318 sociale zekerheid voor alle werkenden. Als eerste stap voeren we een betaalbare collectieve
1319 arbeidsongeschiktheidsverzekering in voor zelfstandigen, zoals geadviseerd door de Stichting van
1320 de Arbeid. Hierbij steunt D66 de mogelijkheid voor een opt-out voor zelfstandigen die een
1321 uitgebreidere private verzekering willen zoals een beroepsverzekering. Voorwaarde is wel dat de
1322 private verzekering ten minste dezelfde dekking en premie heeft, de opt-out uitvoerbaar en
1323 betaalbaar is en niet de solidariteit van de publieke verzekering ondermijnt.
 - 1324 • We pakken schijnzelfstandigheid hard aan. Een te grote groep mensen bevindt zich in een
1325 onzekere positie omdat ze als zelfstandige werk doen, terwijl ze feitelijk werknemer zijn. Dit gaat
1326 ten koste van hun werkzekerheid en hun sociale zekerheid. In een aantal (publieke) sectoren
1327 werken nu steeds meer zelfstandigen die daar eerder werkten als werknemer. Met de huidige
1328 personeelskrapte biedt zelfstandigheid soms de mogelijkheid om een hoger tarief te vragen en
1329 bijvoorbeeld eisen te stellen aan roosters of nachtdiensten. Tegelijkertijd botst dit met het
1330 collectieve belang dat er altijd iemand is om zorg te verlenen of om voor de klas te staan. Het is
1331 juist daar belangrijk om schijnzelfstandigheid tegen te gaan en de belangen van werkenden beter
1332 te borgen. Voor een hoger loon, flexibelere uren en meer keuze in diensten. Zodat werkenden
1333 niet elkaar beconcurreren maar zich sterk kunnen maken ten opzichte van de werkgever. Dat
1334 betekent natuurlijk niet dat er nooit een zelfstandige in de zorg of het onderwijs kan werken.
 - 1335 • We vergroten de mogelijkheden voor collectieve onderhandelingen voor zelfstandig
1336 ondernemers, om tegenwicht te bieden aan de marktmacht van opdrachtgevers. En we zorgen
1337 dat zelfstandigen goed vertegenwoordigd zijn in de polder. Bij het afsluiten van cao's moeten alle
1338 werkenden voor wie de cao gaat gelden beter worden betrokken, ook niet-leden, en het toetsen
1339 van draagvlak en representativiteit moet beter worden geborgd.
 - 1340 • De meeste ondernemers kiezen er heel bewust voor om voor zichzelf te beginnen. Ze dragen bij
1341 aan een innovatieve en creatieve economie en behoren tot de kern van hardwerkend Nederland.
1342 Regels en wetgeving moet er zijn om deze groep te faciliteren, niet om ze dwars te zitten. De
1343 criteria op basis waarvan je kunt ondernemen als zelfstandige moeten daarom veel duidelijker
1344 worden, zodat er ruimte en rust ontstaat voor deze ondernemers. Door de definitie en het begrip
1345 gezag meer aan te passen aan de huidige tijd, moet het onderscheid tussen een werknemer en
1346 een zelfstandige veel duidelijker worden.

1347

1348 [Meer grip op je pensioen](#)

1349

1350 Met het aannemen van de pensioenhervorming is een hele grote stap gezet naar een eerlijker,
1351 transparanter, persoonlijker en toekomstbestendig pensioen. De komende jaren zullen vooral in het
1352 teken staan van implementatie van deze pensioenwet. Ook na het werkende leven moeten mensen in
1353 vrijheid hun leven vorm kunnen geven naar eigen inzicht. D66 wil na de invoering van de
1354 pensioenhervorming verder bouwen aan pensioenen die mensen keuzevrijheid én zekerheid voor
1355 later geven.

1356

- 1357 • D66 wil dat het makkelijker wordt gemaakt om, als je dat wilt, na de AOW-leeftijd (al dan niet
1358 gedeeltelijk) te blijven doorwerken. We bevorderen dat werkgevers en werknemers als de

- 1359 pensioendatum in zicht komt een goed gesprek voeren over de mogelijkheden en wensen van
1360 beide kanten om te blijven werken. Het wordt mogelijk om de AOW tot maximaal drie jaar later
1361 actuariael neutraal in te laten gaan. Daardoor wordt de AOW-uitkering ietsje hoger als deze een
1362 jaar of een paar jaar later ingaat.
- 1363 ● Na implementatie van de pensioenhervorming wil D66 keuzevrijheid binnen het pensioenstelsel
1364 uitbreiden. Bijvoorbeeld door de flexibele opbouw van pensioen, zoals tijdelijk geen
1365 pensioenpremie betalen en die later inhalen (premievakantie). Een grote groep mensen bouwt
1366 verplicht meer vermogen voor hun pensioen op tijdens hun leven dan zij eigenlijk willen, terwijl
1367 ze juist in andere levensfasen financieel krap zitten. Zo krijgen mensen de ruimte om bijvoorbeeld
1368 een deel van hun hypotheek af te lossen. Voorwaarde hierbij blijft dat mensen voldoende
1369 pensioen opbouwen. Het wetsvoorstel over het opnemen van het bedrag ineens bij pensionering
1370 wordt ook versneld doorgezet.
 - 1371 ● Met de initiatiefwet van D66, de Wet eigen strategie pensioenfonds (Wesp), krijgen deelnemers
1372 meer inspraak op het beleggingsbeleid van hun pensioenfonds. Pensioenfondsen moeten
1373 investeringen doen waar alle deelnemers baat bij hebben en die aansluiten bij de voorkeuren van
1374 deelnemers.
 - 1375 ● De afspraken over diversiteit in pensioenfondsbesturen uit de code pensioenfondsen worden
1376 wettelijk geborgd, zodat er altijd vrouwen, mannen, jongeren en veertigplussers in het
1377 pensioenfondsbestuur zitten. We informeren de voordragende partijen actief over de voordelen
1378 van een divers samengesteld bestuur en handhaven de wettelijke basis op dezelfde manier als het
1379 vrouwenquotum in raden van toezicht.
 - 1380 ● We versoepelen de regels voor de aanvullende inkomensvoorziening ouderen, die AOW-
1381 gerechtigden aanvult tot de bijstandsnorm als er onvoldoende AOW is opgebouwd. Hieronder
1382 vallen ook de regels rondom verblijf in het buitenland. De menselijke maat wordt meer leidend.
 - 1383 ● 1,7 miljoen mensen met een baan bouwen op dit moment geen aanvullend pensioen op. Om dit
1384 tegen te gaan beginnen we met het meer inzichtelijk maken van de pensioenopbouw op
1385 loonstroken. Daarnaast komt er de mogelijkheid om gemiste pensioenopbouw op latere leeftijd
1386 (waar mogelijk fiscaal gefaciliteerd) in te halen, zodat mensen het gat in hun pensioenopbouw zo
1387 goed mogelijk kunnen verkleinen. Samen met pensioenfondsen zorgen we ervoor dat ook
1388 zelfstandigen zich bij een passend pensioenfonds kunnen aansluiten en goede voorlichting
1389 kunnen krijgen over de keuzemogelijkheden die ze hebben.

1390

1391 WE NEMEN REGIE OP DE ZORG

1392

1393 De zorg als energieke plek om te werken

1394

1395 Er werken dagelijks meer dan een miljoen gemotiveerde mensen in onze zorg en daar mogen we
1396 trots op zijn. Maar de werkdruk in de zorg is hoog. We moeten mensen behouden en gericht en slim
1397 extra mensen aantrekken. Daarbij is het belangrijk dat meer uren werken ook loont. Dat begint met
1398 zorgverleners meer vertrouwen geven. Minder knellende regels en afvinklijstjes, en zorgen dat
1399 zorgverleners doen waarvoor ze opgeleid zijn. Overige taken kunnen ook door anderen gedaan
1400 worden waardoor de zorg een werkplek kan zijn voor een grotere groep mensen. Ook technologie
1401 speelt een belangrijke rol bij het minder arbeidsintensief maken van de zorg, zodat de menselijke
1402 aandacht kan blijven gaan naar waar deze nodig is.

1403

1404 Op dit moment werkt één op de zes mensen in de zorg. Die mensen moeten we behouden door te
1405 zorgen dat zij hun werk op een goede manier kunnen blijven doen, zonder te veel knellende regels,
1406 met zeggenschap over hun werkzaamheden en voldoende doorgroeimogelijkheden.

1407

- 1408 • Wij willen meer geld voor mensen in de verpleging en verzorging. Ook werkgevers en
1409 werknemers moeten met elkaar kijken naar de cao's, functiewaardering en -differentiëring in de
1410 zorg. De ruimte voor loonstijging in de zorg is gekoppeld aan de loonstijging in de marktsector.
1411 Wij garanderen dat dit zo blijft.
- 1412 • Er zijn grote personeelstekorten in de zorg. Daar waar acute tekorten zijn, moeten zorgaanbieders
1413 en de overheid werken aan betere werkomstandigheden en ondersteuning van zorgprofessionals.
- 1414 • Goed werkgeverschap is van groot belang. We willen meer oog voor de zorgmedewerker. Dit
1415 voorkomt de uitstroom en vergroot het werkplezier. De overheid stimuleert werkgevers om
1416 mensen inspraak te geven in het werkrooster, opleidingen aan te bieden en meer variatie in vaste
1417 contracten mogelijk te maken. Ook is een goede personeelsvertegenwoordiging bij de
1418 besluitvorming binnen zorginstellingen onmisbaar.
- 1419 • In de coronacrisis zijn goede voorbeelden ontstaan als het gaat om het uitwisselen van personeel
1420 tussen zorginstellingen in een regio. Dit moet in de toekomst makkelijker worden zodat
1421 zorgprofessionals (tijdelijk) op andere plekken kunnen werken bijvoorbeeld door in dienst te zijn
1422 van een regionale zorgorganisatie in plaats van één enkele zorgaanbieder. Fiscale en juridische
1423 belemmeringen die dit in de weg zitten lossen we op.
- 1424 • We beperken de administratieve lasten. Waar zorgverleners worden belast met extra
1425 administratieve regels gaat het principe 'waar er een regel bij komt moet er ook één weg' gelden.
1426 Het werkplezier van zorgprofessionals is gebaat bij meer vertrouwen op hun professionaliteit en
1427 motivatie.
- 1428 • Als steun in de rug voor huishoudens waarin iemand langdurige, intensieve zorg nodig heeft en
1429 mantelzorg krijgt, willen we een pilot voor automatische inkomenssteun zonder verdere
1430 verantwoording. Denk aan een ouder die de zorg heeft voor een zeer ernstig en meervoudig
1431 gehandicapt kind. Hier behoeft het geen verdere controle dat het gezin intensieve mantelzorg
1432 verleent of zorg inkoopt en dus kan, als de budgethouder dat wil, de steun automatisch geleverd
1433 worden in plaats van het pgb.
- 1434 • Vrijwilligerswerk is een belangrijk onderdeel van de samenleving. Om vrijwilligerswerk te
1435 ondersteunen moeten onnodige obstakels worden weggenomen. De verklaring omtrent gedrag
1436 voor vrijwilligers is daarom waar mogelijk gratis en er wordt geen belasting geheven als de
1437 vrijwilliger een bescheiden vergoeding ontvangt voor het werk.

1438

1439 De zorgopleidingen van nu moeten mensen klaarstomen voor de zorg van 2040. Dat betekent
1440 slimmer opleiden, met oog voor een veranderende bevolking en zorgvraag, en regionale spreiding en
1441 toekomstige bevolkingsgroei.

- 1442 • Door slimmer op te leiden, bij te scholen of na te scholen zijn zorgprofessionals in staat om
1443 gedurende hun carrière over te stappen en andere vormen van zorg aan te bieden. Denk
1444 bijvoorbeeld aan verpleegkundigen modulair opleiden voor de acute zorg. Deze vormen van slim
1445 opleiden worden gestimuleerd zodat mensen langer in de zorg kunnen blijven werken.

- 1446 • Om regionale spreiding van zorgprofessionals beter te waarborgen is het van belang (huis)artsen
1447 in opleiding beter over het land te verspreiden. Hierbij moet rekening worden gehouden met de
1448 hoeveelheid mensen die nu en in de toekomst in de diverse opleidingsregio's wonen.
- 1449 • De inhoud van zorgopleidingen moet rekening houden met de verschuiving van de tweedelij
1450 naar de eerstelij en met de veranderingen in de demografie.
- 1451 • We zetten erop in dat mensen met een buitenlands diploma in de gezondheidszorg ook aan de
1452 slag kunnen in Nederland. Zo konden op initiatief van D66 Oekraïense psychologen onder
1453 begeleiding aan de slag om andere Oekraïense vluchtelingen te helpen. We nemen bestaande
1454 belemmeringen weg - zoals erkenning van diploma's - en houden oog voor kwaliteit in de zorg.

1455

1456 Nieuwe technologie vraagt nu om actie

1457

1458 Technologie in de zorg biedt mogelijkheden om meer tijd aan patiënten te besteden, onderzoek in de
1459 zorg makkelijker te maken, de patiënt meer regie te geven en de kwaliteit van zorg te verbeteren.

1460 Daarvoor is het van belang om duidelijke keuzes te maken, zowel qua beleid als in wet- en

1461 regelgeving.

1462 ∅ Succesvolle innovaties, bijvoorbeeld op het gebied van domotica in de langdurige zorg, worden
1463 meer verplichtend ingevoerd door middel van de zorginkoop door zorgverzekeraars, zorgkantoren
1464 en gemeenten.

1465 ∅ Patiënten moeten op een veilige manier, via apps, thuis-monitoring en digitale consulten, zorg op
1466 afstand kunnen krijgen als zij dit willen. Dit verhoogt de autonomie van een patiënt en bespaart
1467 tijd voor zowel de patiënt als de zorgverlener.

1468 ∅ De persoonlijke gezondheidsomgeving (PGO) biedt de mogelijkheid voor patiënten om in één
1469 oogopslag diens medische gegevens in te zien en te delen met zorgverleners. Afgelopen jaren is
1470 er ingezet op vele verschillende PGO's, maar deze 'laat duizend bloemen bloeien'-strategie heeft
1471 niet geleid tot het gewenste resultaat. Daarom moet de overheid nu meer regie nemen en één
1472 PGO aanbieden die gekoppeld is aan het BSN, naar voorbeeld van België en Estland. Hierdoor
1473 wordt het voor mensen makkelijker om op één plek alle gezondheidsgegevens in te zien en deze
1474 op een veilige manier en met behoud van gewenste privacy te delen met zorgverleners. Dit zal
1475 leiden tot een hogere kwaliteit van zorg en het ontlasten van zorgverleners.

1476 ∅ Door de invoering van de Wet elektronische gegevensuitwisseling in de zorg zijn grote stappen
1477 gezet op het gebied van gegevensuitwisseling. Gegevensuitwisseling tussen zorgverleners en ten
1478 behoeve van wetenschappelijk onderzoek wordt, in lijn met andere Europese landen, makkelijker
1479 gemaakt waarbij het delen van gegevens voor onderzoek over Europese grenzen wordt
1480 aangemoedigd. Dit zorgt ervoor dat patiënten weten dat zij goed geholpen worden en dat
1481 zorgverleners geen tijd kwijt zijn aan het overtypen van patiëntgegevens.

1482 ∅ Op de markt voor digitale infrastructuur in de zorg vindt marktfalen plaats. Dit zorgt voor
1483 vertraging van innovatie en verbeteringen. Door gericht ingrijpen van overheid en
1484 toezichthouders en een meer actieve rol in de ontwikkeling van de infrastructuur van de overheid
1485 moet dit marktfalen worden aangepakt.

1486 ∅ Het gebruik van kunstmatige intelligentie in de zorg wordt ingekaderd met wet- en regelgeving.

1487

1488 De beste zorg in het hele land

1489

1490 Het zorgaanbod in Nederland staat onder druk. De zorg is te versnipperd en als gevolg van een
1491 toenemende complexiteit moeten er stappen gezet worden om samenwerking tussen zorgverleners
1492 en zorgaanbieders te bevorderen. Dat kan niet door per sector te kijken, maar moet met alle sectoren
1493 tezamen opgepakt worden. Samenwerking zal er ook toe leiden dat de kwaliteit van zorg verbetert.
1494 Daarnaast moet hier ook gekeken worden naar aanscherping van richtlijnen en moet kwaliteit van
1495 leven een grotere plaats krijgen in medische beslissingen.

1496 Tijdens de coronacrisis hebben we gezien dat de overheid zorgaanbieders kan helpen om niet enkel
1497 met elkaar in concurrentie te gaan en de kaarten tegen de borst te houden, maar juist beter samen te
1498 werken. Dat zorgt voor vertrouwen en is goed voor de opdracht waar we met elkaar voor staan:
1499 goede zorg toegankelijk houden in een vergrijzende samenleving, met tekorten aan verplegend
1500 personeel.

1501

- 1502 • De afgelopen kabinetsperiode is door de inzet van D66 voor het eerst een 'Integraal Zorgakkoord'
1503 (het IZA) gesloten met alle partijen in de zorg. Van huisartsen tot wijkverpleegkundigen, van
1504 patiëntenorganisaties tot gemeenten. Hierin zijn afspraken gemaakt over de domeinen heen. De
1505 afspraken en de integrale lijn worden de komende jaren voortgezet.
- 1506 • De regio Drenthe vraagt door zowel de geografische ligging als de demografische opbouw een
1507 ander zorgaanbod dan de regio Rotterdam. Zowel in aanbod als in intensiteit. Daarom is er betere
1508 samenwerking en sturing op regioniveau nodig. In lijn met het IZA willen wij daarom dat
1509 verzekeraars met zorgaanbieders, patiëntenorganisaties en gemeenten deze sturing vastleggen in
1510 een meerjarig Regionaal Zorgplan. Dit plan bevat de randvoorwaarden en concrete plannen over
1511 de benodigde zorg in een regio en door wie, waar en hoe die zorg moet worden geleverd. Zo
1512 kunnen de juiste keuzes worden gemaakt om de zorg toekomstbestendig te maken, met
1513 expliciete afspraken over het voorkomen, verplaatsen en vervangen van zorg.
- 1514 • Schotten in de zorg die samenwerking tegenhouden, zoals in de financiering en wet- en
1515 regelgeving, moeten worden weggenomen. Ook stimuleren we verdere samenwerking door
1516 bijvoorbeeld het toestaan van gezamenlijk inkopen of onderhandelen.
- 1517 • Samen met de eerstelijnszorg houden regionale ziekenhuizen de basiszorg in de omgeving
1518 toegankelijk. Deze regionale ziekenhuizen vormen een belangrijk fundament van onze zorg, zeker
1519 voor kwetsbare ouderen die kampen met meerdere aandoeningen. Door in te zetten op
1520 meerjarige contracten en een intensievere samenwerking tussen de regionale ziekenhuizen,
1521 gespecialiseerde ziekenhuizen en universitaire medische centra verstevigen we de positie van de
1522 regionale ziekenhuizen. Zo heeft iedereen basiszorg dichtbij. Daarbij moet de kwaliteit van de
1523 geleverde zorg uiteraard altijd goed zijn: als een ziekenhuis(afdeling) de zorgkwaliteit zoals
1524 vastgelegd in minimale kwaliteitseisen niet kan borgen kan dit, na gesprekken met
1525 toezichthouders, zorgverzekeraars en andere belanghebbenden en het uitblijven van
1526 verbeteringen ondanks inzet van partijen, betekenen dat een ziekenhuis of afdeling moet sluiten.
1527 Een patiënt moet er namelijk op kunnen rekenen dat zorg voldoet aan minimale kwaliteitseisen.
1528 Een eventuele sluiting moet altijd gepaard gaan met zorgvuldige afbouw, afspraken over het
1529 overnemen van patiënten en duidelijke en proactieve communicatie richting patiënten, andere
1530 zorgpartijen en (lokale) belanghebbenden.

- 1531 • Samen met de Caribische landen wordt gekeken hoe de zorg toegankelijk, toekomstbestendig en
1532 cultuur- en gemeenschap specifiek ingericht kan worden.
- 1533 • Voor patiënten met complexe aandoeningen zijn er gespecialiseerde ziekenhuizen. Hier kunnen
1534 mensen terecht voor gespecialiseerde zorg en krijgen ze snel toegang tot de beste zorgverleners
1535 en methodes. Hierbij maken we gebruik van de geleerde lessen bij het concentratievraagstuk van
1536 de kinderoncologie en -hartchirurgie en zorgen wij ervoor dat patiënten voor complexe
1537 zorgvragen altijd door de beste en meest geëquipeerde zorgprofessionals in het land geholpen
1538 kunnen worden zonder dat deze zorgprofessionals bezwijken aan een te hoge werkdruk.
- 1539 • Om samenwerking tussen zorgaanbieders en zorgverleners te stimuleren wordt netwerkzorg,
1540 zeker voor meer complexe aandoeningen en ziektes, de norm. Dat betekent dat financiering en
1541 wet- en regelgeving hierop worden aangepast.
- 1542 • Als je iets vaker doet, word je er beter in en maak je minder fouten. Ook voor behandelingen in
1543 de zorg geldt dit. Daarom wordt de door het IZA ingezette lijn dat volumennormen in de zorg
1544 (verder) worden opgehoogd, doorgezet.
- 1545 • We zetten ons onverminderd in voor onderzoek en erkenning voor longcovid. Verder zetten we
1546 de Europese en internationale samenwerking op onderzoek naar longcovid door en betrekken we
1547 deze lessen ook bij andere infectieuze ziektes.
- 1548

1549 [Van de huisarts tot de spoedarts](#)

1550

1551 Een van de belangrijkste onderdelen van ons zorgstelsel is de goed ontwikkelde eerstelijns. Door de
1552 laagdrempelige beschikbaarheid van huisartsen, fysiotherapeuten en andere paramedici worden
1553 mensen dicht bij huis geholpen en wordt zwaardere zorg voorkomen.

- 1554 • De huisarts speelt een belangrijke rol in de noodzakelijke veranderingen in ons zorgstelsel. Dit
1555 vraagt om betere arbeidsvoorwaarden voor praktijkhouders en een beperking van de
1556 administratieve lasten. We investeren extra geld in eerstelijnszorg en in medische preventie.
- 1557 • De eerstelijns wordt ontlast door een betere samenwerking met gemeenten te stimuleren als het
1558 gaat om sociale hulpvragen en preventie. Dit gaat om zorg, welzijn en hulp in de buurt, waarmee
1559 wordt voorkomen dat mensen met kleinere zorg- en ondersteuningsvragen op den duur
1560 zwaardere zorg nodig hebben. De door het integraal zorgakkoord ingezette lijn wordt volledig
1561 ondersteund en waar mogelijk verder kracht bij gezet.
- 1562 • Om de eerstelijns toekomstbestendig te houden wordt de 'poortwachtersfunctie' (direct
1563 toegankelijk voor een patiënt en doorverwijzen naar de tweedelijns) uitgebreid naar andere
1564 eerstelijnszorgverleners, zoals apothekers en fysiotherapeuten. Dit om de werkdruk onder
1565 huisartsen te verlagen.
- 1566 • In het IZA zijn ruime middelen beschikbaar gesteld voor 'meer tijd voor de patiënt'. Het is zaak
1567 dat deze goed worden besteed, zodat hierdoor een zwaardere zorgvraag kan worden voorkomen.
- 1568 • We stimuleren de samenwerking tussen huisartsen en andere eerstelijnszorgprofessionals in
1569 regionale zorgnetwerken.

1570

1571 Als je acuut zorg nodig hebt, wil je zo snel mogelijk op de juiste manier door de juiste
1572 zorgprofessional geholpen worden. Die zorg moet voldoen aan minimale kwaliteitseisen. Ook is het
1573 van belang dat mensen weten waar zij het best terecht kunnen met hun zorgvragen, bijvoorbeeld
1574 door digitale ondersteuning.

- 1575 € Kwaliteitseisen, zoals de aanwezigheid van een arts met ten minste een jaar klinische
1576 werkervaring op een spoedeisende hulp, moeten nageleefd worden en de relevante
1577 toezichthouders dienen hier ook op te handhaven.
- 1578 € Om ervoor te zorgen dat mensen op de juiste plek terecht komen wordt er in elke regio in
1579 Nederland een zorgcoördinatiecentrum opgezet. Zowel patiënten als zorgverleners kunnen hier
1580 terecht met hun vragen, waarna zij zo snel mogelijk op de juiste manier geholpen worden. Dit
1581 geldt voor zowel fysieke als mentale zorg en voorkomt onnodige opnames op de spoedeisende
1582 hulp of overbodig gebruik van 112.
- 1583 € Door middel van bewustwordingscampagnes zorgen we ervoor dat mensen beter kunnen
1584 inschatten wanneer aanspraak gemaakt moet worden op spoedzorg op een SEH of
1585 huisartsenpost en wanneer zaken via digitale ondersteuning of anderszins verholpen kunnen
1586 worden.

1587

1588 Over goede zorg beslissen we samen

1589

1590 D66 pleit voor meer tijd, ruimte en vertrouwen voor professionals en patiënten om samen tot
1591 oplossingen te komen en heeft zich hier de afgelopen jaren met succes voor ingezet. Samen beslissen
1592 heeft namelijk vele voordelen: mensen in de zorg voelen meer waardering en de patiënt krijgt meer
1593 keuzevrijheid en is tevredener. Samen beslissen betekent ook dat de zorg is toegesneden op iemands
1594 gender en/of culturele achtergrond.

- 1595 • De vergoeding van zorg wordt gebaseerd op de toegevoegde waarde voor de patiënt en niet op
1596 het aantal behandelingen.
- 1597 • Patiëntenrechten zoals autonomie en toegang tot digitale zorg versterken we, bijvoorbeeld door
1598 deze uitbreiden op te nemen in de Wet op de geneeskundige behandelovereenkomst (wgbo) of
1599 in andere wetten.
- 1600 • Omdat netwerkzorg en samenwerking tussen zorginstelling en -professionals de norm worden en
1601 patiënten dus door steeds meer hulpverleners worden gezien is het zaak dat daarbij, mede door
1602 inzet van digitalisering en gegevensuitwisseling, een patiënt altijd makkelijk met een zorgverlener
1603 kan blijven schakelen.
- 1604 • Samen beslissen gaat verder dan de spreekkamer. Patiënten moeten (via vertegenwoordigende
1605 organisaties) mede vorm kunnen geven aan hoe de zorg is ingericht. We versterken daarom de
1606 formele positie van patiëntenorganisaties. Financiering voor patiëntenorganisaties en hun
1607 koepels wordt uitgebreid.
- 1608 • Een tolkenvoorziening wordt breed toegankelijk in de huisartsenzorg.
- 1609 • Organisaties die lhbtq+-rechten betwisten of taboes opwerpen rondom (de toegang tot) abortus
1610 ontvangen geen subsidie meer.
- 1611 • Van de patiënt mogen we ook verwachten dat afspraken worden nagekomen. Als een
1612 zorgverlener voor niets zit te wachten is dat verspilling van tijd en geld. We voeren daarom een
1613 no-show-boete in voor mensen die zonder goede reden niet komen opdagen.

1614

1615 Nieuwe energie voor de jeugdzorg

1616

1617 Kinderen verdienen gelijke kansen op een goede start. Maar soms is extra hulp bij het opvoeden
1618 nodig. Bijvoorbeeld bij opvoedvragen, een trauma of een scheiding van de ouders. Sommige kinderen

1619 worden geboren met een (psychische) aandoening of krijgen er een in hun jeugd. Helaas lopen veel
1620 kinderen, jongeren en ouders vast als zij gespecialiseerde hulp nodig hebben. Vanuit het oogpunt van
1621 kansengelijkheid is dat onverteerbaar.

- 1622 • Wijkteams moeten gezinnen ondersteunen. De teams moeten ervoor zorgen dat alle betrokken
1623 instanties en specialisten samen werken aan de beste oplossing, maar dat er voor de ouders en
1624 het kind één blijvend aanspreekpunt is. Zo zorgen we ervoor dat uithuisplaatsing alleen als
1625 uiterste maatregel genomen hoeft te worden en de onderliggende oorzaken van problemen in
1626 een gezin eerst worden aangepakt.
- 1627 • Als jongeren dat willen, bieden we jeugdzorg tot 21 jaar, die geleidelijk wordt afgebouwd vanaf
1628 achttien jaar. Zo voorkomen we een abrupt stoppen van de begeleiding als iemand achttien
1629 wordt. D66 accepteert het niet dat jongeren dak- of thuisloos raken op hun achttiende, omdat de
1630 jeugdzorg stopt. We investeren ook structureel om jongvolwassenen met psychische klachten
1631 mee te laten doen in de samenleving.
- 1632 • De gesloten jeugdzorg wordt verder afgebouwd. Jongeren met problemen kunnen beter binnen
1633 het gezin of in een vrije omgeving geholpen worden. In de tussentijd willen we werken aan een
1634 goede rechtspositie voor jongeren die nog in een gesloten jeugdinstelling zitten, zoals een recht
1635 op inspraak en zak- en kleedgeld.
- 1636 • Ieder kind moet zichzelf kunnen zijn, ook als dat kind een Autisme Spectrum Stoornis heeft.
1637 Daarbij past een kritische benadering van therapieën die kinderen autistisch gedrag proberen af
1638 te leren of beweren te genezen, zeker als dat gebeurt door onbevoegden of met behandelingen
1639 van onbewezen effectiviteit.
- 1640 • Gemeenten moeten voldoende geld hebben om de jeugdzorg goed te kunnen regelen. Daarom
1641 gaan we samen met gemeenten aan de slag gaan met de Hervormingsagenda om de jeugdzorg
1642 toekomstbestendig te maken.
- 1643 • Als specialistische jeugdzorg nodig is moet de zorg goed geregeld zijn. D66 maakt hier
1644 onderscheid tussen weinig voorkomende en veel voorkomende jeugdzorg. Bij weinig
1645 voorkomende zorg wordt op landelijk niveau gezorgd voor een dekkend aanbod. Voor de vaker
1646 voorkomende jeugdzorg wordt op regioniveau gezorgd voor voldoende aanbod en een visie op
1647 regionale samenwerking.
- 1648 • Bij vormen van jeugdhulp die vaker voorkomen, zoals kindbescherming, gesloten jeugdhulp en
1649 pleegzorg of gezinshuizen is het van belang dat gemeenten binnen een regio goed samenwerken.
1650 Daarvoor is vereenvoudiging nodig van alle verschillende regio-indelingen. De samenwerking
1651 tussen regio's moet door de VNG worden gecoördineerd.
- 1652 • D66 wil dat de jeugd-ggz beter aansluit op de ggz voor volwassenen. Daar past bij dat de jeugd-
1653 ggz centraler wordt ingekocht en op termijn door de zorgverzekeraar. Een belangrijke voorwaarde
1654 daarbij is dat we vasthouden aan het principe dat overal in de zorg zou moeten gelden: ouders en
1655 kinderen hebben één duidelijk aanspreekpunt en plan, ook als ze gebruikmaken van verschillende
1656 zorgvormen.
- 1657 • In Nederland worden jaarlijks 119.000 kinderen slachtoffer van mishandeling. Het is belangrijk
1658 dat de overheid leert van succesvol beleid in het buitenland. Hulp aan slachtoffers van huiselijk
1659 geweld, seksueel geweld en kindermishandeling dient op landelijk niveau te worden ingekocht als
1660 complexe jeugdhulp. Hulp is nodig voor slachtoffers, getuigen en plegers van geweld.

1661

1662 Toegang tot zorg voor iedereen

1663 Mensen met een beperking verdienen dezelfde kansen als ieder ander om mee te doen aan de
1664 samenleving. Daar moeten we onze samenleving op inrichten. D66 zet zich in voor een inclusieve
1665 samenleving waarin iedereen kan deelnemen. Dat vraagt iets van ons als maatschappij. Vaak maken
1666 we de samenleving met een klein gebaar toegankelijker voor iedereen.

- 1667
- 1668 ● Ga bij aanvragen voor hulp, hulpmiddelen en uitkeringen en dergelijke uit van vertrouwen en
1669 van wat de mensen zelf aangeven nodig te hebben.
 - 1670 ● Mensen zijn niet altijd gebaat bij verder gespecialiseerde zorg. Het kan beter zijn om de zorg
1671 zoveel als mogelijk in de vertrouwde thuissituatie te verlenen en het gezin daarbij goed te
1672 ondersteunen.
 - 1673 ● Zorg voor mensen met een beperking moet minder een zorgkarakter krijgen, maar meer gaan
1674 over de kwaliteit van leven. Hiervoor is een bredere samenwerking in het netwerk om
1675 mensen heen nodig, zoals de zorgaanbieder, gemeente, vrijwilligers en familie.
 - 1676 ● Gezinnen met een kind met een ernstige verstandelijke en meervoudige beperking kunnen
1677 een hulpverlener krijgen die hen als vast aanspreekpunt bijstaat. Ouders weten wat het beste
1678 is voor hun kind. De wensen van de ouders en het kind staan centraal.
 - 1679 ● Mensen met een beperking verdienen geen wantrouwen. Bij een langdurige beperking
1680 hoeven mensen niet jaarlijks bewijslast aan te voeren om de gewenste hulp te verkrijgen.
 - 1681 ● De groep gehandicapten die intensieve zorg nodig heeft, vergrijst ook. De toename van
1682 medische problemen bij deze groep blijft vaak onderbelicht. Ook wordt de zorg voor de
1683 mantelzorger vaak te zwaar. Zij moeten meer ondersteuning krijgen en zorginstellingen
1684 moeten tijdig het gesprek aangaan om eventuele toekomstige problemen op te vangen.
 - 1685 ● Mensen met een licht verstandelijke beperking (LVB) moeten beter gefaciliteerd worden om
1686 digitaal mee te kunnen komen. De kwaliteit van leven kan worden verhoogd als mensen
1687 digitaal kunnen participeren. D66 wil dat bestaande hulplijnen beter vindbaarder worden en
1688 de Informatiepunten Digitale Overheid beter worden toegerust voor deze doelgroep.
 - 1689 ● Mensen met een beperking hebben ook recht op liefde en seksualiteit. Sekszorg moet
1690 daarom breder beschikbaar worden gesteld.
 - 1691 ● We willen meer aandacht voor gender, sekse en etniciteit in de zorg en het onderzoek naar
1692 gezondheid.

1693 Vrij zijn om zelf zorg te kiezen

1694

1695 D66 vindt het belangrijk dat mensen zelf regie hebben op hun leven. Ook als zij zorg nodig hebben.
1696 Helaas zit het persoonsgebonden budget nu in de knel. Enerzijds door sturing op zorg in natura door
1697 verzekeraars en gemeenten. Anderzijds door de enorme administratieve lasten. D66 wil dat het
1698 vertrouwen in de pgb-houder weer voorop staat, zonder daarbij naïef te zijn.

- 1699 ● De keuze voor zorg in natura of een pgb mag nooit worden opgedrongen door een verzekeraar,
1700 gemeente of zorgaanbieder. De inzet van een onafhankelijke cliëntondersteuner moet hierbij
1701 helpen. Nieuwe pgb-houders kunnen via een introductie kennismaken met het pgb-houderschap.
- 1702 ● We maken de overgang naar een systeem gebaseerd op de gedachte dat het zorgplan gelijk is aan
1703 de planning en de realisatie. Op basis van de facturen kan gemakkelijk gedeclareerd worden. Dit
1704 scheidt de pgb-houder veel administratieve handelingen.

- 1705 • Tegenover deze versoepeling staan maatregelen om hard op te treden in het geval van fraude.
1706 Fraude via pgb's door dubieuze bemiddelingskantoren en zorgaanbieders moet sterk
1707 verminderen. De opsporing van fraude moet zich richten op de bemiddelingsbureaus en
1708 zorgaanbieders in plaats van op de budgethouders zelf.
- 1709 • D66 wil ruimte en ondersteuning bieden om woon/zorginitiatieven van ouders van kinderen met
1710 een intensieve zorgvraag op te zetten. Lokaal, regionaal en landelijk.

1711

1712 Minder wachtlijsten voor psychische zorg

1713

1714 Als je psychische of psychiatrische zorg nodig hebt, moet je erop kunnen rekenen dat je tijdig goede
1715 zorg kan ontvangen. Sinds de coronacrisis worstelen meer mensen, waaronder veel jongeren, met
1716 hun mentale gezondheid. We moeten innoveren in de ggz zodat mensen met een lichte zorgvraag
1717 snel en laagdrempelig terecht kunnen. We moeten beter onderscheid kunnen maken tussen lichte en
1718 zware zorgvragen. Ook zetten we in op preventie en het doorbreken van het taboe op psychische
1719 problemen. Dit verlaagt de druk op de wachtlijsten, zodat er tijd en ruimte ontstaat om goede
1720 kwaliteit zorg te bieden.

1721 De afgelopen jaren kampt de ggz met grote personeelstekorten en oplopende wachtlijsten. Daardoor
1722 krijgen veel patiënten niet de zorg die ze nodig hebben, of moeten ze daar heel lang op wachten. Dat
1723 moet anders.

1724

- 1725 • Er komt een centrale of regionale regie op wachtlijsten zodat ggz-aanbieders samen kijken waar
1726 de beste behandeling moet plaatsvinden. Dit verbetert de doorstroom en voorkomt dat mensen
1727 dubbel of verkeerd op wachtlijsten staan.
- 1728 • Indien mensen door de basis ggz doorverwezen worden naar gespecialiseerde ggz, kunnen zij
1729 alsnog op een wachtlijst terechtkomen. In dat geval dient de basis ggz de zorg voort te blijven
1730 zetten tot de zorg bij de gespecialiseerde ggz van start gaat. Mensen met een hulpvraag mogen
1731 niet zonder hulp komen te zitten wanneer zij doorverwezen worden.
- 1732 • We gaan meer werken met prehabilitatie voor mensen die op de wachtlijst staan voor de ggz. Dit
1733 betekent dat zij middelen aangereikt krijgen om zelf alvast aan de slag te gaan met hun mentaal
1734 welzijn.
- 1735 • Om suicide te voorkomen moet alle beschikbare hulp via zorg, schuldhulpverlening en werkgever
1736 goed bereikbaar zijn. Ook moet de bereikbaarheid en herkenbaarheid van de hulplijn voor
1737 Nederlanders die rondlopen met zelfmoordgedachten goed zijn. Daar investeren we in.
- 1738 • In de psychiatrie werken nu te veel mensen als zelfstandige. Daardoor zijn crisiszorg en andere
1739 diensten bijvoorbeeld 's avonds of in het weekend niet goed te vullen. De druk bij psychiaters in
1740 loondienst loopt op. Daarom wil D66 het werk in loondienst aantrekkelijker maken en
1741 tegelijkertijd oneigenlijk zzp-schap tegengaan.
- 1742 • Op dit moment is het voor zorgaanbieders financieel aantrekkelijk zich vooral te richten op
1743 patiënten met minder zware problemen. Zo zijn patiënten met zwaardere klachten de dupe.
1744 Daarom moet de manier van bekostiging veranderen. De bekostiging van de zorg moet aansluiten
1745 bij de complexe problemen die nu eenmaal voorkomen in de ggz.
- 1746 • D66 wil dat ook familie en naasten worden ondersteund, bijvoorbeeld met educatie, zodat zij
1747 beter kunnen omgaan met de situatie.

- 1748 • Voor (jonge) mensen met een psychische aandoening en uitgesproken euthanasiewens moet
1749 tijdig passende hulp beschikbaar zijn.

1750

1751 ZORG VOOR DE PATIËNT OOK IN DE TOEKOMST

1752

1753 We lopen tegen de grenzen van de zorg aan. Als we niets doen dan werkt in 2040 één op de vier
1754 mensen in de zorg en betalen we ruim €9000 per persoon per jaar aan zorg. Dat is meer dan we nu
1755 uitgeven aan onderwijs, veiligheid en ontwikkelingssamenwerking bij elkaar opgeteld. Daarvoor
1756 hebben we de mensen niet en het is niet alleen financieel onhoudbaar, het is ook maatschappelijk
1757 onwenselijk. Door een combinatie van samenwerking, passende zorg, preventie en eerlijke eigen
1758 bijdragen, zorgen wij ervoor dat de zorg ook in de toekomst beschikbaar blijft.

1759

1760 We selecteren op zinnige zorg

1761

1762 Iedereen heeft recht op kwalitatief goede zorg die bewezen effectief is. Om een ieders gezondheid zo
1763 goed mogelijk te dienen is het zaak dat we nadenken over de meerwaarde van specifieke zorg in
1764 relatie tot de patiënt, ongeacht de belangen van arts, farmaceut of een andere derde partij. Dat
1765 betekent dus dat we zorg die zelden effectief of zelfs bewezen niet-effectief is moeten schrappen uit
1766 het pakket.

1767

- 1768 • Zorgverleners gaan zelf vaker evalueren welke behandelmethoden niet of niet langer (kosten)
1769 effectief zijn. Hiervoor komt meer aandacht in de opleidingen. Ziekenhuizen moeten bovendien
1770 gemakkelijker onderling de resultaten van hun behandelingen kunnen vergelijken.
- 1771 • Zorg die niet langer voldoet aan de stand van de wetenschap en praktijk wordt niet meer
1772 vergoed. Zo komen we tot een beter, effectiever basispakket. Daarbij bieden we zorgverzekeraars
1773 meer mogelijkheden te sturen op zinnige zorg bij de zorginkoop vooraf en bij de vergoeding
1774 achteraf.
- 1775 • Richtlijnen en kwaliteitskaders worden explicieter, vollediger, moderner en met meer
1776 democratisch draagvlak opgesteld. Hiervoor komt een wettelijke borging van dit proces door
1777 middel van een 'kaderwet richtlijnen'.
- 1778 • We investeren in de onderbouwing van de toegevoegde waarde van behandelingen, waarbij
1779 duidelijk moet worden gemaakt bij welk percentage van de patiënten een bepaalde behandeling
1780 ongeveer zin heeft. Aan de hand van data uit de praktijk en wetenschap kunnen we dit steeds
1781 beter onderbouwen.
- 1782 • Om onderzoek naar de (kosten)effectiviteit van behandelingen te verbeteren, worden deze
1783 gegevens beter gestandaardiseerd en breder toegankelijk voor onderzoekers. We breiden het
1784 Zorginstituut uit, zodat het jaarlijks meer specifieke behandelingen kan toetsen op
1785 (kosten)effectiviteit en daar transparant over is. De politiek moet die rol van het Zorginstituut
1786 bewaken en versterken. Naast (kosten)effectiviteit wordt voor pakketbeheer ook gekeken naar
1787 duurzaamheid en (marginale) impact op milieu.
- 1788 • Het programma Zorgevaluatie en Gepast Gebruik wordt uitgebreid naar de ggz, huisartsenzorg en
1789 langdurige zorg. Zodat ook daar de zorg effectiever en beter wetenschappelijk onderbouwd
1790 wordt.

- 1791 • Wij willen een eenduidige landelijke toetsing van dure medische technologie. Het is lang niet
1792 altijd duidelijk of een technologische vernieuwing waarde toevoegt voor de patiënt. Het
1793 Zorginstituut zal de minister hiervoor adviseren over mogelijke toelating tot het pakket.
1794

1795 Medisch specialisten weer in loondienst

1796
1797 De afgelopen jaren zijn eerste stappen gezet om te voorkomen dat we steeds méér zorg gingen
1798 gebruiken, terwijl dit niet nodig was voor onze gezondheid. Maar we zijn er nog niet. Het zorgstelsel
1799 bevat prikkels om zorg te verlenen, om andere redenen dan het belang van de patiënt. Daarom zetten
1800 we de patiënt op één en wordt de kwaliteit van zorg leidend in de prijs die ervoor moet worden
1801 betaald.

- 1802 • Zorgverleners en behandelaars moeten zich kunnen richten op de best passende zorg. Er moet
1803 meer ruimte komen voor patiënten en professionals om samen te beslissen over behandelingen
1804 op basis van gelijke informatie, met voldoende tijd om hierover met elkaar in gesprek te gaan.
1805 • Een financiële prikkel om veel behandelingen uit te voeren rijmt, niet met het streven de best
1806 passende zorg te leveren. Daarom gaan alle medisch specialisten in loondienst van een ziekenhuis
1807 werken en komen onder de wet normering topinkomens.
1808 • Tarieven worden minder op productie gebaseerd en meer op uitkomsten en kwaliteit van de
1809 behandeling.
1810 • De Nederlandse Zorgautoriteit (NZa) kan een verschuiving van de tweedelijnszorg naar de eerste
1811 lijn stimuleren door behandelingen, die beter in de huisartsenpraktijk kunnen worden verricht,
1812 alleen nog te vergoeden voor het eerstelijnsstarief.
1813

1814 Een overheid met regie in de zorg

1815
1816 De markt waarin onze zorgaanbieders en zorgverleners opereren, moet eerlijk en efficiënt zijn. Bij de
1817 zorg spelen publieke belangen een grote rol. Dit vraagt daarom goede sturing vanuit de overheid om
1818 deze belangen te beschermen.

- 1819 • We versterken de rol van de NZa en andere toezichthouders. De NZa moet op tijd ingrijpen bij het
1820 niet naleven van de zorgplicht door zorgverzekeraars. Zo was het zorgaanbod in de complexe ggz
1821 de afgelopen jaren niet op orde. Ook in krimpregio's moet voldoende kwalitatief hoogwaardig
1822 zorgaanbod gegarandeerd zijn.
1823 • De NZa gaat kritischer kijken als kleine zorgaanbieders afhankelijk zijn van één dominante
1824 verzekeraar of als een zorgaanbieder in een regio zo dominant is dat verzekeraars niet om deze
1825 aanbieder heen kunnen. Ongeacht de marktomstandigheden moeten zorg dichtbij de patiënt,
1826 innovatie en samenwerking worden gestimuleerd.
1827 • We continueren de inzet op een grotere buffercapaciteit in de zorg. Zo krijgen we een wendbaar
1828 zorgsysteem dat sneller kan inspelen op een grotere vraag. Bijvoorbeeld met goed getrainde
1829 verpleegkundigen die flexibel kunnen worden ingezet als opschaling nodig is. Ook wordt er een
1830 landelijk triageprotocol voor de IC vastgesteld.
1831 • Zorgverzekeraars krijgen meer financiële compensatie om mensen met hoge zorgkosten te
1832 verzekeren. Zo creëren we een gelijk speelveld en zorgen we dat verzekeraars zich beter kunnen
1833 richten op goede zorginkoop.

- 1834 • Om beter te kunnen samenwerken, meer in te zetten op preventie en de kwaliteit van zorg te
1835 verbeteren is het van belang dat zorgverzekeraars hierover afspraken kunnen maken met
1836 zorgaanbieders. Zorgverzekeraars moeten transparant zijn over hun inkoopproces. Wij gaan
1837 zorgverzekeraars harder afrekenen op het onvoldoende inkopen van zorg.
- 1838 • Zorgverzekeraars moeten paal en perk kunnen stellen aan het vergoeden van ongecontracteerde
1839 zorg in bijvoorbeeld de ggz en de wijkverpleging. Zo verbetert de kwaliteit van de zorg in het
1840 belang van de patiënt en kun je van dezelfde middelen meer zorg verlenen.

1841

1842 Eerlijke en solidaire eigen bijdragen

1843

1844 De zorg levert ons veel op zoals een goede gezondheid en de mogelijkheid om je leven te kunnen
1845 leiden ondanks bepaalde aandoeningen. Jaarlijks betalen wij daar nu ruim 100 miljard euro voor.
1846 Deze kosten moeten we op een eerlijke en solidaire manier blijven verdelen.

1847

- 1848 • We bevriezen het eigen risico op €385.
- 1849 • De afgelopen periode zijn stappen gezet om het eigen risico slimmer in te richten. In plaats van
1850 direct het volledig eigen risico van €385 per jaar kwijt te zijn, geldt nu dat voor diverse
1851 behandelingen maximaal €150 wordt geïnd. De komende jaren verbeteren we dit systeem.
- 1852 • We zorgen ervoor dat de eigen bijdragen in de ouderenzorg meer op elkaar gaan lijken. Zo
1853 worden deze niet leidend voor de zorg die mensen kiezen.
- 1854 • We voorkomen dat mensen soms voor minder zorg méér gaan betalen, de zogenoemde zorgval.
- 1855 • D66 wil een inkomensafhankelijke eigen bijdrage vragen van mensen die wijkverpleging
1856 ontvangen, om meer aansluiting te hebben bij de Wet langdurige zorg.
- 1857 • De Wet Maatschappelijke Ondersteuning (Wmo) stelt de zorgbehoefte expliciet centraal. D66 wil
1858 dat kwetsbaren de zorg krijgen die zij nodig hebben, maar ook dat gemeenten aan die
1859 zorgbehoefte kunnen voldoen. De financiering van de Wmo moet worden herbezien. Wij vinden
1860 een inkomensafhankelijk gedeelte in de eigen betaling voor de Wmo gerechtvaardigd. Kwetsbare
1861 ouderen met een laag inkomen willen we op deze manier zoveel mogelijk ontzien.
- 1862 • De klimaatvoetafdruk in de zorg moet omlaag. Die is nu bijna 8 procent van de totale nationale
1863 CO₂-uitstoot. Dit is niet alleen beter voor het klimaat maar ook voor de financiële houdbaarheid
1864 van (grote) zorgaanbieders. Er zijn grote stappen te zetten op bijvoorbeeld het voorkomen van
1865 onnodig weggooiën en verbranden van producten die maar één keer worden gebruikt, het
1866 voorkomen van voedselverspilling of het voorkomen van verspilling van medicijnen. D66 wil
1867 daarom de Green Deal Duurzame Zorg blijven ondersteunen en Europese samenwerking op het
1868 gebied van verduurzaming in en door de zorg aanmoedigen.

1869

1870 Grip op geneesmiddelen

1871

1872 Waar vroeger ziektes en aandoeningen onbehandelbaar of ongeneeslijk waren, zijn er door medisch
1873 wetenschappelijk onderzoek en vooruitgang medicijnen die een goed leven met een ziekte mogelijk
1874 maken. Dat is een zegen. Wel zien we dat er soms excessieve winsten worden gemaakt, dat
1875 medicijntekorten oplopen en kosten per patiënt per jaar soms de miljoen euro passeren. Dat kan
1876 beter.

1877

- 1878 Door een wereldwijd toenemende vraag, kwetsbare aanvoerroutes en schaarste aan grondstoffen
1879 kunnen er tekorten ontstaan in medicijnen. Dit kan erg vervelend zijn voor patiënten, apothekers en
1880 dokters en moet zoveel mogelijk voorkomen worden.
- 1881
- 1882 • Om niet te afhankelijk te zijn van bepaalde medicatie/leveranciers moeten verzekeraars hun
1883 preferentiebeleid tegen het licht houden zodat (tijdelijke) tekorten zo veel mogelijk voorkomen
1884 kunnen worden.
- 1885 • We maken doorgeleverde bereiding, waarbij een apotheek medicatie bereidt en doorlevert aan
1886 andere apothekers, mogelijk.
- 1887 • Er komt meer grip op de beschikbaarheid van genees- en hulpmiddelen. In de coronacrisis bleek
1888 dat we te afhankelijk zijn van landen als India en China. Voor essentiële genees- en hulpmiddelen
1889 werken we op Europees niveau toe naar eigen productie en een basisvoorraad. Voor
1890 hulpmiddelen ligt deze verantwoordelijkheid bij de overheid. We willen dat draiboeken voor
1891 verschillende soorten gezondheids crises regelmatig worden geüpdatet, waarbij ook in kaart
1892 wordt gebracht welke hulpmiddelen fundamenteel zijn. We leggen voorraadverplichtingen op
1893 zodat in geval van een (tijdelijk) tekort men in ieder geval in staat is om de eerste paar weken
1894 medicatie te blijven leveren.
- 1895 • We maken heruitgifte van ongebruikte medicijnen makkelijker. Als mensen hun ongeopende
1896 medicijnverpakkingen kunnen inleveren bij de apotheek en die het vervolgens weer aan een
1897 andere patiënt kan uitgeven, zetten we zowel stappen op het gebied van beschikbaarheid, kosten
1898 als duurzaamheid.
- 1899
- 1900 Nieuwe medicatie kan veel betekenen voor patiënten en wij willen optimaal gebruik maken van
1901 innovatie op dit terrein. Tegelijkertijd wordt deze medicatie wel steeds duurder. Door gezamenlijke
1902 Europese onderhandelingen, betere inzet van onze kennis- en onderzoeksinstellingen en slimmer
1903 voorschrijven zorgen wij ervoor dat geneesmiddelen nu en in de toekomst tegen een maatschappelijk
1904 aanvaardbare prijs beschikbaar zijn.
- 1905
- 1906 • De hoge winsten van farmaceuten zijn niet verdedigbaar. Bedrijven moeten inzicht geven in de
1907 kosten die zij daadwerkelijk maken voor het onderzoek, de ontwikkeling en de productie van hun
1908 geneesmiddelen.
- 1909 • In Europees verband bundelen we de krachten om te onderhandelen met farmaceuten. We
1910 scherpen het patentrecht aan door kritischer te toetsen of een middel wel echt 'nieuw' is en of
1911 een medicijn wel echt een weesgeneesmiddel is. Nederland moet hierop aandringen bij de
1912 verantwoordelijke Europese autoriteiten.
- 1913 • Exorbitante prijsverhogingen worden wettelijk aan banden gelegd.
- 1914 • De eigen bijdrage voor medicijnen is sinds 2019 gemaximeerd op €250. Wij houden dit in stand.
- 1915 • Onderhandelingen die gaan over patiëntbelangen moeten transparant zijn. Alleen zo kunnen we
1916 beoordelen of het prijskaartje van een duur nieuw geneesmiddel past bij de meerwaarde voor de
1917 patiënt.
- 1918 • Publiek geld kan een grotere rol spelen in de doorontwikkeling van geneeskunde. Door als
1919 overheid meer bereidheid te tonen tot financiering van langlopende trajecten dwingen we lagere
1920 kosten af én geven we een publieke impuls aan de nationale wetenschap. Daarbij accepteren we
1921 dat dit gepaard gaat met een bepaald risico als overheid. Dit geldt ook voor onderzoek dat van

1922 groot belang is voor onze gezondheid, maar privaat niet wordt gedaan omdat er geen winst mee
1923 valt te maken.

1924

1925 [Anticonceptie voor iedereen toegankelijk](#)

1926

1927 In Nederland moet de gewenste vorm van anticonceptie voor iedereen beschikbaar zijn. Seksuele
1928 gezondheid is een groot goed. Bij gezinsvorming en zwangerschap moet zelfbeschikking voorop
1929 staan. We hechten veel waarde aan de toegankelijkheid van anticonceptie. D66 wil daarom dat de
1930 overheid anticonceptie vergoedt.

1931

1932 • Iedereen krijgt de anticonceptie aan de toonbank gratis mee. De apotheker declareert vervolgens
1933 de kosten bij de overheid. We onderzoeken of de anticonceptiepil ook bij de drogist verkrijgbaar
1934 kan worden gemaakt.

1935 • We vergoeden IVF bij draagmoederschap.

1936 • We stimuleren onderzoek naar vernieuwende vormen van anticonceptie, zoals de mannenpil, en
1937 niet-hormonale anticonceptie voor vrouwen.

1938

1939 [ENERGIE OM ELKE DAG GEZOND TE STARTEN](#)

1940

1941 Waar je wieg staat, je sekse, welke opleiding je hebt gedaan en hoeveel inkomen je hebt; het maakt
1942 verschil voor je gezondheid. In Nederland zijn grote verschillen in de gezondheid van groepen
1943 mensen. Dat is onaanvaardbaar. Hittegolven zijn erger in de stad, waar mensen hun huis niet koel
1944 kunnen houden. En woon je dicht bij een plek waar veel met bestrijdingsmiddelen wordt gewerkt,
1945 dan kan dat ook gevolgen hebben voor je gezondheid. Om dit aan te pakken, kijken we vooral buiten
1946 de zorg: minder armoede, betere woningen, minder bestrijdingsmiddelen. Binnen de zorg versterken
1947 we bijvoorbeeld de plekken waar je zonder doorverwijzing heen kunt - zoals de huisarts -, breiden we
1948 bevolkingsonderzoeken uit, verbeteren we de programma's voor vaccinatie en zetten we in op
1949 preventie en het aanbieden van leefstijlinterventieprogramma's.

1950

1951 [We investeren in onze gezondheid](#)

1952

1953 Voor een bredere blik op gezondheid moeten de financiering en samenwerking in de zorg anders. Er
1954 bestaan nu weinig prikkels om in preventie te investeren, omdat degene die de investering doet niet
1955 profiteert van de daling in zorguitgaven. Door meer te investeren, kunnen we sociale en medische
1956 problemen vroeger signaleren en in samenhang aanpakken. Een lager inkomen mag bovendien geen
1957 belemmering zijn voor een gezonde leefstijl. Ook hoe je een woonwijk ontwerpt, maakt nogal
1958 verschil. Met alleen maar parkeerplaatsen en bushaltes? Of juist met fietspaden, wandelroutes en
1959 skeeler- en mountainbikeroutes? Wij kiezen voor het laatste.

1960

1961 • We investeren extra in preventie, sport en bewegen.

1962 • Een groene omgeving waarin beweging wordt gestimuleerd, levert een bijdrage aan de
1963 gezondheid van alle Nederlanders. Gemeenten zijn verantwoordelijk voor de verdere invulling
1964 van dit beleid, waarbij gebruikers van de openbare ruimte worden betrokken.

- 1965 • 'Gezondheid' wordt onderdeel van bestemmings- en bouwplannen van gemeenten. Hoe
1966 gemeenten dit uitvoeren, ligt bij de lokale overheid. Deze investeringen in de openbare ruimte
1967 wegen op de lange termijn ruimschoots op tegen de kosten. Bovendien beperken ze de stijgende
1968 zorgkosten.
- 1969 • Om de volksgezondheid beter te borgen en gezondheidsverschillen te verkleinen, is de afgelopen
1970 tijd het stelsel van publieke gezondheidszorg versterkt. Deze versterking, bijvoorbeeld op het
1971 gebied van de pandemisch paraatheid voor nieuwe infectieziekten, moet worden verankerd.
- 1972 • We willen het stelsel van publieke gezondheidszorg verder verstevigen door verbetering van de
1973 data-infrastructuur (op lokaal en landelijk niveau, zodat je bijvoorbeeld weet in welke wijk welke
1974 gezondheidsklachten veel voorkomen) en een robuustere organisatie om de uitdagingen van de
1975 volksgezondheid de komende jaren beter aan te kunnen.
- 1976 • We zorgen voor een nationale coördinatie rondom de invoering van lokale
1977 preventieprogramma's. Door middel van signalering, opschaling en gereed maken voor invoering
1978 zorgen we ervoor dat succesvolle lokale innovaties zo snel mogelijk landelijk ingevoerd worden.
- 1979 • De wettelijke taak van gemeenten om te werken aan de gezondheid van hun inwoners wordt
1980 versterkt. Gemeenten kunnen samen met GGD, zorgverzekeraars en welzijnsorganisaties sociale
1981 en medische problemen in samenhang aanpakken.
- 1982 • D66 wil werken aan gezondheid door te investeren in gezonde leefbare huisvesting en in betere
1983 luchtkwaliteit, door te zorgen voor goed openbaar vervoer en door steden voetganger- en
1984 fietsvriendelijk te maken. We geven gemeenten de (ruimtelijke) instrumenten om meer grip te
1985 krijgen op het aanbod aan ongezond eten.
- 1986 • Ook bij behandeling en herstel van ziekten zetten we in op gezondheid in brede zin. Bijvoorbeeld
1987 in de kankertzorg. In 2023 leven er ruim 800.000 mensen met en na kanker. Zij verdienen vanaf
1988 het begin van de behandeling ook hulp bij zaken zoals algemeen welzijn, werk en inkomen.
- 1989 • In de komende periode zetten we stappen om gezondheidsdoelen in de Wet publieke gezondheid
1990 op te nemen. Hierbij wordt gekeken naar duidelijk afgebakende en impactvolle doelen. Parallel
1991 aan deze ontwikkeling wordt geïnvesteerd aan de meetbaarheid van deze doelen en wordt data
1992 uitwisseling op het gebied van publieke gezondheidszorg verbeterd zodat beleidsmakers in staat
1993 zijn betere keuzes te maken.
- 1994 • We maken optimaal gebruik van het bestaande aanbod van bevolkingsonderzoeken en breiden
1995 deze waar mogelijk en zinnig uit.
- 1996 • De recente uitbreiding van de zorg rondom het hiv-preventiemiddel PrEP wordt doorgezet. Dat
1997 betekent dat alle mannen die hiervoor in aanmerking komen zich kunnen melden bij de lokale
1998 GGD die vervolgens de noodzakelijke testen, consulten en begeleiding verzorgt. D66 zet zich in
1999 voor de maatschappelijke acceptatie van personen met hiv.

2000

2001 [Vrij zijn om elke dag gezond te kiezen](#)

2002

2003 De beste kans op een gezond leven bestaat uit goed eten, voldoende bewegen, niet roken en beperkte
2004 alcoholconsumptie. Maar op dit moment is onze samenleving zo ingericht dat ongezonde keuzes vaak
2005 aantrekkelijk zijn. Fabrikanten stoppen te veel suiker in hun producten en gezonde keuzes zijn
2006 moeilijker voorhanden of duurder dan ongezonde alternatieven. D66 wil de gezonde keuze de
2007 gemakkelijke keuze maken.

2008

- 2009 • We verhogen de belasting op suikerhoudende dranken naar Brits voorbeeld en onderzoeken een
2010 algemene suikerbelasting. Het effect is dat fabrikanten frisdrank met minder suiker maken.
- 2011 • We stimuleren een voedselomgeving die het makkelijk en aantrekkelijk maakt om gezonde en
2012 duurzame voeding te kopen. De btw op groente en fruit gaat naar nul.
- 2013 • Omdat afspraken met producenten over de maximale hoeveelheid zout, suiker en vet in
2014 producten de afgelopen jaren te weinig hebben opgeleverd, worden - bij voorkeur in Europees
2015 verband - wettelijke verplichtingen gemaakt.
- 2016 • We verhogen de accijns op tabak. Voor de verkoop van tabak en rookwaren wordt een
2017 vergunning verplicht. Deze vergunning kan alleen worden verleend aan tabaksspecialisten.
2018 Daarmee willen we werken aan een rookvrije generatie.
- 2019 • Voor e-sigaretten en voor vapes gaan dezelfde regels gelden als voor gewone sigaretten. We
2020 voeren een verbruiksbelasting in op e-sigaretten. Smaakjes worden verboden.
- 2021 • Om gezondheidsschade door meer roken tegen te gaan, gaan we door met het instellen van rook-
2022 en vapeverboden in de openbare ruimte, waaronder ook bij sportparken, speelplekken, stadions
2023 en rond de ingang van ziekenhuizen en verpleeghuizen.
- 2024

2025 Vroeg hulp bij psychische problemen

2026

2027 Een deel van de mensen die in aanraking komt met de GGZ heeft maatschappelijke problemen. Denk
2028 hierbij bijvoorbeeld aan schulden, discriminatie en eenzaamheid. De maatschappelijke problemen en
2029 de psychische aandoeningen beïnvloeden elkaar over en weer in negatieve zin. We moeten deze
2030 problemen herkennen, erkennen en aanpakken. Dit voorkomt dat psychische problemen uitgroeien
2031 tot ernstige, chronische aandoeningen of crisissituaties.

2032

- 2033 • In het landelijk preventieakkoord blijft ruime aandacht voor mentale gezondheid, met aandacht
2034 voor het vergroten van de mentale vaardigheden van jongeren door onderwijs en sport, inzet op
2035 vroege signalering van psychische problemen bij jongeren en verslavingspreventie bij
2036 risicogroepen.
- 2037 • We zetten in op nazorg, om te voorkomen dat iemand terugvalt na een traject in de GGZ. We
2038 willen GGZ-instellingen en zorgverzekeraars stimuleren meer te innoveren op het gebied van
2039 nazorg mogelijkheden. Nazorg kan ook plaatsvinden door begeleiding in de eerstelijnszorg, of bij
2040 een herstelacademie als laagdrempelige opvang voor mensen die intensief willen werken aan
2041 herstel.
- 2042 • Om de kennis in de eerstelijnszorg te vergroten, komt er een uitgebreide consultatiefunctie voor
2043 de ggz en verslavingszorg.
- 2044

2045 Nog altijd ervaren mensen met psychische aandoeningen vooroordelen, sociale uitsluiting of
2046 simpelweg onbegrip. Dat belemmert hun kansen, hun vrijheid om mee te doen in de samenleving.
2047 Ook veel jongeren worstelen met mentale gezondheid. Door die problemen vroeg te bespreken en
2048 jongeren goede informatie te geven, kunnen we erger voorkomen.

2049

- 2050 • Aandacht voor psychische aandoeningen op de werkvloer is onverminderd nodig. We willen
2051 werkgevers stimuleren aandacht te hebben voor het voorkomen van stigma's en het bieden van
2052 goede hulp waar nodig. Dit kan door werknemers gedeeltelijk thuis te laten werken, flexibele

2053 werktijden te hanteren, sport en lichaamsbeweging te faciliteren en het gesprek over mentaal
2054 welzijn te normaliseren.

- 2055 • Bij onderwijsinstellingen komt bijzondere aandacht voor psychische druk en studentenwelzijn.
2056 Taboes moeten worden doorbroken en tegelijkertijd moeten kinderen en jongeren handvatten
2057 aangereikt krijgen om veerkracht op te bouwen. Zo kunnen ze leren omgaan met stress en
2058 emotionele uitdagingen.
- 2059 • Jongeren moeten eenvoudig en laagdrempelig met hun vragen over mentale gezondheid
2060 terecht kunnen bij een eerste aanspreekpunt zoals een luisterlijn.
- 2061 • Maatschappelijke acceptatie kan gebaat zijn bij publieke aandacht, via publiekscampagnes die
2062 informeren en agenderen.

2063

2064 Een goede start voor de allerkleinsten

2065

2066 Goede gezondheid begint al voor de geboorte. Uit onderzoek blijkt dat de eerste duizend dagen vanaf
2067 het begin van de zwangerschap bepalend zijn voor de gezondheid en het welzijn van iemand op
2068 latere leeftijd, zowel psychisch als fysiek. Vijftien jaar geleden stierven er in Nederland veel meer
2069 baby's rond de geboorte. Door betere samenwerking tussen zorgverleners daalde de babysterfte
2070 sterk, maar die daling is inmiddels gestagneerd. Daarom zet D66 in op een gezonde start voor meer
2071 kinderen.

2072

- 2073 • We zetten het actieprogramma Kansrijke Start voort en maken het programma structureel
2074 beschikbaar in elke gemeente. Door aanstaande ouders in een kwetsbare situatie hulp en
2075 ondersteuning te geven, bieden we ieder kind de best mogelijke start van diens leven.
- 2076 • Geboortezorg moet voor iedereen van hoge kwaliteit zijn. We vinden het belangrijk dat
2077 verloskundigen, kraamzorg, ziekenhuizen en jeugdzorg nog beter samenwerken zodat aanstaande
2078 ouders en kinderen de beste zorg krijgen. We stimuleren integrale geboortezorg, om deze
2079 samenwerking te bevorderen.
- 2080 • Preconceptiezorg en preconceptie screening moeten laagdrempeliger en toegankelijker worden.
2081 We hebben speciaal aandacht voor groepen die deze zorg nog onvoldoende weet te bereiken.
- 2082 • Als zij dat willen, krijgen zwangere mensen de informatie over alle ernstige chromosomale
2083 afwijkingen die uit de uitslag van de Niet-Invasieve Prenatale Test (NIPT) blijken.
- 2084 • Bij een gezonde start van het leven hoort ook gezonde voeding. We ondersteunen ouders met
2085 het maken van gezonde keuzes voor hun kinderen, bijvoorbeeld door aandacht voor gezonde
2086 kinder- en babyproducten zonder toegevoegde zoetstoffen.
- 2087 • Ouders die hun kinderen niet laten vaccineren, nemen levensgevaarlijke risico's met hun kinderen
2088 en met de kinderen van anderen. We zien een daling van de vaccinatiëgraad onder baby's
2089 waardoor ziektes als de mazelen weer terugkomen. Door een hogere vaccinatiëgraad wordt de
2090 kans op uitbraken van infectieziekten kleiner. Kinderopvangcentra krijgen daarom de
2091 mogelijkheid om niet-gevaccineerde kinderen te weigeren. Als de vaccinatiëgraad onder de 90
2092 procent daalt, willen wij een vaccinatiëplicht voor kinderen die gebruikmaken van kinderopvang.
2093 We willen dat ouders kunnen kiezen voor verloskundigenpraktijken en kraamzorgorganisaties die
2094 uitsluitend werken met gevaccineerde medewerkers.

2095

2096 [Energiek en zorgeloos ouder worden](#)

2097

2098 Iedereen verdient de zorg en ondersteuning die past bij diens situatie. Het is belangrijk dat ouderen,
2099 zolang zij dat zelf willen en kunnen, regie hebben over hun eigen leven en in hun eigen omgeving.

2100 D66 maakt beslissingen rondom ziekte en gezondheid, en rondom leven en dood bespreekbaar door
2101 kwantiteit van leven niet gelijk te stellen aan kwaliteit. Door technologische ontwikkelingen en
2102 toenemende digitale vaardigheden zal ouder worden in de toekomst anders zijn dan nu. Wij moeten
2103 nu slimme keuzes maken zodat iedereen ouder kan worden op diens eigen manier. Daarvoor moeten
2104 we ook meer durven vragen van ouderen zelf in de voorbereiding op hun oude dag en in de bijdragen
2105 daaraan. Een goede woning op de goede plek kan het verschil maken tussen langer thuis wonen met
2106 hulp of opname in het verpleeghuis.

2107

- 2108 • Er komen meer seniorenwoningen. Iedere gemeente gaat zorgen voor het toevoegen van
2109 seniorenwoningen als verdichting van de bestaande buurten. Daarmee worden huizen gebouwd
2110 voor de mensen in de buurt die ouder worden en lokaal willen doorverhuizen.
- 2111 • Naast nieuwbouw moeten bestaande woningen kunnen worden aangepast. Deze opgave ligt niet
2112 alleen bij de woningcorporaties maar ook bij gemeenten, projectontwikkelaars en investeerders.
2113 Voor ouderen (55+) moeten leeftijdsgebonden beperkingen van financieringsmogelijkheden voor
2114 de aanpassing van hun woning worden weggenomen.
- 2115 • D66 vindt dat alle overheden zich maximaal moeten inspannen voor meer
2116 woon/zorgcombinaties. Gemeenten en het Rijk moeten stimuleren dat woningcorporaties,
2117 zorgorganisatie en welzijnsorganisatie samenwerken, zoals de Lange Leve Thuisflats.
- 2118 • Om te voorkomen dat kleine gemeenten vanwege de aanzuigende werking afzien van de bouw
2119 van woonvoorzieningen, worden gemeenten gedwongen om regionaal eerlijke afspraken te
2120 maken over de verdeling van de bouwopgave van woon/zorgcombinaties.
- 2121 • Initiatieven waarbij ouderen met vrijwilligers zorg en samenzijn lokaal organiseren, faciliteren we
2122 maximaal. Hulp vanuit het eigen netwerk en thuiszorg kunnen helpen voorkomen dat zwaardere
2123 hulp meteen nodig is. Zo houden mensen zelf keuzevrijheid over waar zij oud worden of wie hun
2124 huisarts is. Gemeenten moeten hier ruimte voor maken, evenals voor voldoende plekken voor
2125 tijdelijke opnames in verzorgingshuizen. Samenwerking met woningcorporaties is essentieel om
2126 deze keuzevrijheid voor ouderen met een bescheiden inkomen te verzekeren.
- 2127 • Zorg buiten het verpleeghuis wordt de toekomst. De financiering van wonen en zorg wordt
2128 daarom op de lange termijn steeds verder gescheiden. Iedereen blijft verzekerd van dezelfde
2129 kwaliteit zorg, maar in verschillende woonvormen.
- 2130 • Er komt ruimte voor nieuwe financieringsmogelijkheden, waarmee de overwaarde op het huis of
2131 pensioenvermogen ingezet kan worden voor levensloopbestendige aanpassingen aan woningen.
- 2132 • Het verpleeghuis blijft een optie voor de groep ouderen die intensieve zorg in een zorginstelling
2133 nodig hebben, met name ook voor mensen met dementie. Deze zorg verdient het om plaats te
2134 vinden in een prettige (werk)omgeving. Gelukkig zijn er steeds meer en kwalitatief goede
2135 verpleeghuizen. Er komt een nationaal programma om verouderde verpleeghuizen te
2136 moderniseren.
- 2137 • Voor de kwaliteit van leven in de zorg is lekker eten en meer keuzevrijheid daarin van groot
2138 belang. D66 investeert in beter eten dat past bij de smaak van de cliënt. Dat zorgt voor een beter
2139 welzijn, minder voedselverspilling en meer geluk.

2140

2141 Door de vergrijzing moeten steeds minder werkende mensen zorgen voor steeds meer ouderen. We
2142 moeten er alles aan doen om de zorg voor onze ouderen beter te maken. Dat doen we door nieuwe
2143 manieren te vinden die bijdrage aan de kwaliteit van leven.

2144

2145 • Gelukkig kunnen steeds meer ouderen overweg met een tablet of een computer. Zorginstellingen
2146 moeten ruimte krijgen in hun begroting om te investeren in technologische hulpmiddelen. Er
2147 moet budget zijn voor andere vormen van innovatie en arbeidsbesparende technologie, zoals
2148 robotica en domotica. Digitale zorg moet worden vastgelegd in richtlijnen. Waar nodig helpen we
2149 ouderen met digitale zorg, thuis of in verpleeghuizen.

2150 • Wij willen dat gemeenten een financiële beloning krijgen om met goede preventieve ouderenzorg
2151 en meer acuut beschikbare thuiszorg te zorgen voor minder Wet langdurige zorg-indicaties.

2152 • Thuiszorg moet op termijn uit de Wet Langdurige Zorg (wlz) en onder de Zorgverzekeringswet
2153 geregeld worden. Op die manier is de stap naar intensievere zorg vanuit de wijkverpleging
2154 gemakkelijker. Zorgverzekeraars hebben dan de verantwoordelijkheid de extramurale zorg goed
2155 te regelen.

2156

2157 SPORT EN BEWEGEN GEVEN ENERGIE

2158

2159 Sporten en bewegen geeft mensen zelfvertrouwen. Het biedt kansen om mee te doen in de
2160 samenleving en is een belangrijke voorwaarde voor een gezond en lang leven. En niet te vergeten:
2161 miljoenen mensen in Nederland beleven ongelofelijk veel plezier aan hun sport. Wat ons betreft
2162 moeten sporten en bewegen daarom voor iedereen toegankelijk zijn: voor jong en oud, arm en rijk,
2163 met of zonder beperking, binnen of buiten verenigingsverband en ongeacht je achtergrond.

2164 • We steunen het initiatief van de Gezonde Generatie en willen dat de Nederlandse jeugd in 2040
2165 de gezondste ter wereld is. Daarom willen we kinderen helpen een gezonde en actieve levensstijl
2166 te ontwikkelen en ze prikkelen en verleiden om (meer) te gaan sporten en bewegen.

2167 • We willen dat zoveel mogelijk kinderen voldoen aan de beweegnorm van vijf uur bewegen per
2168 week. Hiervoor krijgen kinderen op school minimaal twee uur per week bewegingsonderwijs
2169 door een vakdocent (zie 'Een rijke schooldag voor elk kind'). Daarnaast krijgen alle kinderen
2170 voldoende mogelijkheden om tijdens en bij hun school drie uur per week buiten te spelen en te
2171 bewegen.

2172 • We stimuleren werkgevers bij te dragen aan de gezondheid en inzetbaarheid van hun
2173 werknemers. Dit kan met beweeg- en vitaliteitsprogramma's, maar ook door actief de fiets voor
2174 woon-werkverkeer te stimuleren.

2175 • We stimuleren dat er meer sportaanbod- en mogelijkheden komen voor ouderen om (samen) te
2176 bewegen. Dat zorgt voor minder fysieke en mentale klachten en het remt de vraag naar medische
2177 zorg. Door regelmatig te bewegen zitten mensen op leeftijd beter in hun vel en onderhouden ze
2178 meer sociale contacten.

2179

2180 Bewegen is voor iedereen

2181

2182 Iedereen in Nederland moet op een veilige manier volwaardig aan sport en spel deel kunnen nemen.
2183 Daarom willen we een inclusief sportklimaat.

2184

- 2185 • Er komt een Sportwet waarin het recht op sport en bewegen is opgenomen voor iedereen. Dat
2186 betekent dat we financiële drempels voor huishoudens met een krappe beurs om te kunnen
2187 sporten wegnemen met fondsen en voorzien in voldoende openbare plekken om te sporten en
2188 bewegen.
- 2189 • Er mogen geen hindernissen zijn voor mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking
2190 om te kunnen sporten en bewegen. We werken aan een betere toegang van mensen met een
2191 beperking tot sportverenigingen en helpen daarbij de verenigingsvrijwilligers.
- 2192 • D66 stimuleert de inzet van sport en bewegen als middel om mensen met een afstand tot de
2193 arbeidsmarkt en de samenleving weer deel te laten nemen. Bijvoorbeeld voor mensen met
2194 psychische problemen, verslaafden, dak- en thuislozen en (ex-)gedetineerden.
- 2195 • We bestrijden racisme, grensoverschrijdend gedrag en discriminatie in de sport. Sportautoriteiten
2196 werken effectieve antiracismeregels en gelijkheidsmaatregelen uit. Het meldpunt en de
2197 ondersteuning voor slachtoffers van grensoverschrijdend gedrag moet onafhankelijk worden van
2198 de sportbonden. Matchfixing wordt strafbaar gesteld en voor ernstig wangedrag in stadions
2199 wordt een digitale meldplicht ingevoerd om stadionverboden beter te kunnen handhaven.
2200 Wedstrijden dienen bij racistische uitingen of spreekkoren te worden stilgelegd.
- 2201 • Bij herhaaldelijk wangedrag van supporters betalen betaald voetbalorganisaties mee aan de
2202 benodigde inzet om de veiligheid te borgen.
- 2203

2204 De kracht van topsport

2205

2206 Veel mensen raken geïnspireerd door onze topsporters. Als we ook in de toekomst willen juichen voor
2207 onze wereldprestaties, moeten we blijven investeren in de randvoorwaarden voor topsport.

2208

- 2209 • De financiële positie van topsporters met een A-status moet beter. Daarbij moeten sporters in
2210 staat worden gesteld ook een maatschappelijke carrière op te bouwen. Bijvoorbeeld met
2211 studiebeurzen, leningen of flexibel studeren.
- 2212 • Grote sportevenementen zijn goed voor het imago van Nederland en om talent te lokken. Vanuit
2213 die toegevoegde waarde kan de overheid de organisatie van grote sportevenementen steunen.
2214 D66 is hartstochtelijk voorstander van de organisatie van het WK Voetbal in 2027, samen met
2215 België en Duitsland. Bij organisatie van grote sporttoernooien in andere landen moet Nederland
2216 vooroplopen in het stellen van eisen ten aanzien van mensenrechten, sociale veiligheid voor
2217 vrouwen en lhbtq+’ers en arbeidsomstandigheden.
- 2218

2219 REGIE OP HET LEVEN

2220

2221 D66 staat op voor de vrijheid van mensen om zelf keuzes te maken in het leven. Juist over die
2222 vraagstukken die zo dicht bij je leven staan als je eigen lichaam. Zelfbeschikking voor iedereen is
2223 daarvoor de basis. We staan pal voor onze progressieve verworvenheden en zullen deze altijd blijven
2224 uitbouwen. Als we zien dat abortuswetgeving in verschillende landen juist strenger wordt en ook in
2225 Nederland een groeiende lobby tegen het recht op veilige abortus ontstaat, verankeren wij het recht
2226 op abortus. We willen mensen in staat stellen om hun keuzes over het leven zelf en zorgvuldig te
2227 maken. Daarbij laten we ons leiden door waarden als autonomie en menselijke waardigheid en door
2228 wetenschappelijke inzichten.

2229

2230 Baas in eigen buik

2231

2232 Het recht op veilige abortus is een belangrijke verworvenheid van de progressieve beweging van de
2233 afgelopen decennia. Deze zelfbeschikking van vrouwen is fundamenteel. Op initiatief van D66, samen
2234 met andere progressieve partijen, is de verplichte beraadtermijn bij abortus afgeschaft. Ook wordt
2235 binnenkort de abortuspil bij de huisarts beschikbaar. Daarnaast wil D66 nog de volgende dingen
2236 bereiken.

2237

2238 • D66 wil abortus uit het Wetboek van Strafrecht. Zo verankeren we het recht op veilige abortus en
2239 maken we abortus deel van de reguliere gezondheidszorg.

2240 • De abortuspil moet bij de verloskundige beschikbaar worden.

2241 • Veilige abortus moet voor elke vrouw vergoed blijven. Ook voor vrouwen die ongedocumenteerd
2242 of tijdelijk – bijvoorbeeld als student – in Nederland verblijven.

2243 • We leggen de termijn voor een zwangerschapsafbreking wettelijk vast op 24 weken, zodat voor
2244 zorgverleners en vrouwen duidelijk is tot wanneer in Nederland een zwangerschapsafbreking
2245 mogelijk is. Hiermee laten we de levensvatbaarheidsgrens voor abortus los, zoals wordt
2246 geadviseerd in de evaluatie Wet afbreking zwangerschap.

2247 • Intimidatie van bezoekers van abortusklinieken moet verder aan banden worden gelegd.

2248

2249 In gesprek over de laatste levensfase

2250

2251 Het levenseinde is een persoonlijk en gevoelig onderwerp. Steeds meer mensen willen zelf invulling
2252 geven aan hun levenseinde. D66 vindt dat mensen de ruimte moeten hebben om deze keuzes
2253 zorgvuldig te maken: zelfbeschikking en barmhartigheid zijn daarvoor de basis. Om daar verder
2254 invulling aan te geven, is het in de eerste plaats belangrijk om een maatschappelijk gesprek te voeren
2255 over de laatste levensfase en de dood.

2256

2257 • D66 werkt door aan het wetsvoorstel 'Voltooid Leven'. Zorgvuldigheid staat daarbij voorop. In
2258 deze initiatiefwet gaat het om mensen van 75 jaar en ouder, waarbij hun verzoek vrijwillig, zonder
2259 enige impliciete of expliciete druk van buitenaf, weloverwogen en duurzaam is. Mensen met een
2260 stervenswens moeten zich in de toekomst kunnen melden bij een speciaal opgeleide
2261 hulpverlener, de levenseindebegeleider. Samen kunnen zij tot een uiteindelijk besluit komen.

2262 • Het is belangrijk dat mensen met hun vragen over een waardig levenseinde terechtkunnen bij
2263 hun arts en dat we bestaande wetgeving nog beter uitvoeren, of het nu gaat om euthanasie,
2264 palliatieve sedatie of niet verder doorbehandelen. Dit moet terugkomen in de (bij)scholing van
2265 professionals. Daarnaast is het van belang dat het Expertisecentrum Euthanasie voldoende
2266 financiering krijgt.

2267 • Regionale toetsingscommissies euthanasie stellen we in staat om hun werk autonoom, met
2268 vertrouwen en met voldoende capaciteit uit te voeren.

2269 • Ouders en artsen hebben behoefte aan verruiming van de mogelijkheid van actieve
2270 levensbeëindiging van ernstig zieke kinderen. Bij een deel van de kinderen is ondanks toepassing
2271 van alle mogelijkheden van palliatieve zorg sprake van ondragelijk en uitzichtloos lijden. Er komt
2272 een regeling waarmee artsen in overleg met ouders en waar mogelijk met de kinderen zelf de

2273 (juridische) ruimte moeten krijgen om deze moeilijke beslissingen over het levenseinde te kunnen
2274 nemen. Als de regeling niet leidt tot rechtszekerheid bij artsen en hulp aan kinderen die
2275 ondragelijk en uitzichtloos lijden, is een wet nodig.

2276

2277 Ruimte voor medische ontwikkelingen

2278

2279 De medische wetenschap ontwikkelt zich razendsnel. Dat is goed voor ons welzijn en dat van
2280 toekomstige generaties. Het is belangrijk dat medisch-wetenschappelijk onderzoek verloopt volgens
2281 de ethische standaarden die wij belangrijk vinden. Voor D66 staat hierbij altijd de mens centraal.

2282

- 2283 • We willen het tijdelijk verbod op de kunstmatige totstandkoming van embryo's opheffen. Twee
2284 op de drie ivf-behandelingen zijn nu niet succesvol. Door onderzoek met (nieuwe) embryo's toe
2285 te staan, verbeteren we vruchtbaarheidsbehandelingen en krijgen we meer kennis over
2286 genetische ziektes.
- 2287 • D66 steunt onderzoek naar mogelijkheden voor ouders om ernstige genetische aandoeningen bij
2288 hun kinderen te voorkomen, onder meer door embryoselectie en mogelijk in de toekomst, onder
2289 duidelijke voorwaarden, embryomodificatie. We willen dat embryoselectie om ernstige erfelijke
2290 aandoeningen bij dragerschap te voorkomen, mogelijk wordt.
- 2291 • De tijd is rijp om meer ruimte te geven aan onderzoek en op termijn veilige toepassing van
2292 nieuwe vormen van embryo- en stamcelonderzoek. Zo kijken we of de 'veertiendagengrens' uit
2293 de huidige embryowet verruimd kan worden.
- 2294 • D66 wil onderzoeken of preconceptie-screening in Nederland breder en laagdrempeliger kan.
2295 Ongeveer één op iedere honderd pasgeborenen heeft een genetische ziekte. Vaak leiden deze
2296 ziekten tot ernstige beperkingen en een korte levensverwachting. Screening van hun DNA
2297 voorafgaand aan een eerste conceptie kan toekomstige ouders in staat stellen zelf een keuze te
2298 maken met betrekking tot de vijfhonderd meest frequente en meest ernstige genetische ziekten.
- 2299 • In Nederland is het praktisch onmogelijk om nieuwe gentherapie of nieuwe vaccins te
2300 ontwikkelen vanwege de toetsingseisen voor producten met genetisch gemodificeerde
2301 organismen (ggo). D66 pleit voor een integrale inhoudelijke beoordeling van de
2302 wetenschappelijke aspecten, de medische én milieurisico's van klinisch onderzoek met medische
2303 ggo-producten door één overheidsinstantie, zoals de Centrale Commissie Mensgebonden
2304 Onderzoek.
- 2305 • De toetsing van onderzoek met patiënten is complexer en bureaucratischer geworden. Dat vormt
2306 een onnodige belemmering voor wetenschappelijk onderzoek en nieuwe behandelingen. Wij
2307 willen dat deze toets zorgvuldig blijft, maar minder bureaucratisch en tijdrovend wordt.

Hoofdstuk 3 – Een energieke maatschappij: Onderwijs, wetenschap en radicale gelijkwaardigheid

WAT ZIEN WE

Juist in het onderwijs moeten en kunnen we de groeiende verschillen overbruggen. Scheidslijnen in de samenleving tekenen zich nu al in het onderwijs af. Je afkomst bepaalt nog te vaak je toekomst. Kinderen met rijke of arme ouders, geboren in Nederland of ergens anders, met of zonder zorgvraag, met praktische of academische talenten; ze hebben nog altijd ongelijke kansen en worden ongelijk gewaardeerd. Het lerarentekort is een blijvend probleem en is het grootst op scholen met veel kwetsbare leerlingen. Te veel kinderen en jongeren leren de basisvaardigheden om mee te kunnen komen niet. Dat moet anders.

Waar heel veel mensen decennia voor hebben gestreden, werd in het afgelopen jaar werkelijkheid. Het kabinet en de koning boden excuses aan voor het Nederlandse slavernijverleden. Dat staat symbool voor een betekenisvol begin van het proces naar herstel. Maar we zien dat ook dat in Nederland nog steeds sprake is van discriminatie, binnen onze instituties en in het dagelijks leven. Verschillende vormen van discriminatie en ongelijke behandeling, zoals op basis van gender, huidskleur, sociaal-economische status, een handicap of chronische ziekte, nationaliteit, religie, seksualiteit en leeftijd komen soms samen. Dat vraagt om een overheid die oog heeft voor die intersectionaliteit; die begrijpt dat ook binnen een groep ervaringen verschillen.

WAT WILLEN WE

D66 wil een maatschappij met ruim baan voor de unieke talenten van ieder mens. Onze maatschappij kent nog steeds een grote ongelijkheid in kansen, welvaart, inkomen en gezondheid. Als je van ver komt, verdien je en krijg je meer ondersteuning. Zodat iedereen mee kan doen, ongeacht waar je bent geboren.

Dat begint in het onderwijs. Bij de allerkleinsten. Van kinderopvang maken we een publieke voorziening: vijf dagen in de week gratis opvang, met een nauwe aansluiting op de school. De rijke schooldag wordt de norm en we hebben geduld met kinderen en jongeren. Niet iedereen hoeft op hetzelfde moment door dezelfde hoepel. Goed onderwijs begint bij een leerkracht die we waarderen en die zich blijft ontwikkelen. De kwaliteit van het onderwijs staat voorop, met aandacht voor de basis: goed leren lezen, schrijven en rekenen, maar ook weten wat het betekent om burger te zijn in onze democratie. Het onderwijs is geen ladder meer, maar een waaier, met waardering voor alle talenten en opleidingen. Vooral het beroepsonderwijs verdient meer erkenning en waardering. Studenten krijgen de mogelijkheid om te stapelen, door te stromen en internationale ervaring op te doen. Leren en je ontwikkelen houden nooit op. Met een persoonlijk leerbudget geldt dat écht voor iedereen. Zo zorgen we niet alleen voor een goede aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt, maar ook voor méér onderwijs op de arbeidsmarkt (zie hoofdstuk 1, paragraaf Energieke banen in de groene economie).

De samenleving wordt leuker en interessanter als we diversiteit omarmen. Elkaar vrij laten en vrij zijn beginnen erbij dat we de oude patronen, waarin achterstanden en ongelijkheid zijn ontstaan, erkennen en actief ongelijkheden overbruggen. Want voor onze Grondwet is iedereen gelijk, maar dat principe wordt pas waarheid als we ernaar leven en handelen. Radicale gelijkwaardigheid en een einde aan discriminatie en racisme zijn daarbij onze uitgangspunten.

WAT DOEN WE

- We werken toe naar kinderopvang als publieke voorziening, voor álle kinderen tot 12 jaar. Op de korte termijn beginnen we met kinderopvang die bijna gratis is.
- We breiden het ouderschapsverlof uit, zodat het voor werkende ouders mogelijk wordt om in het eerste levensjaar van hun kind thuis te zijn.
- We pakken het lerarentekort radicaal aan, met een beter salaris voor leraren, betere arbeidsvoorwaarden en minder bureaucratie. We geven leraren het vertrouwen om hun beroep, het onderwijs en de ontwikkeling daarvan vorm te geven.
- De aanvullende beurs in het mbo verhogen we naar het niveau van studenten uit het hbo en wo. De tijdelijke verhoging van de uitwonende beurs wordt permanent, en de rente op de studielening beperken we voor studenten voor wie geen basisbeurs beschikbaar was.
- D66 wil dat Ketikoti, net als Bevrijdingsdag op 5 mei, jaarlijks een nationale feestdag wordt.

2308 [ONTDEK JE TALENT IN HET ONDERWIJS](#)

2309

2310 In het onderwijs ontdek je je talenten. Goed onderwijs geeft je de vrijheid om jezelf te leren kennen
2311 én geeft je de vaardigheden, kennis en ervaring om de toekomst aan te kunnen. Zo gaan je
2312 ontwikkeling als mens en je zicht op een goede baan altijd hand in hand. In het klaslokaal ontmoeten
2313 we bovendien elkaar, met al onze verschillende meningen en achtergronden. Een betere basis voor
2314 een betere toekomst begint bij de allerkleinsten: van de kinderopvang maken we op termijn een
2315 publieke voorziening. De rijke schooldag staat al in de steigers en breiden we verder uit. We halen
2316 alles uit de kast om het lerarentekort te keren en versterken de kwaliteit van het onderwijs. Want
2317 goed leren lezen, schrijven en rekenen zijn je basis om mee te kunnen doen.

2318

2319 Wij geloven dat gelijke kansen een ongelijke aanpak vragen. Daarom stoppen we met denken in
2320 termen van hoger en lager. We zien het onderwijs niet langer als een ladder maar als een waaier,
2321 met waardering voor alle talenten en opleidingen. Vooral het beroepsonderwijs verdient veel meer
2322 erkenning en waardering. Voor studenten nemen we de prestatiedruk zoveel mogelijk weg. Álle
2323 studenten krijgen studiefinanciering.

2324

2325 [Gratis kinderopvang als beste start](#)

2326

2327 De eerste jaren van een kind zijn voor een belangrijk deel bepalend voor de verdere ontwikkeling. De
2328 kinderopvang wordt een plek waar alle kinderen zich spelenderwijs kunnen ontwikkelen en samen
2329 opgroeien. Zo werken we aan een kansrijke start voor alle kinderen en voorkomen we achterstanden.
2330 Ook nemen we maatregelen om de tekorten in de kinderopvang op te vangen.

2331
2332
2333
2334
2335
2336
2337
2338
2339
2340
2341
2342
2343
2344
2345
2346
2347
2348
2349
2350
2351
2352
2353
2354
2355
2356
2357
2358
2359
2360
2361
2362
2363
2364
2365
2366
2367
2368
2369
2370
2371
2372
2373
2374

- We werken toe naar kinderopvang als publieke voorziening, net zoals basisscholen en middelbare scholen dat zijn. Dat is onze stip op de horizon: vijf dagen kinderopvang per week als gratis voorziening voor alle kinderen van 0 jaar tot en met 12 jaar, aansluitend op het ouderschapsverlof. Het is goed voor de ontwikkeling van kinderen en maakt de combinatie werk en zorg voor ouders makkelijker.
- Op de korte termijn beginnen we met kinderopvang die bijna gratis is. De overheid vergoedt dan 96 procent van de kosten van de opvang voor kinderen vanaf 1 tot en met 12 jaar. Tot 1 jaar krijgen ouders de bestaande kinderopvangtoeslag. Ook kinderen van ouders die geen betaald werk doen, krijgen toegang tot de bijna-gratis kinderopvang.
- Om te voorkomen dat kinderopvangorganisaties misbruik maken van de overgangssituatie, gaan we de prijzen reguleren. We maken duidelijke spelregels voor alle type kinderopvangorganisaties, zodat excessen worden voorkomen en er geen publiek geld uit de sector stroomt. Denk aan voorwaarden rondom winstuitkering aan investeerders.
- Bij deze plannen past dat de verantwoordelijkheid voor kinderopvang naar het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap gaat. Zo kan de kinderopvang voor oudere kinderen ook aansluiten bij de rijke schooldag. We zorgen er daarbij voor dat het succes van de kinderopvang niet leidt tot bezuinigingen in andere delen van het onderwijs.
- Op de kinderopvang staat de ontwikkeling van het kind centraal. Elk kind krijgt spelenderwijs voorschoolse educatie. Zodra kinderen naar de basisschool gaan, vormen onderwijs en opvang een rijke schooldag, met goed onderwijs, kunst, sport, gezondheid en muziek.
- We zien dat er grote tekorten zijn in de kinderopvang. Om uitwisseling van kennis en ervaring sterker te maken, ook als het gaat over de kinderen zelf, nemen we praktische belemmeringen weg om werken in de kinderopvang én in het basisonderwijs te combineren. Zulke gecombineerde banen maken het werk ook aantrekkelijker. Daarnaast bevorderen we de zijinstroom, bijvoorbeeld door eerder verworven competenties beter te waarderen en inzet van groepshulpverleners te stimuleren. Verlenging van het betaald verlof van jonge ouders zal de druk op de kinderopvang iets verlagen, omdat juist bij de allerjongste kinderen relatief veel personeel nodig is.
- Er komt één kwaliteitskader en één gezamenlijke inspectie voor onderwijs en opvang, zodat deze aansluit bij de doorlopende leerlijn van het kind.

Een rijke schooldag voor ieder kind

D66 heeft de rijke schooldag opgezet. Die willen we verder uitbreiden, zodat elke leerling de vrijheid krijgt om zich te ontwikkelen en om gezond op te groeien. Op een rijke schooldag krijgen leerlingen niet alleen les van hun eigen leraar, maar ook sportles, muziekles of theaterles. Ook kunnen kinderen op school een gezonde maaltijd of hulp bij huiswerk krijgen; precies wat er op die school nodig is. Zo bieden we elke leerling een springplank voor ontwikkeling.

- Een kind krijgt met de rijke schooldag de kans om mee te doen aan sport, cultuur, muziek of hulp bij het maken van huiswerk. Scholen krijgen middelen om andere vakdocenten en professionals in te zetten en werken nauw samen met de kinderopvang, plaatselijke verenigingen en bibliotheken.

- 2375 • We gaan door met gezonde maaltijden op school. We stimuleren een gezonde leefstijl en
2376 daarmee gezond opgroeien.
- 2377 • Middelbare scholen geven we de ruimte om stages, huiswerkbegeleiding, bijles en
2378 examentraining tot integraal onderdeel van het programma te maken. Zo zorgen we er ook voor
2379 dat het niet meer van het inkomen van je ouders afhangt of je wel of geen bijles kunt krijgen.
- 2380 • Er komt één wet op funderend onderwijs. Die wet zorgt ervoor dat de kinderopvang,
2381 basisscholen en middelbare scholen makkelijker kunnen samenwerken.
- 2382

2383 Onderwijs begint bij de basis

2384

2385 Op de basisschool en de middelbare school leer je de basis om mee te kunnen doen in de
2386 samenleving en om altijd verder te leren. Ieder kind leert daar de basisvaardigheden van lezen,
2387 schrijven en rekenen. We hebben daarnaast veel aandacht voor digitale vaardigheden en
2388 burgerschap.

2389

- 2390 • We zetten de versterking van de onderwijskwaliteit door. In het onderwijs gebruiken we alleen
2391 effectief bewezen lesmethoden.
- 2392 • Scholen met meer leerlingen met onderwijsachterstanden hebben een hoger budget. Het geld
2393 kunnen zij gebruiken voor verkleining van klassen, extra taal- of bijles of het aannemen van
2394 ervaren leraren. Zo verbeteren we de kwaliteit op deze scholen en maken we de scholen
2395 aantrekkelijk voor alle leerlingen.
- 2396 • Nieuwkomers en laaggeletterden krijgen de kans om in schakelklassen of taalhuizen beter te
2397 worden in taal en rekenen. Zo kunnen ook zij meedoen in de samenleving. We kunnen hierbij
2398 leren van de ervaringen die we hebben opgedaan met kinderen uit Oekraïne.
- 2399 • In Nederland is een groeiend aantal mensen laaggeletterd. Dat mag niet zo zijn. D66 wil het
2400 aantal laaggeletterden binnen vijf jaar met de helft terugbrengen. Om laaggeletterdheid aan te
2401 pakken, versterken we de kwaliteit van het onderwijs in lezen en schrijven op zowel basis- als
2402 middelbare scholen. Ook ligt er een belangrijke rol weggelegd voor bibliotheken en werkgevers.
- 2403 • In het hele onderwijs leren kinderen over burgerschap, mensenrechten en het belang niet te
2404 discrimineren. Zodat ze, met kennis van ieders rechten en plichten, kunnen deelnemen aan de
2405 samenleving. Burgerschap is onderdeel van de schoolcultuur en krijgt invulling met een
2406 doorlopende leerlijn burgerschap van de basisschool tot de middelbare school en het mbo.
- 2407 • We verbeteren de invulling van onderwijs in digitale vaardigheden – met aandacht voor
2408 kunstmatige intelligentie, programmeren en kritisch denken over privacy en ethiek.
- 2409 • Mobiele telefoons zijn deel van ons dagelijks leven, maar brengen in de klas ook grote problemen
2410 met zich mee. Om dit tegen te gaan, en op verzoek van veel docenten zelf, volgen we de
2411 landelijke afspraken van het ministerie met de sectorpartijen van alle betrokkenen: mobiele
2412 telefoons en devices zoals smartwatches en tablets zijn niet toegestaan in de klas, tenzij de leraar
2413 besluit ze educatief te gebruiken in de les.
- 2414

2415 Een eigen pad in het onderwijs

2416

2417 D66 wil dat kinderen makkelijk de stap van de basisschool naar de middelbare school kunnen maken,
2418 net zoals van de kinderopvang naar de basisschool. Daarbij hoort een eigen tempo. Nu selecteren we

2419 leerlingen al na groep 8 op één van de acht schoolniveaus. Maar jongeren zijn in deze fase nog volop
2420 in ontwikkeling. Ieder kind is anders. D66 wil dat het uitgangspunt in het onderwijs niet de niveaus in
2421 het systeem zijn, maar het kind. Zodat iedere twaalfjarige alle kansen krijgt.

2422

- 2423 • Leerlingen worden niet langer geselecteerd op twaalfjarige leeftijd. We stimuleren brede,
2424 meerjarige brugklassen en 10-14-scholen. D66 wil toetsen in groep 8 als 'thermometer'. Voor
2425 leerlingen zal dit betekenen dat ze in gemengde klassen komen op een brede
2426 scholengemeenschap. Dat geeft leerlingen veel meer de kans om op de best passende plek te
2427 komen en biedt kinderen die dat nodig hebben langer de tijd om achterstanden in te halen. Ook
2428 blijven jongeren met elkaar in contact, waardoor ze beter leren samenleven.
- 2429 • Voor sommige kinderen is het op twaalfjarige leeftijd duidelijk dat ze heel praktisch of heel
2430 academisch gericht zijn. Voor deze kinderen moet het mogelijk blijven om een gericht leerpad
2431 te volgen, maar bij voorkeur wel in samenwerking met brede scholengemeenschappen. Zodat
2432 ook deze leerlingen in contact blijven met een brede groep leeftijdsgenoten.
- 2433 • Elke leerling krijgt het recht om tot achttien jaar onderwijs te volgen. In het speciaal onderwijs is
2434 dat tot en met twintig jaar. Dat onderwijs is in een richting: praktijkgericht, vakgericht,
2435 beroepsgericht of academisch gericht. Elke richting is gelijkwaardig. Tot veertien jaar maken
2436 leerlingen kennis met allerlei vakken. Daarna maken ze per vak de keuze voor een richting.
- 2437 • We moedigen aan dat sommige vakken juist gezamenlijk worden gegeven. Zo blijven leerlingen
2438 in contact met elkaar en kunnen ze van elkaar leren. We denken daarbij aan
2439 bewegingsonderwijs, burgerschap, creatieve vakken en onderdelen van talen.
- 2440 • Wat iemand niet goed kan, zou niet in de weg mogen staan van diens ontwikkeling. D66 wil
2441 leerlingen daarom meer flexibiliteit geven om vakken te kiezen. Zo bepaalt het vak waar je het
2442 minst goed in bent, niet welk diploma je behaalt. Dit vraagt ook goede samenwerking tussen
2443 middelbare scholen en mbo, hbo en wo-instellingen, om de kansen bij de vervolgopleiding te
2444 vergroten.

2445

2446 [We pakken het lerarentekort aan](#)

2447

2448 Kinderen verdienen de beste toekomst die ze kunnen krijgen. Leraren en hun tomeloze inzet zijn
2449 daar de sleutel voor. Het is dan ook niet uit te leggen dat er een groot tekort aan leraren is en al
2450 helemaal niet dat dit vooral scholen in zwakke wijken of kleine dorpen treft. D66 wil het tekort
2451 radicaal aanpakken. Met een beter salaris voor leraren, betere arbeidsvoorwaarden, minder
2452 bureaucratie. We geven leraren bovendien het vertrouwen om hun beroep, het onderwijs en de
2453 ontwikkeling daarvan vorm te geven.

2454

2455 Op de korte termijn zetten we in om uitval te voorkomen en stimuleren we uitbreiding van uren van
2456 huidige leraren. Op de lange termijn zetten we in op kleinere klassen: dat is goed voor de kinderen en
2457 goed voor leraar.

2458

- 2459 • De salarissen van leraren in het basis en middelbaar onderwijs stijgen mee met de gemiddelde
2460 cao-loonstijging. Daarnaast maken we geld vrij voor een bredere salarisverhoging om het beroep
2461 van leraar aantrekkelijker te maken. Werken op een school met veel leerlingen met een
2462 achterstand blijft meer lonen.

- 2463 • Elke basisschool krijgt ruime ondersteuning van pedagogisch medewerkers door de nabijheid van
2464 kinderopvang, buitenschoolse opvang en de rijke schooldag.
- 2465 • De minister voert voortaan zelf de cao-gesprekken en zorgt voor één gezamenlijke cao voor het
2466 hele funderend onderwijs. Daar vallen ook de voorschoolse krachten, onderwijsassistenten en
2467 het onderwijsondersteunend personeel onder. Daardoor kunnen scholen en opvang ook
2468 gemakkelijker samenwerken.
- 2469 • Er komt een nationale academie voor leraren, waarmee lerarenopleidingen rechtstreeks onder
2470 het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap vallen. Zo kunnen we beter sturen op
2471 studentenaantallen, opleidingsplekken, bekostiging en kwaliteit. Ook maken we de opleidingen
2472 minder afhankelijk van schommelende studentenaantallen.
- 2473 • De pabo's en lerarenopleidingen gaan, onder gezag van de beroepsgroep, de opleiding
2474 verbeteren en zorg dragen voor de verdere ontwikkeling van leerkrachten die al voor de klas
2475 staan. Lerarenopleidingen komen zo dichterbij de scholen te staan. De opleidingen krijgen ook
2476 meer specialisaties: kleuters vragen wat anders dan tieners.
- 2477 • We wachten de resultaten van de ingezette verkenning met vermindering van de onderwijstijd
2478 op scholen af. Het is goed dat hier ruimte voor wordt geboden, omdat dit de werkdruk zou
2479 kunnen verlagen en meer tijd zou kunnen bieden aan leraren om te investeren in verbetering van
2480 de onderwijskwaliteit.
- 2481 • We geven leraren meer kansen om, naast leidinggevende of coördinerende functies, ook
2482 onderwijsinhoudelijk door te kunnen groeien met bijbehorende salarisstappen. Leraren krijgen
2483 de leiding om de bevoegdhedenstructuur, de functieomschrijvingen en carrièrepaden op te
2484 stellen.
- 2485 • Voor leraren en schoolleiders die zich willen laten bij-, om- of nascholen én voor mensen uit het
2486 bedrijfsleven die zich willen omscholen tot leraar is voldoende financiering beschikbaar,
2487 bijvoorbeeld vanuit de lerarenbeurs.
- 2488 • Vakmensen kunnen een 'pedagogisch didactisch getuigschrift' krijgen voor mbo-docent, maar
2489 deze mogelijkheid wordt vaak niet gezien. We pleiten voor het breder bekendmaken van dit
2490 traject en goede samenwerking tussen scholen en bedrijven, zodat deze optie meer wordt benut.
- 2491 • We maken (bij-)scholing prioriteit en bevorderen professionele ontwikkeling. We ondersteunen
2492 startende leraren beter, en flexibiliseren en verbeteren de opleiding voor zijinstromers.
- 2493
- 2494 **Onderwijs toegankelijk voor alle kinderen**
- 2495
- 2496 Kansengelijkheid gaat ook over kinderen met een beperking, ziekte of neurodivergentie, zoals ADHD
2497 of autisme. Het systeem van het zogenaamde 'passend onderwijs' heeft niet daadwerkelijk geleid tot
2498 passend onderwijs. In de wirwar van regels zijn het kind, de ouder en de leraar uit het oog verloren.
2499 D66 wil naar inclusief onderwijs: elke school en opvang is toegankelijk voor alle kinderen. Niet langer
2500 kinderen gescheiden van elkaar laten opgroeien, maar samen spelen en leren. Dat is goed voor de
2501 brede ontwikkeling van kinderen én goed voor de maatschappij.
- 2502
- 2503 • Om inclusief onderwijs te realiseren, brengen we eerst de basis verder op orde. Dat doen we in
2504 de eerste plaats door het lerarentekort aan te pakken. Ook organiseren we de zorg binnen
2505 onderwijs goed en zetten we op de lange termijn in op kleinere klassen. We stimuleren en
2506 ondersteunen alle scholen die nu al inclusief onderwijs aanbieden en schrappen regels die het in

- 2507 weg zitten. Ook is het belangrijk om leraren beter toe te rusten op inclusief onderwijs in de
2508 lerarenopleiding.
- 2509 • We kunnen nog veel winnen door onderwijs en zorg voor kinderen goed aan elkaar te verbinden.
2510 Schoolmaatschappelijk werkers, orthopedagogen en schoolpsychologen spelen daarin een
2511 belangrijke rol. Om kinderen beter te beschermen en sneller hulp te bieden als dat nodig is, wil
2512 D66 goede samenwerking tussen scholen, gemeenten, ouders en jeugdhulp.
 - 2513 • Te veel kinderen zitten onnodig thuis. Dat mag niet zo zijn. D66 wil elk kind een vorm van
2514 onderwijs geven. We gaan door met ons initiatiefwetsvoorstel over het leerrecht, waarin we de
2515 Leerplichtwet in de Leerwet wijzigen. We geven kinderen een leerrecht dat zo nodig afdwingbaar
2516 is. Een leerrecht is het recht van het kind op onderwijs, gericht op een zo volledig mogelijke
2517 ontplooiing van persoonlijkheid, interesses en talenten, en geestelijke en lichamelijke
2518 vermogens. We verduidelijken de verantwoordelijkheden van diverse betrokkenen en sluiten die
2519 op elkaar aan. De wet maakt flexibele oplossingen mogelijk voor onderwijstijd, -locatie en -
2520 programma. Kinderen krijgen een hoorrecht over zaken rondom de invulling van hun leerrecht.
 - 2521 • Het praktijkonderwijs is een volwaardige richting. Daar hoort rechtstreekse en voldoende
2522 financiering bij. Leerlingen die een entreeopleiding volgen, krijgen een studentenreisproduct. We
2523 willen het praktijkonderwijs faciliteren om leerlingen na hun tijd op school nog een poosje te
2524 begeleiden.
 - 2525 • Het gespecialiseerd voortgezet onderwijs valt onder het voortgezet onderwijs, krijgt een passend
2526 staatsexamen en de mogelijkheid om het reguliere examen af te leggen.
 - 2527 • Leerlingen moeten gelijke toegang hebben tot leermiddelen. D66 wil een tegemoetkoming voor
2528 lage inkomens in de kosten voor schoolboeken én voor digitale apparaten. Tegelijkertijd
2529 stimuleren we een eerlijke markt voor schoolboeken en digitale apparaten, waarop er
2530 keuzevrijheid is voor leraren en boeken en apparaten duurzaam worden gebruikt.

2531

2532 De schoolgebouwen van de toekomst

2533

2534 Veel te veel schoolgebouwen zijn in slechte staat. Dat gaan we aanpakken. Als we gebouwen goed
2535 isoleren en de energierekening omlaag brengen, blijft er meer geld over voor goed onderwijs.
2536 Gezonde lucht in de klas zorgt voor een goede omgeving om te leren. En schoolpleinen met veel
2537 groen dragen bij aan speelgenot en ontspanning. Een goed schoolgebouw draagt bij aan de
2538 onderwijskwaliteit en is de basis om inclusief onderwijs en de rijke schooldag verder te realiseren.
2539 Daarnaast geeft een goed schoolgebouw een impuls aan de leefomgeving en kan het de buurt of een
2540 dorp aantrekkelijk maken.

2541

- 2542 • We helpen gemeenten om te investeren in goede onderwijshuisvesting en om verouderde
2543 schoolgebouwen te vervangen of te renoveren.
- 2544 • Nieuwe schoolgebouwen voldoen aan hoge klimaatdoelstellingen en zijn toegankelijk voor
2545 iedereen. Ook geven ze ruimte voor een combinatie met kinderopvang, de rijke schooldag,
2546 praktijkgericht onderwijs en brede middelbare scholen. Hiervoor komt er een duidelijk pakket
2547 aan eisen aan schoolgebouwen.

2548

2549 Geld naar de klas

2550

2551 Onderwijsgeld moet ook echt in de klas terecht komen. D66 wil de zeggenschap van de schoolleider,
2552 leraren en ouders verder versterken. We geven zeggenschap en verantwoordelijkheid terug aan de
2553 school, onder toezicht van de ouders.

2554

- 2555 • Het onderwijsgeld gaat zo veel mogelijk rechtstreeks naar de scholen om ze beter in positie te
2556 brengen. Zo worden de bekostiging van onderwijs en besteding van geld begrijpelijk en
2557 voorspelbaar voor iedereen.
- 2558 • Scholen met meer leerlingen met leerachterstanden ontvangen een hogere bekostiging. Gelijke
2559 kansen vragen een ongelijke aanpak.
- 2560 • We willen medezeggenschap bij alle onderwijsinstellingen beter borgen. We leggen bijvoorbeeld
2561 vast dat leerlingen en studenten betrokken zijn bij beslissingen over de onderwijskwaliteit. Ook
2562 willen we dat elke school een leerlingenraad heeft.
- 2563 • Met een sterkere vorm van medezeggenschap krijgen ouders directe invloed op het beleid van de
2564 school: op de pedagogische aanpak, de omgangsvormen en de invulling van de rijke schooldag.
2565 Met een versimpelde bekostiging kan de medezeggenschapsraad écht invloed uitoefenen.
- 2566 • De medezeggenschapsraden en raden van toezicht moeten voor financiële expertise en
2567 onderzoek terecht kunnen bij een onderwijsrekenkamer en bij de Inspectie van het Onderwijs.
- 2568 • De Inspectie gaat zich weer richten op de scholen in plaats van de besturen. Als basis van
2569 beoordeling gelden de bevindingen van onaangekondigde bezoeken en de toegevoegde waarde
2570 van het onderwijs voor het kind.
- 2571 • Sommige schoolbesturen hebben onverklaarbaar hoge reserves. De Inspectie van het Onderwijs
2572 gaat dit meenemen in de beoordeling van scholen en krijgt de bevoegdheid om dwingende
2573 aanwijzingen te geven voor het niveau tot waar de reserves moeten worden afgebouwd. Dat
2574 geldt ook voor de samenwerkingsverbanden.
- 2575 • Schoolleiders zijn bepalend voor de kwaliteit van onderwijs. Door de bekostiging om te draaien
2576 en de schoolfunctie te verbreden, brengen we de schoolleider terug in positie en maken we het
2577 beroep aantrekkelijker.

2578

2579 [Moderniseer de vrijheid van onderwijs](#)

2580

2581 De vrijheid van onderwijs is verankerd in onze Grondwet en geeft de vrijheid om een school te
2582 stichten die aansluit bij een eigen levensovertuiging. Wat D66 betreft staat kwaliteit van onderwijs
2583 centraal bij de uitvoering van deze vrijheid. Dat houdt in dat bij het stichten van een nieuwe school
2584 streng gecontroleerd wordt op de kwaliteit. Daarnaast betekent de vrijheid om een school te stichten
2585 niet de vrijheid om mensen met een andere levensovertuiging uit te sluiten. Voor D66 geldt namelijk
2586 dat de beste school de dichtstbijzijnde school moet zijn.

2587

- 2588 • Uit deze vernieuwde vrijheid van onderwijs volgt automatisch de acceptatieplicht: scholen mogen
2589 geen leerlingen weigeren op basis van religie of andere levensbeschouwelijke grond.
- 2590 • Gemeenten krijgen bevoegdheden bij inschrijving en toelating, bijvoorbeeld om beter te kunnen
2591 ingrijpen bij toenemende segregatie. Zo kunnen ze een eerlijke kans voor alle kinderen
2592 bevorderen in plaats van het recht van de sterkste.
- 2593 • We waarborgen de sociale veiligheid en gelijke behandeling op iedere school voor leerling,
2594 student en leraar, zodat ieder kind en iedere leraar veilig onderwijs geniet. De inspectie zet extra

2595 in op sociale veiligheid, krijgt ook tot taak in te gaan op individuele klachten en doet aangifte
2596 indien nodig. We breiden de Wet sociale veiligheid op scholen uit met leraren.

2597

2598 EEN VLIEGENDE START VOOR ALLE STUDENTEN

2599

2600 Sluipenderwijs is de druk op de studietijd toegenomen. Minder geduld, meer haast, minder ruimte en
2601 meer selectie. Dit pakt met name slecht uit voor studenten die als eerste uit hun gezin gaan studeren
2602 of een biculturele achtergrond hebben. Studenten hebben steeds vaker last van prestatiedruk, wat
2603 slecht is voor hun mentale welzijn. D66 wil weer geduld en ruimte voor alle studenten, van mbo en
2604 hbo tot universiteit.

2605

2606 Kansen voor alle studenten

2607

2608 Een gemiste kans is niet een laatste kans. We verlagen drempels en breken muren af voor meer
2609 doorstroom en maatwerk.

2610

- 2611 • We stellen paal en perk aan de wildgroei van toelatingscriteria en selectieprocedures.
2612 Bacheloropleidingen, schakelprogramma's, pre-masters en masteropleidingen mogen alleen
2613 studenten selecteren als er te veel aanmeldingen voor de beschikbare plekken zijn, bijvoorbeeld
2614 als het aantal studenten onverwacht harder stijgt dan de capaciteit toelaat. Er komt een
2615 maximum aan de eisen die in de selectie mogen worden gesteld en de methoden van selectie
2616 moeten wetenschappelijk onderbouwd zijn.
- 2617 • Instellingen zijn verplicht ondersteuning en begeleiding te bieden aan studenten met een
2618 ondersteuningsbehoefte. Ook geven ze loopbaanoriëntatie en -begeleiding zodat studenten beter
2619 voorbereid zijn op hun toekomst.
- 2620 • We versterken de positie van de mbo-student. Er komen gelijke kansen op studentenhuisvesting,
2621 gelijke aanspraak op studentenvoordelen en gelijke toegang tot sport en cultuur.
- 2622 • Elke student moet de kans hebben om werkervaring op te doen, zonder financiële druk. Daarom
2623 stellen we een minimumstagevergoeding in, voor rekening van werkgevers.
- 2624 • We versoepelen het bindend studieadvies (bsa). Bij onvoldoende studieresultaat hebben
2625 studenten recht op studieadvies en begeleiding. Het bsa moet gemotiveerd worden ingezet, met
2626 een beperkt maximum op het aantal studiepunten.
- 2627 • Sociale veiligheid is een basisvoorwaarde voor het hele onderwijs. We zorgen voor een veilige
2628 leer- en werkomgeving door te investeren in studentbegeleiders en vertrouwenspersonen. We
2629 hebben speciale aandacht voor creatieve en sportopleidingen.
- 2630 • We stimuleren instellingen om overstappen tussen voortgezet onderwijs, praktijkonderwijs,
2631 voortgezet speciaal onderwijs, mbo, hbo en wo makkelijker te maken. Schakeltrajecten maken we
2632 onderdeel van de normale financiering, zodat studenten het reguliere collegegeldtarief gaan
2633 betalen. Daarnaast worden er passende en effectieve leerroutes ingericht tussen het voortgezet
2634 onderwijs (praktijkonderwijs/voortgezet speciaal onderwijs) en het mbo, en tussen bijvoorbeeld
2635 het mbo en het hbo. Dat vraagt om intensieve samenwerking tussen instellingen.
- 2636 • Mbo, hbo en wo-instellingen hebben ieder een eigen maatschappelijke rol. We maken daarom
2637 duidelijk inhoudelijk onderscheid tussen beroepsgerichte en academische opleidingen.

- 2638 • Niet elke opleiding trekt volle klassen. D66 koestert kleine en unieke opleidingen. Denk aan
2639 bijzondere ambachten of unieke taal- en cultuurstudies. Om deze expertise in de toekomst te
2640 behouden, willen we dat er aparte afspraken worden gemaakt tussen onderwijsinstellingen.
- 2641 • We maken flexstuderen mogelijk door studenten de mogelijkheid te geven te betalen per
2642 studiepunt.

2643

2644 [We versterken de studiefinanciering](#)

2645

2646 We hebben de basisbeurs teruggebracht, zodat iedereen kan studeren, ongeacht het inkomen van je
2647 ouders. Deze kunnen we op een aantal vlakken nog verder versterken.

2648

- 2649 • Wij willen dat alle studenten hetzelfde recht hebben op studiefinanciering. We verhogen de
2650 aanvullende beurs én de inkomensgrens voor de aanvullende beurs van mbo-studenten naar het
2651 niveau van studenten uit het hbo en wo.
- 2652 • We maken de tijdelijke verhoging van de uitwonende beurs voor mbo, hbo en wo studenten tot
2653 €165 permanent.
- 2654 • De OV-studentenkaart wordt uitgebreid met een abonnement op de OV-fiets voor doordeweekse
2655 dagen.
- 2656 • Naast de beurs blijft het mogelijk om te lenen, hier blijven dezelfde leenvoorwaarden voor
2657 gelden. De studielening telt niet mee bij hypotheekaanvragen.
- 2658 • Voor studenten voor wie geen basisbeurs beschikbaar is geweest, beperken we de rente op hun
2659 studielening – ongeacht hoelang de student onder het leenstelsel studeerde.
- 2660 • Om de wederzijdse kennis en begrip van het Koninkrijk onder jongeren te bevorderen, komt er
2661 structurele financiering voor de Koninkrijksbeurs.

2662

2663 [Ons energieke beroepsonderwijs](#)

2664

2665 Nederland heeft een sterk beroepsonderwijs. In het mbo krijgen studenten de kans om te ontdekken
2666 waar ze goed in zijn. Zij zullen gaan bouwen aan de toekomst van Nederland. Of dit nu in de zorg, de
2667 ICT, de kinderopvang of de energietransitie is. Daarom moeten we ons beroepsonderwijs verstevigen
2668 en de kansen, waardering en talenten van mbo-studenten verder tot hun recht laten komen. Zodat
2669 jongeren een goede kans hebben op werk, mee kunnen doen in de samenleving en na een diploma
2670 zich kunnen blijven scholen op de werkvloer.

2671

- 2672 • We maken een einde aan rendementsprikkelers in het mbo. Geen bekostiging meer op basis van
2673 behaalde diploma's, maar op basis van het studiesucces. Een bindend studieadvies is niet
2674 passend en wordt afgeschaft. Elke student heeft recht op een goed, niet-bindend studieadvies.
- 2675 • Er moet een einde komen aan stagediscriminatie. Instellingen dragen zorg voor de eerste
2676 stageplaatsen via stagematching. Hierdoor is er een positieve eerste kennismaking met de
2677 arbeidsmarkt, komen studenten buiten hun netwerk en ontstaan er nieuwe contacten.
- 2678 • We versterken de basisvaardigheden in het mbo. De verbinding van de taal- en
2679 rekenvaardigheden met de beroepscontext is hierin cruciaal. De groep die het mbo instroomt, is
2680 bovendien heel divers. Voor sommigen is het behalen van een volledige startkwalificatie niet
2681 haalbaar. D66 wil samen met de mbo-instellingen en het bedrijfsleven kijken of de generieke

- 2682 eisen van de startkwalificatie kunnen worden aangepast, zodat maatwerk mogelijk wordt.
- 2683 Studenten krijgen de kans om zich te blijven ontwikkelen en eventueel niet-behaalde onderdelen
- 2684 van de startkwalificatie alsnog te halen.
- 2685 • Leraren in het mbo krijgen een salarisverhoging.
- 2686 • We staan achter het beleid dat minderjarige mbo-studenten geen lesgeld hoeven te betalen. Dat
- 2687 neemt drempels weg en versterkt de kansengelijkheid.
- 2688 • Er komt een regionaal afgestemd en dekkend aanbod van vmbo-mbo-trajecten. Om de overgang
- 2689 naar het vervolgonderwijs en een diploma zo klein mogelijk te maken en de samenwerking met
- 2690 bedrijven te versterken.
- 2691 • Op het mbo moeten alle vakken door een gekwalificeerde docent gegeven worden. De weg naar
- 2692 kwalificatie staat open voor zijinstromers en hybride docenten. We leggen de rode loper uit voor
- 2693 mensen uit het bedrijfsleven die ook lesgeven in het mbo.
- 2694 • De samenwerking tussen mbo-instellingen en het voortgezet onderwijs en hbo wordt versterkt.
- 2695 Door een nauwere samenwerking wordt de overstap voor studenten ook gemakkelijker.
- 2696 • We stimuleren regionale samenwerking tussen mbo-instellingen en bedrijven om demografische
- 2697 krimp op te vangen, tekorten op de arbeidsmarkt op te lossen, voldoende stageplaatsen en bbl-
- 2698 plekken aan te bieden en studenten een duurzaam arbeidsperspectief te geven.
- 2699 • Mbo-instellingen, agrarische scholen en vakscholen worden weer regionale opleidingscentra
- 2700 waar je terecht kan voor een publiek aanbod van leven lang ontwikkelen. Om deze permanente
- 2701 educatie aan te bieden, houden instellingen contact met afgestudeerden.
- 2702
- 2703 [Studenten ontwikkelen zich breed](#)
- 2704
- 2705 Studenten krijgen de ruimte om zich te ontwikkelen buiten de collegebanken. Bijvoorbeeld met
- 2706 vrijwilligerswerk, starten van een onderneming of in het verenigingsleven. Of ze kiezen voor
- 2707 verdieping en volgen een extra vak, een tweede studie of studeren een semester in het buitenland.
- 2708 We willen dat iedereen zich kan ontplooiën en ontwikkelen. Daarvoor is het ook van belang dat we
- 2709 aandacht hebben voor de mentale gezondheid van studenten.
- 2710
- 2711 • Iedereen krijgt de kans om een tweede studie tegen het wettelijk, lage collegegeldtarief te
- 2712 volgen.
- 2713 • We zetten in op studenten(sport)verenigingen die voor alle studenten toegankelijk zijn.
- 2714 • We geven elke student – ongeacht richting of niveau – de mogelijkheid om minimaal één stage of
- 2715 semester in het buitenland te volgen. Bijvoorbeeld door het verbeteren van de toegang tot het
- 2716 Europese uitwisselingsprogramma Erasmus+ en de mogelijkheid om aanvullend te lenen, om de
- 2717 extra kosten van een studie of stage in het buitenland deels te dekken. We enthousiasmeren
- 2718 studenten die daar nu weinig gebruik van maken.
- 2719 • Sinds de coronacrisis is steeds duidelijker geworden dat veel studenten en jongvolwassenen het
- 2720 mentaal moeilijk hebben. Dat kent verschillende oorzaken, zoals prestatiedruk, middelengebruik,
- 2721 sociale media en eenzaamheid. Er komt een landelijk kader voor welke ondersteuning
- 2722 onderwijsinstellingen minimaal moet bieden en hoe zij samenwerken met bijvoorbeeld
- 2723 zorgverleners en GGD.

- 2724 • Landelijk stellen we financiële middelen beschikbaar waar studentenorganisaties, -verenigingen
2725 en -initiatieven laagdrempelig aanspraak op kunnen maken. Zij kunnen daarmee effectieve
2726 interventies ontwikkelen om het mentaal welzijn te versterken. Door studenten, voor studenten.
2727

2728 Een internationale omgeving biedt nieuwe energie

2729

2730 Studenten leren door internationale contacten meer over de ander en zichzelf. Internationale
2731 studenten versterken de kennispositie van Nederland. We kiezen volmondig voor internationalisering,
2732 op voorwaarde dat het kwaliteit toevoegt en niet alleen een middel is om de onderwijsfinanciering
2733 op te krikken.

2734

- 2735 • We maken het makkelijker voor mbo-instellingen, hogescholen en universiteiten om
2736 internationaal nauw samen te werken.
- 2737 • Engels mag de voertaal van een opleiding in Nederland zijn, mits het van meerwaarde is. De
2738 inhoud van het vakgebied en arbeidsmarkt zijn daarvoor belangrijke factoren. Financiële prikkels
2739 om op Engelstalig onderwijs over te stappen halen we veel mogelijk uit de bekostiging van het
2740 onderwijs. Instellingen die internationale studenten aantrekken hebben de verantwoordelijkheid
2741 om deze studenten wegwijs in Nederland te maken.
- 2742 • Onderwijsinstellingen stellen samen met de gemeente een streefgetal voor het maximumaantal
2743 internationale studenten vast, gebaseerd op de capaciteit aan huisvesting en voorzieningen. De
2744 instellingen worden geacht internationaal promotiebeleid te voeren dat hierbij past. Zij hebben
2745 ook een plicht om internationale studenten gratis te helpen bij het vinden van een
2746 studentenkamer.

2747

2748 Medezeggenschap van studenten en docenten

2749

2750 Goed onderwijs komt tot stand als degenen meebeslissen die er dag in dag uit mee te maken hebben.
2751 D66 wil een open cultuur en échte invloed van studenten en docenten op hún onderwijs.

2752 Medezeggenschap moet zowel centraal als decentraal sterk zijn.

2753

- 2754 • Het budget dat bij de invoering van het sociaal leenstelsel is toegevoegd aan de verbetering van
2755 de kwaliteit van onderwijs blijft structureel behouden voor het hoger onderwijs. De
2756 onderwijsinvesteringen zijn structureel. Daarmee geven we vertrouwen aan studenten, docenten
2757 en onderwijsbestuurders om gezamenlijk het budget in te zetten.
- 2758 • Medezeggenschappers van opleidingscommissie tot centrale (studenten-)raad krijgen goede
2759 ondersteuning, faciliteiten en tijd via een landelijk vastgesteld kader voor de ondersteuning. In
2760 dat kader worden tenminste een hoger minimumaantal uren voor alle medezeggenschapslagen,
2761 een minimumbudget voor scholing, een minimumbedrag om studievertraging te compenseren en
2762 informatie over de faciliteiten vastgelegd.

2763

2764 KUNST, CULTUUR EN WETENSCHAP ALS BRON VAN ENERGIE

2765

2766 Kunst, cultuur en wetenschap bieden houvast, troost én verbeelding en hoop. Bibliotheken vormen
2767 een ontmoetingsplaats en geven een impuls aan de samenleving. Net als de investeringen in de

2768 nieuwe generatie via het onderwijs, versterken de investeringen in kunst, cultuur en wetenschap ook
2769 onze economie. Ze zorgen voor een sterk Nederland, waar ruim baan is voor alle soorten kennis,
2770 creativiteit en innovatie.

2771

2772 [We investeren in onderzoek en innovatie](#)

2773

2774 Wetenschap vergroot de kennis van onszelf en de wereld om ons heen. Het staat aan de basis van
2775 een bloeiende, creatieve en nieuwsgierige samenleving. Je kunt vooraf niet voorspellen welke ideeën,
2776 inzichten of nieuwe technieken uit de wetenschap komen. En daarom moet je de ruimte laten voor
2777 verschillende achtergronden en perspectieven. Het is het een onmiskenbare pijler van de
2778 kenniseconomie. Het draagt bij aan het welzijn en de welvaart van de toekomst. De Europese Unie
2779 speelt hierin een belangrijke rol. Door vrij verkeer en talrijke wetenschappelijke programma's zoals
2780 Horizon kunnen we de wetenschap versterken.

2781

- 2782 • We maken het wetenschapsfonds van €5 miljard voor de komende tien jaar structureel.
- 2783 • Hiermee zijn we de weg ingeslagen van flinke investering in wetenschap en wetenschappers en
2784 werken we naar de Lissabondoelstelling om 3 procent van ons nationaal inkomen aan onderzoek
2785 en innovatie te besteden om de kenniseconomie overeind te houden.
- 2786 • Een fors deel van de budgetverhoging van het wetenschapsfonds gaat direct naar universiteiten,
2787 hogescholen en onderzoeksinstituten. Zij kunnen zo meer ruimte voor excellent onderzoek
2788 creëren. Samen met instellingen maken we plannen om te voorkomen dat dit leidt tot extra druk
2789 op het subsidiesysteem.
- 2790 • D66 wil de vaste bekostiging verhogen en het aandeel variabel verlagen. We geven zo meer
2791 zekerheid aan universiteiten en hogescholen over hun budget. Op dit moment is deze zeer
2792 afhankelijk van het aantal studenten. Daarmee worden krimpgebieden onevenredig hard
2793 geraakt. En doordat de bekostiging hard omlaaggaat, worden ook de minder populaire
2794 opleidingen sneller gesloten. Dan gaat de spiraal van minder studenten nog harder omlaag.
- 2795 • In de huidige wijze van begroten zijn binnen het onderwijs bezuinigingen nodig als er meer
2796 studenten zijn dan eerder verwacht. Dat is onwenselijk. We zetten de raming daarom aan het
2797 begin van een kabinetsperiode vast. Extra kosten hoeven dan niet op de begroting van het
2798 ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap te worden opgevangen.

2799

2800 [Waardevolle wetenschap in de maatschappij](#)

2801

2802 De wetenschap staat onder druk en vraagt onze bescherming. D66 staat pal voor de waarde,
2803 veiligheid en vrijheid van de wetenschap. Elke onderzoeksrichting is van waarde, elke discipline en
2804 alle vormen van onderzoek. Wetenschappers werken wereldwijd samen en delen kennis zonder
2805 betaalmuren. Mede daardoor weten ze in een korte tijd grote stappen te maken. We hebben er
2806 bovendien allemaal baat bij dat kennis vrij gedeeld wordt en niet gehinderd wordt door commerciële
2807 kortetermijnbelangen. Wij maken van open wetenschap daarom 'het nieuwe normaal'.

2808

- 2809 • D66 steunt het programma 'erkennen en waarderen' waarin voorstellen staan om de loopbanen
2810 in de wetenschap te versterken, teamprestaties beter gewaardeerd worden, open science
2811 versterkt wordt en gefocust wordt op kwaliteit en leiderschap.

- 2812 • We stimuleren samenwerking tussen opleidingen en onderzoeksgroepen. Sectorplannen die
2813 hieraan bijdragen krijgen een vaste plek in de financiering.
- 2814 • Een deel van het onderzoeksgeld wordt geormerkt voor (ongebonden) fundamenteel
2815 onderzoek.
- 2816 • We verweven onderzoek en onderwijs in alle vormen van het vervolgonderwijs. We hebben meer
2817 aandacht voor praktijkgericht onderwijs in mbo en hbo.
- 2818 • We stimuleren het gesprek tussen wetenschappers en de samenleving, onder andere via het
2819 Nationaal Centrum voor Wetenschap & Maatschappij (NEWS).
- 2820 • We pleiten voor vrije toegang tot onderzoeksartikelen voor al het publiek gefinancierde
2821 onderzoek. Hierbij hanteren we het principe “open als het kan, gesloten als het moet”.
- 2822 • We geven onderzoekers het recht om onderzoeksdata openbaar te maken. Data zijn vaak de
2823 grondstof voor algoritmes. Door grote hoeveelheden data te combineren, kunnen we sneller
2824 wetenschappelijke doorbraken bereiken. We voorkomen dat data achter een betaalmuur
2825 verdwijnen.

2826

2827 Kunst en cultuur zijn ons fundament

2828

2829 De Nederlandse kunst- en cultuursector is van hoog niveau. Nederlandse kunst, cultuur en erfgoed is
2830 wereldwijd bekend. Daarom zetten we ons in om de sector stabiel en toekomstbestendig te maken.
2831 Het afgelopen kabinet versterkte de financiële basis van de sector met 170 miljoen. Daarmee is een
2832 mooie stap gezet, maar voor een sterke sector is meer nodig. Daarbij is het subsidiestelsel toe aan
2833 vernieuwing. Om kunst op hoog niveau te blijven maken moet er ruimte zijn voor vernieuwende
2834 kunst vormen.

2835

2836 Makers van kunst en cultuur verdienen een betere maatschappelijke positie en meer waardering. De
2837 coronacrisis heeft de kwetsbaarheid van de kunst- en cultuursector laten zien. De hoge inflatie en de
2838 hoge energiekosten van de afgelopen twee jaar hebben culturele instellingen en makers ook hard
2839 geraakt. De financiële situatie van de sector is broos en kunstenaars verdienen vaak te weinig geld,
2840 kunstenaars in de vrije sector zijn niet genoeg in beeld en het ondernemerschap van gesubsidieerde
2841 culturele instellingen wordt te weinig gezien. Dat moet anders. Niet alleen investeren we meer, ook
2842 wil D66 met betere randvoorwaarden de sector financieel sterker maken. We willen eerlijkere
2843 beloning door te zorgen dat meer geld bij de makers zelf terechtkomt.

2844

- 2845 • We investeren extra in de kunst- en cultuursector. Rijkssubsidies worden in de breedte verruimd.
2846 We stimuleren samenwerking tussen gemeenten, de provincies en het Rijk om tot een coherent
2847 cultuurbeleid te komen. Aanvraagprocedures en inzet van budgetten worden beter op elkaar
2848 afgestemd om witte vlekken in de regio en hoge administratieve lasten tegen te gaan. Ook lokale
2849 overheden krijgen voldoende middelen voor cultuurbeleid en cultureel erfgoed.
- 2850 • In een nieuw bestel gaat D66 uit van vertrouwen: vermindering van regeldruk en administratieve
2851 lasten, zodat tijd en geld die nu worden ingezet voor de aanvraag van subsidie terecht komen bij
2852 de makers.
- 2853 • In landelijke culturele fondsen komt meer ruimte voor individuele kunstenaars en kleine
2854 collectieven. Fondsen werken als aanjagers voor vernieuwende genres, experimenten en
2855 talentontwikkeling.

- 2856 • We breken het subsidiebestel open om beter te kunnen inspelen op nieuwe kunstvormen en
2857 nieuwe verhalen, type makers, verdienmodellen, creatieve praktijken en nieuwe (digitale)
2858 manieren om werk van makers bij het publiek te krijgen.
- 2859 • Waar het gaat om de omslag naar duurzaamheid en inclusie bieden we stimuleringsmaatregelen
2860 vanuit de overheid in plaats van gedetailleerde verantwoording af moeten leggen.
- 2861 • Instellingen die al jaren in de basisinfrastructuur zitten, krijgen een vaste subsidierelatie. In ruil
2862 dragen zij een grotere verantwoordelijkheid en solidariteitsbijdrage binnen de sector richting
2863 nieuwe initiatieven.
- 2864 • We verhogen de investeringsverplichting voor Nederlandse film en series, zodat de opbrengsten
2865 gebruikt kunnen worden om nieuwe Nederlandse content te maken.
- 2866 • We stellen een vergelijkbare investeringsverplichting in voor audiodiensten die verdienen aan
2867 content van Nederlandse makers.
- 2868 • Moderne (pop- en urban) muziek wordt een eigen discipline in de Culturele Basisinfrastructuur.
2869 Op deze manier ontstaat een betere balans tussen klassieke en moderne muziekgenres.
- 2870 • D66 wil sterker inzetten op het bouwen van monumenten van de toekomst. Daarvoor is het van
2871 belang dat bij de aanbouw van nieuwe publieke gebouwen geïnvesteerd wordt in design, kunst
2872 en cultuur. Daarom wordt het verplicht om bij de bouw van een publieke instelling 1 procent uit
2873 te geven aan design, kunst of cultuur.
- 2874 • De positie van zelfstandigen wordt verbeterd (zie hoofdstuk 1, paragraaf Energieke banen in de
2875 groene economie).
- 2876 • We stellen fair pay overal verplicht als subsidievoorwaarde en stellen daarvoor de middelen
2877 beschikbaar. Zo werken we ook aan professionalisering van de sector.
- 2878 • We behouden het lage btw-tarief voor kunst en cultuur.
- 2879 • We stellen subsidies beschikbaar voor musea die namens de Staat kunst aankopen.

2880

2881 [We maken kunst en cultuur voor en van iedereen](#)

2882

2883 De grote uitdagingen waar we als maatschappij wereldwijd voor staan, zijn uitdagingen waarvoor
2884 meer nodig is dan harde feiten, cijfers en statistiek. Om echt duurzame veranderingen tot stand te
2885 brengen, hebben we overtuigingskracht, empathie en verbeeldingskracht nodig. D66 wil makers – van
2886 amateurs tot professionals – daar meer ruimte voor bieden. Ook willen we dat iedereen op een
2887 laagdrempelige manier met kunst en cultuur te maken kan krijgen. De praktijk laat zien dat dit nog
2888 niet zo is. Het Nederlands cultuurbeleid moet erop gericht zijn dat kunst en cultuur voor mensen uit
2889 alle lagen van de samenleving beschikbaar is. Cultuuronderwijs krijgt op elke school dezelfde
2890 prioriteit. Bovendien werken we toe naar een meer diverse sector.

2891

- 2892 • Om de culturele en creatieve sector effectief in te zetten voor (grote) maatschappelijke opgaven,
2893 zetten we in op het ontwikkelen van methodes van ontwerpend onderzoek voor de hele culturele
2894 sector.
- 2895 • We richten een taskforce op van kunstenaars en ontwerpers die op verschillende ministeries
2896 ingezet kunnen worden om mee te werken aan de grote uitdagingen.
- 2897 • We stimuleren samenwerking tussen kunst en cultuur en andere sociale domeinen, bijvoorbeeld
2898 initiatieven zoals kunst op recept.

- 2899 • Ieder kind krijgt evenveel cultuuronderwijs. Op de rijke schooldag is er veel ruimte voor ieder
2900 kind om kunst en cultuur te ervaren en zich hierin te ontwikkelen door een muziekinstrument te
2901 leren spelen, toneellessen te krijgen of schildercursussen te volgen.
- 2902 • We helpen scholen bij het opzetten van kunst- en cultuuronderwijs. Kunstenaars en (kleinere)
2903 culturele instellingen kunnen hiervoor ingezet worden.
- 2904 • We willen muziekscholen weer terug in onze samenleving. Wanneer dit is ingebed in onze
2905 cultuur, in onze regio's, steden of dorpen is voor ieder kind of volwassene de drempel weer laag
2906 om zich te verrijken met het leren bespelen van een instrument. Ook plaatselijke
2907 muziekverenigingen, amateurorkesten en harmonieën spelen hier een belangrijke rol in.
- 2908 • Bibliotheken zijn kathedralen van kennis. Iedere Nederlander krijgt toegang tot een bibliotheek
2909 waar je kan (leren) lezen, cursussen kan volgen of geholpen wordt bij contact met de overheid. Je
2910 kunt er jezelf onderdompelen in boeken en films, maar je kunt er ook terecht voor een debat,
2911 cursus of hulp met een overheidsformulier. De bibliotheek is een plek voor persoonlijke groei,
2912 nieuwe perspectieven en open gesprekken. Het is de samenleving in het klein.
- 2913 • De afgelopen jaren is onder D66 fors geïnvesteerd in bibliotheken. Daar gaan we mee door. We
2914 zorgen ervoor dat de bibliotheek terugkomt in elke gemeente, met een wettelijke zorgplicht voor
2915 gemeenten. Gemeenten worden hiervoor gecompenseerd. We beginnen in regio's waar de
2916 bibliotheek het slechtst bereikbaar of toegankelijk is, inclusief Caribisch Nederland.
- 2917 • We versterken Dutch Culture en culturele attachés op de Nederlandse ambassades. Zo promoten
2918 we Nederlandse kunst en cultuur in het buitenland
- 2919 • We versterken de culturele infrastructuur in Caribisch Nederland en stimuleren de uitwisseling
2920 binnen het Koninkrijk.

2921

2922 [Behoud het Nederlands erfgoed, vernieuw het perspectief](#)

2923

2924 Behoud van het Nederlands erfgoed lijkt vanzelfsprekend, maar dat is het niet. Ook ontstaat steeds
2925 meer digitaal erfgoed. Met erfgoed houden we het verleden levend. Het verhaal achter ons erfgoed
2926 helpt ons elkaar en onze geschiedenis te begrijpen. De overheid zet zich actief in om erfgoed te
2927 behouden en onderhouden. Ook digitaal. Tot slot wordt het verhaal achter het Nederlands erfgoed
2928 verteld, inclusief de zwarte bladzijden zoals het koloniaal verleden. De culturele sector wordt verder
2929 gestimuleerd om de gehele Nederlandse geschiedenis te onderzoeken, vertellen en tentoon te
2930 stellen.

2931

- 2932 • Het Slavernijmuseum wordt een Rijksmuseum. Wat betreft de manier waarop het
2933 Slavernijmuseum vorm krijgt in Suriname en het Caribisch deel van het Koninkrijk, gaan we uit
2934 van lokale behoeften rondom invulling van een fysiek toegankelijke voorziening.
- 2935 • Erfgoed kan niet zonder verhalen die mensen vertellen. Mensen maken erfgoed samen
2936 betekenisvol. Met de implementatie van het verdrag van Faro betrekken we gemeenschappen bij
2937 de betekenis die erfgoed heeft voor hun omgeving. Op deze manier zetten we erfgoed in voor
2938 sociaal-maatschappelijke doelen, zoals onderlinge verbinding en leefbaarheid.
- 2939 • We richten een fonds op voor iconisch erfgoed. Erfgoed dat zo groot en kostbaar is, dat het te
2940 groot is voor een provincie of gemeente om alleen te restaureren. Als gemeenten en provincies
2941 gezamenlijk de kosten niet kunnen dragen, kunnen ze een beroep doen op het iconisch
2942 erfgoedfonds.

- 2943 • Eigenaren van woonhuismonumenten worden beter geholpen met (de financiering van)
2944 restaureren en verduurzamen. Vanuit het Klimaatfonds worden hier middelen voor gereserveerd.
2945 De Verbouwing van Nederland wordt gerealiseerd op een erfgoed-inclusieve manier.
2946 • We houden erfgoed levend door het actief te gebruiken. Bij restauraties van monumenten komen
2947 meer financieringsmogelijkheden voor verduurzaming en toegankelijkheid.
2948 • We subsidiëren het behoud, de zichtbaarheid en het gebruik van digitaal erfgoed.
2949 • Er komt één online platform waar alle Nederlandse erfgoedlocaties makkelijk te vinden zijn. In
2950 deze “Openbare Schatkamer” vind je ook gedigitaliseerde vormen van kunst, zoals voorstellingen
2951 en e-books. Zo verbreden we onze collectie en is het Nederlandse erfgoed voor iedere
2952 Nederlander vanuit huis beschikbaar.
2953

2954 EEN EINDE AAN DISCRIMINATIE

2955
2956 Wij blijven strijden om de muren die ons verdelen, af te breken. We blijven strijden tegen
2957 discriminatie. Tegen racisme, seksisme, discriminatie van lhbtq+-personen, op basis van geloof, van
2958 mensen met een handicap of chronische ziekte, mensen met een laag inkomen of opleiding. En we
2959 blijven strijden voor emancipatie. Voor de mogelijkheid van iedereen om zelf, in vrijheid, over het
2960 leven te beschikken. Want we weten één ding heel zeker: in het Nederland van de toekomst
2961 behandelen we iedereen gelijkwaardig.
2962

2963 Dat vraagt om actie. Om sterkere straffen bij openlijke discriminatie. Om bewustwording, zelfreflectie
2964 en dialoog. Om gelijke rechten *voor* de wet en bescherming *door* de wet. Dit is de basis voor de
2965 inclusieve samenleving waarin iedereen zich kan ontplooien.
2966

2967 Een einde aan racisme en discriminatie

2968
2969 Racisme en discriminatie bestrijden we op alle fronten. Wij geloven dat de diversiteit van de
2970 Nederlandse samenleving ons sterker maakt. De basis voor sociale vooruitgang is gelegd nu we het
2971 pijnlijke slavernijverleden onder ogen zien en historische onrechtvaardigheden rechtzetten. In het
2972 Nederland van de toekomst spelen vooroordelen over afkomst, etniciteit of levensovertuiging geen
2973 rol meer.
2974

- 2975 • Op 1 juli is het Ketu Koti (Dia di Abolishon, Emancipation Day). Daar maken we jaarlijks een
2976 nationale feest- en herdenkingsdag van, net zoals Bevrijdingsdag op 5 mei dat is. Dat is ook
2977 belangrijk voor de bewustwording over de oorsprong van racisme in Nederland. We moedigen
2978 werkgevers aan om werknemers op deze dagen vrij te geven als zij dat willen.
2979 • De excuses voor het Nederlandse slavernijverleden staan symbool voor een betekenisvol begin
2980 van het proces naar herstel. Om de doorwerking van het slavernijverleden in het hele Koninkrijk,
2981 in Suriname en voormalig Nederlands-Indië beter te begrijpen en te beëindigen, breiden wij het
2982 bestaande fonds uit van 200 miljoen euro in vijf jaar naar 400 miljoen euro in tien jaar. Het
2983 Nationaal instituut Nederlands slavernijverleden en erfenis (NiNsee) krijgt als volwaardig
2984 kennisinstituut structurele financiering.
2985 • In februari 2023 oordeelde het gerechtshof in Den Haag dat de Koninklijke Marechaussee niet
2986 langer mensen mag controleren op basis van hun huidskleur, ook niet in combinatie met andere

2987 factoren. Een historische uitspraak tegen etnisch profileren. D66 wil dat alle instanties en
2988 uitvoeringsorganisaties van de overheid etniciteit en nationaliteit niet meer gebruiken in
2989 risicoprofielen.

2990 • In de zorg en gezondheidsonderzoeken moet meer oog komen voor cultuurverschillen en
2991 zorgbehoeften van mensen met een migratieachtergrond. (Onbewuste) vooroordelen kunnen
2992 leiden tot verkeerde diagnoses en onderschatting of het negeren van klachten.

2993 • D66 verwelkomt een snelle ontwikkeling naar een Sinterklaasfeest voor iedereen. De
2994 Rijksoverheid werkt alleen nog mee aan een inclusief Sinterklaasfeest.

2995

2996 [Radicale gelijkwaardigheid tussen vrouwen en mannen](#)

2997

2998 Je gender en sekse hebben nog altijd invloed op bijvoorbeeld je positie op de arbeidsmarkt of de
2999 kwaliteit van de zorg die je krijgt. Dat mag niet zo zijn. Radicale gelijkwaardigheid geeft mensen ook
3000 de vrijheid om zelf keuzes te maken, zoals over de verdeling van werk en zorg. De gelijke positie van
3001 vrouwen is niet onderhandelbaar en vraagt om nog meer actie.

3002

3003 • We werken toe van bijna-gratis naar gratis kinderopvang als publieke voorziening. Zo stellen we
3004 ook alle ouders in staat om werk en zorg goed te kunnen combineren (zie hoofdstuk 3, paragraaf
3005 Ontdek je talent in het onderwijs).

3006 • We maken het voor werkende ouders mogelijk om samen in totaal een jaar verlof op te nemen
3007 bij de geboorte van een kind. Op korte termijn verlengen we, voor beide ouders en tegen 70
3008 procent loondoorbetaling, de negen weken betaald ouderschapsverlof in het eerste levensjaar
3009 van het kind met nog negen weken. Er komt een minimum aan de uitkering zodat iedereen ten
3010 minste het minimumloon ontvangt (of 100 procent dagloon als dat lager is). Op lange termijn
3011 vereenvoudigen we de bestaande regelingen naar het voorbeeld van het model in IJsland: beide
3012 ouders krijgen zes maanden verlof en kunnen maximaal zes weken onderling uitwisselen. Als op
3013 termijn blijkt dat loondoorbetaling van 70 procent een te grote belemmering vormt om verlof op
3014 te nemen, dan verhogen we dit percentage.

3015 • We maken een einde aan de loonkloof. We voeren zo snel mogelijk de Europese wet in die het
3016 grote bedrijven verplicht te rapporteren over beloningsverschillen tussen mannen en vrouwen,
3017 en maatregelen te nemen om deze weg te nemen. Deze bedrijven moeten een plan maken om
3018 gendergelijkheid te bevorderen. De overheid ondersteunt hen hierbij.

3019 • Om het glazen plafond te doorbreken is D66 voorstander de Wet ingroeiquotum en streefcijfers,
3020 die regelt dat de raad van commissarissen van grote bedrijven voor ten minste eenderde moet
3021 bestaan uit vrouwen. Wij willen de wet aanpassen met een tijdelijk quotum van vijf jaar voor
3022 zowel 30 procent vrouwen als mannen in functies in het toezicht én in het bestuur van bedrijven,
3023 dit trekken we door naar de overheid.

3024 • Nog altijd zijn veel minder vrouwen dan mannen financieel onafhankelijk, in het bijzonder
3025 alleenstaande moeders, laag of niet-opgeleide vrouwen en vrouwen met een biculturele
3026 achtergrond. We stimuleren deze onafhankelijkheid, bijvoorbeeld door flexibel werken
3027 makkelijker te maken, uitbreiding van werkuren door werkgevers te stimuleren en een
3028 urenordeel in te voeren voor iedereen die meer dan drie dagen per week werkt.

3029 • We willen meer aandacht voor gender en sekse in de zorg en het onderzoek naar gezondheid, net
3030 als voor etnische achtergrond. Vrouwen kunnen andere ziekteverschijnselen hebben dan

3031 mannen. Zorgverleners herkennen deze niet altijd of omschrijven deze als ‘afwijkend’. Daardoor
3032 hebben vrouwen meer kans op een verkeerde diagnose, behandeling of bijwerkingen van
3033 medicijnen. Wij willen meer onderzoek naar genderspecifieke zorg en pleiten daarbij voor een
3034 Europese aanpak.

3035 • We gaan beter zorgen voor mantelzorgers. Zij krijgen meer tijd en geld om zorg te verlenen. De
3036 bestaande regelingen geven we meer bekendheid.

3037 • We versterken we de sociale zekerheid van huishoudelijk werkers in private huishoudens.
3038 Daartoe verbeteren we de regeling Dienstverlening aan huis.

3039 • D66 wil dat iedereen die dat nodig heeft toegang heeft tot menstruatieproducten, ongeacht je
3040 inkomen. Daarom moedigen we bijvoorbeeld overheden, onderwijsinstellingen, horeca en
3041 werkgevers aan om producten gratis beschikbaar te stellen.

3042

3043 [We staan pal voor de rechten van lhbtq+](#)

3044

3045 D66 staat pal voor de rechten van lhbtq+-personen. Iedereen moet zichtbaar zichzelf kunnen zijn.

3046 Discriminatie, geweld en andere vormen van uitsluiting zijn onacceptabel. Als binnen en buiten

3047 Nederland conservatieve denkbeelden meer voet aan de grond krijgen, zetten wij vol in op de gelijke
3048 rechten en de vrijheid van lhbtq+-personen.

3049

3050 • Homogenezingstherapie wordt verboden.

3051 • Transgender personen moeten vaak lang wachten op zorg. Dat heeft ingrijpende gevolgen. D66
3052 zal zich blijvend inzetten voor de aanpak van de wachtlijsten voor transgenderzorg.

3053 • We maken het mogelijk om zonder tussenkomst van de rechter of de psycholoog de registratie
3054 van je geslacht te wijzigen. We willen dat mensen een X als geslachtsregistratie kunnen opnemen
3055 en stoppen onnodige registratie van geslacht.

3056 • We willen dat het ook voor personen jonger dan zestien mogelijk wordt de geslachtsregistratie
3057 zonder tussenkomst van de rechter te wijzigen. Dit gebeurt onder het gezag van de wettelijk
3058 vertegenwoordigers, zoals de ouders.

3059 • Het komt nog voor dat intersekse kinderen zonder medische noodzaak correctief geopereerd
3060 worden. Dat kan op latere leeftijd grote psychische gevolgen hebben. Jonge intersekse kinderen
3061 gaan we beter beschermen tegen niet-noodzakelijke medische behandelingen.

3062 • Alle scholen onderwijzen over seksuele diversiteit en pakken lhbtq+ discriminatie aan. We helpen
3063 docenten met vaardigheden om acceptatie te bevorderen en voor een veilige omgeving voor alle
3064 kinderen op school. Seksuele voorlichting schenkt ook aandacht aan instemming, seksuele
3065 weerbaarheid en een brede definitie van ‘seks’. De overheid ondersteunt scholen daarbij.

3066 • Scholen mogen geen identiteitsverklaringen vragen aan leerlingen of hun ouders. De
3067 Onderwijsinspectie ziet daar strikt op toe.

3068 • Met behulp van preventieprogramma’s en voorlichting gaan we homofobie in de sportwereld
3069 tegen. Voetbalclubs en gemeenten treden strenger op tegen anti-lhbtq+ spreekkoren.

3070 • D66 wil dat het Wetboek van Strafrecht en de Algemene wet gelijke behandeling duidelijk maakt
3071 dat discriminatie op grond van seksuele geaardheid verboden en strafbaar is.

3072 • D66 wil meer aandacht voor de jeugdhulp en opvang van dak- en thuisloze lhbtq+-personen.

3073 • We gaan door met programma’s voor de preventie van suïcide gericht op lhbtq+-personen.

- 3074 • In de asielprocedure is extra aandacht voor asielaanvragen door lhbtq+-personen. In veel landen
3075 worden lhbtq+'ers vervolgd of zelfs met de dood bedreigd. In Nederland krijgen deze mensen
3076 een beschermde status. Ook wil D66 aparte veilige opvang voor lhbtq+'ers binnen azc's.
- 3077 • Er komt een wettelijk transitieverlof voor transgender personen, waarbij het loon wordt
3078 doorbetaald – naar voorbeeld van het zwangerschapsverlof.
- 3079 • Nederland zet zich binnen de Europese Unie in voor de invoering van de antidiscriminatiewet, die
3080 ook lhbtq+-rechten beschermt. We ondersteunen internationale organisaties die strijden voor
3081 gelijke rechten voor lhbtq+-personen elders in de wereld. Ook zet Nederland zich in voor de
3082 Europese erkenning van de rechten van regenbooggezinnen en voor strafrechtelijke sancties op
3083 ernstige vormen van homohaat. We blijven ons uitspreken tegen de inperking van de rechten van
3084 lhbtq+-personen in landen als Polen, Hongarije en Italië en intensiveren de steun aan
3085 organisaties die de rechten van lhbtq+ personen daar beschermen.
- 3086
- 3087 [Gelijke kansen voor mensen met een handicap, chronische ziekte of neurodiversiteit](#)
- 3088
- 3089 Inclusief onderwijs, toegankelijk openbaar vervoer, een inclusieve arbeidsmarkt, toegankelijke
3090 woningen, passende hulpmiddelen en de behoeften van mensen die neurodivergent zijn –
3091 bijvoorbeeld ADHD of autisme. Deze onderwerpen krijgen steeds meer aandacht, maar er is meer
3092 nodig. D66 onderschrijft het VN-verdrag inzake de rechten van personen met een handicap en zet
3093 zich er vol voor in om deze rechten goed te regelen. Mensen met een handicap moeten kunnen
3094 rekenen op een gelijke uitgangspositie. Toegankelijkheid moet in Nederland de norm worden.
- 3095
- 3096 • D66 toetst relevante nieuwe wet- en regelgeving altijd aan het VN-verdrag Handicap. D66 is
3097 bovendien voor ratificatie van het Facultatief Protocol van het VN-verdrag Handicap. Hiermee
3098 kunnen mensen naar de rechter stappen wanneer overheden in strijd met het VN-verdrag
3099 Handicap handelen.
- 3100 • Op initiatief van D66 is het verbod op discriminatie op basis van handicap opgenomen in artikel 1
3101 van de Grondwet. Dit moet ook worden toegepast in de praktijk, zoals in het openbaar vervoer,
3102 op websites van de overheid en op straat. Openbare gebouwen zijn altijd toegankelijk zijn voor
3103 mensen met een handicap. De assistentiehond, die voor veel mensen van grote waarde is om
3104 zelfstandig te kunnen leven, is overal welkom.
- 3105 • D66 wil dat de overheid mensen met een handicap of chronische ziekte betreft bij het maken,
3106 uitvoeren en evalueren van beleid. Het is belangrijk om rekening te houden met de gevolgen van
3107 beleid voor (onbedoelde) uitsluiting, hogere regeldruk of bewijslast. Mensen met een beperking
3108 en hun vertegenwoordigende organisaties moeten kunnen meedenken en meebeslissen over
3109 beleid.
- 3110 • Mensen met een handicap ervaren vaker bestaansonzekerheid. De oorzaken daarvan zijn divers
3111 en liggen onder meer in gebrek aan toegang tot een goed inkomen, regels omtrent samenwonen
3112 en eigen bijdragen aan zorg en ondersteuning. D66 wil de bestaanszekerheid van mensen met
3113 een beperking beschermen en verbeteren.
- 3114 • D66 wil beter toezicht op instanties die zogeheten 'Applied Behavior Analysis' (ABA) therapie
3115 aanbieden aan mensen met autisme. Ook wil D66 onderzoek naar de veiligheid en kwaliteit van
3116 zulke therapie.
- 3117

3118 Een einde aan alle vormen van haatdragend en seksueel geweld

3119

3120 Mensen met een migratieachtergrond, vrouwen, lhbtq+-personen en mensen met een handicap zijn
3121 vaker slachtoffer van geweld, om wie ze zijn. Dat is onacceptabel. Deze vormen van geweld vragen
3122 om een vastberaden aanpak. We versterken de aanpak van geweld, zowel in preventie en
3123 slachtofferhulp als in vervolging van daders.

3124

3125 • Delicten met een discriminerende achtergrond dienen sterker bestraft te worden.

3126 • We bestrijden online haat en intimidatie. Dat doen we onder andere door sociale mediaplatforms
3127 te verplichten haatdragende content te weren.

3128 • We zetten het nationaal actieplan seksueel grensoverschrijdend gedrag en seksueel geweld door
3129 en verbreden dit naar meerdere sectoren. Werkgevers krijgen meer verantwoordelijkheden om
3130 seksueel grensoverschrijdend gedrag op de werkvloer tegen te gaan, zoals met het opzetten van
3131 een goede meldstructuur.

3132 • We investeren in het voorkomen van seksueel geweld en grensoverschrijdend gedrag. Dat begint
3133 bij voldoende aandacht voor seksuele vorming in het onderwijs, waarbij de overheid scholen
3134 ondersteunt. Ook investeren we in vroege signalering en focussen we op daders en veiligheid
3135 binnen gezinnen om seksueel kindermisbruik tegen te gaan.

3136 • We versterken de hulpverlening bij seksueel geweld. Met structurele financiering voor het
3137 Centrum Seksueel Geweld willen we ‘eerste hulp bij seksueel geweld’ inrichten.

3138 • We investeren in de zedenpolitie en in forensisch artsen, met het doel om zedenzaken sneller te
3139 behandelen. Ook zetten we in op herstelbemiddeling voor daders en slachtoffers.

3140 • De aangiftebereidheid bij discriminatie, racistisch geweld en geweld tegen lhbtq+-personen moet
3141 omhoog. We zetten de aanpak met gespecialiseerde discriminatierechercheurs door en breiden
3142 deze uit. Ook komt er meer aandacht voor lhbtq+-discriminatie bij de politie via Roze in Blauw en
3143 de politieopleidingen. De politie vertaalt het discriminatieverbod naar duidelijke regels, zowel
3144 voor het eigen optreden als voor de werkomgeving bij de politie.

3145 • We investeren in de aanpak van geweld achter de voordeur. Via Veilig Thuis, maar ook met
3146 voldoende opvangplekken voor vrouwen en kinderen die niet veilig thuis kunnen wonen.
3147 Codewoorden waarmee geweld achter de voordeur gemeld kan worden bij bijvoorbeeld
3148 apotheken worden gemeengoed. Hierbij komt ook meer aandacht voor psychisch geweld en de
3149 signalen van femicide (moord op vrouwen omdat ze vrouw zijn). We investeren in de kennis
3150 hierover bij hulpverleners – van politie tot huisarts.

3151 • We willen dat wordt opgetreden tegen religieuze praktijken die de vrijheid van vrouwen en
3152 meisjes ernstig beperken, zoals gedwongen huwelijken, eerwraak, achterlating tegen de eigen wil
3153 in het buitenland of ontvoering naar het buitenland. We willen ook dat beter opgetreden wordt
3154 tegen genitale verminking en zetten preventieprogramma's op tegen genitale verminking van
3155 meisjes en vrouwen.

3156

3157 EEN OVERHEID DIE WERK MAAKT VAN RADICALE GELIJKWAARDIGHEID

3158

3159 Ook in Nederland is er discriminatie, in onze instituties en in het dagelijks leven. Verschillende
3160 vormen van discriminatie en ongelijkwaardige behandeling snijden elkaar, zoals gender, huidskleur,
3161 sociaaleconomische status, een handicap of chronische ziekte, nationaliteit, religie, seksualiteit en

3162 leeftijd. Dat vraagt om een overheid die oog heeft voor intersectionaliteit. Die begrijpt dat ook binnen
3163 een groep ervaringen verschillend zijn. Die verantwoordelijkheid neemt voor onbedoelde nadelige
3164 gevolgen van beleid voor bepaalde groepen mensen. En die zelf een afspiegeling van de maatschappij
3165 is.

3166

3167 Een overheid die het opneemt tegen discriminatie

3168

3169 In de afgelopen jaren bleek dat de overheid mensen van kleur of met een andere nationaliteit dan de
3170 Nederlandse zonder verdere reden aan extra controles heeft onderworpen. Dat kan en mag niet zo
3171 zijn; dit onrecht gaan we rechtzetten. De overheid heeft de verantwoordelijkheid om iedere vorm van
3172 discriminatie tegen te gaan. D66 wil een overheid die een weerspiegeling is van Nederland, als de
3173 basis voor een inclusieve samenleving.

3174

- 3175 • D66 wil dat fraudebestrijding in principe steekproefsgewijs gebeurt; dat is het meest eerlijke.
- 3176 • Voor alle algoritmes die de overheid gebruikt, maken we de mensenrechtentoets op algoritmes
3177 verplicht vóór gebruik. Bij gebruik van algoritmes is een regelmatige toets op vooroordelen nodig.
3178 Ook registratie in het Algoritmeregister van de algoritmes die de overheid inzet, wordt verplicht.
- 3179 • De Rijksoverheid, waaronder ook de uitvoeringsorganisaties, maakt diversiteit en inclusie tot
3180 prioriteit in alle lagen van de organisatie. Ze werkt aan de opbouw van veilige teams, met tijd en
3181 aandacht voor de sociale veiligheid.
- 3182 • De overheid werkt niet met dienstverleners, bemiddelaars of andere bedrijven die discrimineren.
3183 Als uitzendbureaus of mogelijke opdrachtnemers zich schuldig hebben gemaakt aan
3184 discriminatie, verleent de overheid deze bedrijven geen opdrachten totdat zij waarborgen
3185 hebben ingebouwd. Hier komt toezicht op.
- 3186 • Sollicitatiecommissies bij overheden, publieke en semipublieke instellingen hebben een
3187 gevarieerde samenstelling wat betreft gender, leeftijd en achtergrond. In het onderwijs dragen
3188 instellingen zorg voor de eerste stageplaatsen.
- 3189 • Onder leiding van de Nationaal Coördinator tegen Discriminatie en Racisme komt er een
3190 meerjarig nationaal actieprogramma tegen racisme en discriminatie.
- 3191 • We richten een Antidiscriminatie Loket in, naar voorbeeld van het Juridisch Loket. Dit versterkt de
3192 huidige aanpak van discriminatie via de gemeentelijke anti-discriminatievoorzieningen met onder
3193 meer de toevoeging van preventieve taken en landelijke financiering. Op termijn willen we dit
3194 laten vallen onder één overheidsloket (zie hoofdstuk 5, paragraaf Een overheid die werkt voor
3195 mensen).
- 3196 • De overheid organiseert campagnes over de impact van discriminerend gedrag. Een belangrijk
3197 doel is de bereidheid om melding te doen te vergroten. Ook vergroten campagnes de
3198 naamsbekendheid van het College voor de Rechten van de Mens, de antidiscriminatiebureaus,
3199 andere meldpunten en de relevante Ombudsman. Deze organisaties moeten meer geld en
3200 middelen ter beschikking hebben om effectief op te kunnen treden.
- 3201 • Wetgeving kan onbedoeld ongelijke gevolgen hebben voor vrouwen en mannen. Daarom wil D66
3202 dat wetgeving altijd getoetst wordt op de effecten op gendergelijkheid. Het is cruciaal dat hier
3203 ook oog voor is wanneer wetgeving nog in de maak is; dat vraagt om kennis en expertise op de
3204 ministeries.

- 3205 • Als een instantie van de overheid een beslissing neemt op basis van haar wettelijke
3206 bevoegdheden, bijvoorbeeld de politie of het UWV, valt dat niet onder de Algemene Wet Gelijke
3207 Behandeling. Om burgers betere rechtsbescherming te bieden tegen discriminatoir handelen
3208 door de overheid wil D66 zulk 'eenzijdig overheidshandelen' onder de Algemene Wet Gelijke
3209 Behandeling brengen.
- 3210 • We maken overheidscommunicatie zo inclusief mogelijk. Het wordt mogelijk om zelf te kiezen
3211 met welke aanhef je door de overheid aangeschreven wordt.
- 3212 • D66 staat pal voor de vrijheid om te geloven wat je wilt. Geloof is iets persoonlijks en de manier
3213 waarop je je geloof belijdt, hoort een eigen keuze te zijn. D66 zal altijd opstaan tegen haat,
3214 discriminatie en geweld op grond van religie, zoals islamofobie en antisemitisme. We pleiten voor
3215 meer onderzoek naar discriminatie op grond van religie en maken de bestrijding hiervan
3216 onderdeel van een brede aanpak van discriminatie.

3217

3218 [Gelijke toegang tot werk en wonen](#)

3219

3220 De arbeidsmarkt en woningmarkt zijn niet kleurloos. Nederlanders met een biculturele achtergrond
3221 hebben minder kans op een huurwoning en een sollicitatiegesprek dan Nederlanders zonder
3222 biculturele achtergrond. Als uitzendbureaus of makelaars de vraag krijgen Nederlanders van kleur
3223 buiten de deur te houden, wordt nog vaak aan dat verzoek voldaan. Deze discriminatie ligt aan de
3224 basis voor een leven lang ongelijke kansen. D66 wil daarom een harde aanpak.

3225

- 3226 • We verhogen de boete voor bedrijven die discrimineren in hun werving en selectie. Ook gaan we
3227 de mogelijke discriminerende werking tegen van algoritmes bij werving en selectie.
- 3228 • D66 staat voor een eerlijke vergoeding voor stages. Elke student moet de kans hebben om
3229 werkervaring op te doen, zonder financiële druk. Hiervoor stellen we een
3230 minimumstagevergoeding in, voor rekening van werkgevers.
- 3231 • Voor discriminerende verzoeken aan makelaars, verhuurders en vastgoedbemiddelaars komt een
3232 meldplicht.
- 3233 • Woon- en huurteams breiden we uit, onder andere met expertise in discriminatie op in
3234 huisvesting.
- 3235 • We verplichten makelaars en verhuurders om een anti-discriminatieprotocol op te stellen, waarin
3236 ze vastleggen hoe zij discriminatie voorkomen. Om huurders en woningzoekenden beter te
3237 beschermen tegen woondiscriminatie wil D66 toe naar anoniem bezichtigen en toewijzen, naar
3238 Rotterdams voorbeeld. Hiermee voorkomen we dat mensen op basis van hun naam of identiteit
3239 worden uitgesloten.

3240

3241 [Bij een moderne maatschappij past een modern familierecht](#)

3242

3243 Wie je bent of wat voor relaties je hebt, zou niet uit moeten maken voor je relatie met de overheid.
3244 D66 staat voor een modern familierecht. In de maatschappij bestaan al allerlei gezinsvormen, maar
3245 het familierecht is traditioneel nog gebaseerd op twee ouders. D66 wil dat de overheid ruimte biedt
3246 voor alle gezinsvormen en dat de wet de rechten van alle ouders en kinderen waarborgt.

3247

- 3248 • Het Nederlandse recht kent nog altijd geen regeling van draagouderschap, waardoor juridische
3249 onzekerheid ontstaat. D66 wil een regeling voor draagmoederschap die de rechten van kinderen,
3250 wensouders en draagmoeders beschermt.
- 3251 • D66 wil een wettelijke regeling voor meerouderschap en -gezag. Een derde of vierde ouder zou
3252 ook juridisch gezien ouder van het kind moeten kunnen worden en het wettelijke gezag moeten
3253 kunnen krijgen.
- 3254 • Als je daar beiden achter staat, het eens bent over de afspraken en geen kinderen hebt, hoef je
3255 niet naar de rechter om te scheiden maar kun je terecht bij de gemeente.
- 3256 • Als ouders uit elkaar gaan, is het belangrijk dat zij samen tot een goed ouderschapsplan komen.
3257 D66 wil dat de belangen van beide ouders hierin gelijk worden meegewogen. Het belang van het
3258 kind staat voorop: dat betekent onder andere dat beide ouders in eerste instantie bij de
3259 opvoeding betrokken blijven.
- 3260 • We gaan omgangsregelingen bij 'vechtscheidingen' beter handhaven. Bij problemen in de
3261 omgang is eerder ingrijpen nodig, zodat de ene ouder de kinderen niet ongestraft kan
3262 weghouden bij de ander.
- 3263 • D66 is voorstander van eenvoudige adoptie van pleegkinderen. Het kind geniet zo optimale
3264 bescherming via een familierechtelijke betrekking met de pleegouder(s) én een juridische band
3265 met de oorspronkelijke ouder(s) en andere familie.
- 3266 • We schaffen de legitieme portie, het erfdeel dat ook kinderen die niet in het testament staan
3267 toevalt, af voor mensen ouder dan 21. Zo zijn mensen vrij om zelf te bepalen aan wie ze willen
3268 nalaten. We maken de schenk- en erfbelasting leefvormneutraal, zodat ook aan een goede vriend
3269 fiscaal vriendelijk kan worden nagelaten als iemand geen partner of kinderen heeft.
- 3270 • Mensen met een achternaam die hun is gegeven door een geschiedenis van vervolging of
3271 onderdrukking, kunnen deze eenvoudig en betaalbaar wijzigen.

3272

3273 [We decriminaliseren sekswerk](#)

3274

3275 Voor veel sekswerkers is het onmogelijk om aan alle regels rondom hun werk te voldoen. Daarom
3276 kiezen sekswerkers er steeds vaker voor om in illegaliteit te werken, wat meer onveiligheid
3277 veroorzaakt. D66 wil dat anders.

3278

- 3279 • D66 wil dat Nederland, net als België, sekswerk decriminaliseert. Het nieuwe sekswerkbeleid
3280 moet samen met sekswerkers worden vormgegeven. Hierbij zijn de veiligheid en autonomie van
3281 alle sekswerkers de belangrijkste uitgangspunten.
- 3282 • Niet alle gemeenten in Nederland zorgen voor goede werkplekken voor sekswerkers. Voldoende
3283 veilige werkplekken moet de standaard worden in elke gemeente waar behoefte is. Dit gaat zowel
3284 om thuiswerken als om andere werkplekken. De Rijksoverheid stimuleert dit en zorgt dat
3285 hiervoor geen belemmerende landelijke regelgeving bestaat.
- 3286 • Het stigma dat op sekswerk rust, zorgt voor onveiligheid. D66 wil dat de landelijke overheid
3287 samen met sekswerkers en belangenorganisaties actief campagne voert om sekswerk te
3288 destigmatiseren. D66 is tegen de Wet Registratie Sekswerk.
- 3289 • Geef individuele sekswerkers gelijke toegang tot het arbeidsrecht als andere werkenden. Zij
3290 moeten de vrijheid hebben om als zzp'er te werken, en mogen niet uitgesloten worden van
3291 verzekeringen of andere financiële dienstverlening.

- 3292 • Binnen de seksindustrie moeten we financiële uitbuiting, dwang en geweld voorkomen en
3293 bestrijden. Met nationale wetgeving willen we de toegang tot hulpverlening en het
3294 rechtssysteem voor mensen die in een kwetsbare situatie zijn geraakt, garanderen.
3295

3296 JE HOORT ERBIJ VANAF DAG ÉÉN

3297

3298 D66 wil dat wie welkom is, meters mag maken. We verwachten dat mensen die naar Nederland
3299 komen en hier blijven zo snel mogelijk meedoen in de maatschappij. Iedereen moet zich aan de
3300 Nederlandse Grondwet houden.

3301

3302 We zien dat nieuwkomers lang moeten wachten voor ze kunnen gaan deelnemen aan de
3303 maatschappij. Dit is schadelijk voor de veerkracht van nieuwkomers én voor de solidariteit in de
3304 samenleving. Integratie vraagt een inspanning van nieuwkomers en van de samenleving. De overheid
3305 stimuleert en faciliteert dit actief. We stellen nieuwkomers in staat om hun capaciteiten en talenten
3306 in te zetten. Zo kunnen mensen zo snel mogelijk meedoen. Inburgering is onderdeel van integratie. In
3307 Nederland en in Europa werken we aan de succesvolle inburgering van nieuwkomers.

3308

3309 Meedoen vanaf het begin

3310

3311 Op initiatief van D66 is in 2022 de Wet Inburgering in werking getreden. We zetten in op inburgering
3312 op maat. Gemeenten zijn er verantwoordelijk voor dat nieuwkomers de Nederlandse taal leren en op
3313 hun eigen niveau zo snel mogelijk naar school of aan het werk gaan.

3314

- 3315 • Nieuwkomers krijgen een persoonlijk inburgeringsplan. Daarin staat welke cursussen iemand
3316 volgt en op welke begeleiding zij kunnen rekenen. D66 zet zich in voor betere uitvoering van het
3317 persoonlijke inburgeringsplan en om dit goed aan te laten sluiten bij het potentieel van de
3318 nieuwkomer. Zo stimuleren we langer doorleren voor inburgeraars die dat kunnen, in plaats van
3319 snelle uitstroom naar laagbetaald werk. Ook zorgen we dat studeren met behoud van uitkering
3320 voor inburgeraars overal mogelijk is.
- 3321 • We zorgen dat nieuwkomers medezeggenschap krijgen over lokaal beleid en de uitvoering van de
3322 inburgeringswet in gemeenten, zoals dat ook gebruikelijk is bij bijvoorbeeld de doelgroep van de
3323 Participatiewet. Zo kunnen nieuwkomers volwaardig meepraten over beleid dat hen aangaat en
3324 doen zij ervaring op met medezeggenschap.
- 3325 • Bij het plaatsen van nieuwkomers in een bepaalde gemeente houden we maximaal rekening met
3326 hun mogelijkheden voor een geschikte opleiding en werk. Ook wil D66 voorkomen dat
3327 nieuwkomers veelvuldig van hot naar her worden verplaatst.
- 3328 • Grip krijgen op een nieuwe financiële situatie in een nieuw land is essentieel. Voor alle groepen
3329 inburgeraars hebben we aandacht voor het voorkomen van schulden en minimaliseren we het
3330 gebruik van het boetebeleid als mensen niet tijdig hun inburgeringsexamen halen.
- 3331 • Nieuwkomers die het hoogste taalniveau niet halen, krijgen meer aandacht. We sturen daarbij
3332 zoveel mogelijk op het zelfstandig kunnen leven en het leren van de taal. Het vereiste taalniveau
3333 voor naturalisatie past bij het leerniveau van de nieuwkomer.
- 3334 • We hebben speciale aandacht voor gezinsmigranten. Gezinsmigranten zijn inburgeringsplichtig,
3335 maar het is vaak moeilijk hen te bereiken vanwege de grote diversiteit van deze groep.

- 3336 • Nieuwkomers die de pensioengerechtigde leeftijd hebben, mogen ook op kosten van de staat
3337 inburgeren. Mensen kunnen immers op elke leeftijd meedoen aan de maatschappij.
3338

3339 [Vrij zijn van ongewenste invloeden](#)

3340

3341 Nieuwkomers in Nederland krijgen dezelfde rechten als alle Nederlanders, maar kunnen die vrijheid
3342 soms niet benutten door zware druk van familie of van de staat in het land van oorsprong. Dat mag
3343 niet zo zijn. Onze vrijheden en onze veiligheid zijn er voor iedereen die in Nederland woont.
3344

- 3345 • We hebben speciale aandacht voor lhbtq+-personen en de positie van vrouwen binnen
3346 migrantengemeenschappen. D66 komt op voor de bescherming van de persoonlijke integriteit,
3347 het recht op zelfbeschikking en een leven waarin (nieuwe) Nederlanders hun eigen keuzes
3348 kunnen maken.
- 3349 • We gaan (culturele) onderdrukking en eengerelateerd geweld tegen. Met name vrouwen die niet
3350 inburgeringsplichtig zijn én geen uitkering hebben, blijven nu vaak onder de radar. We gaan hen
3351 structureel benaderen om ze kennis te laten maken met de mogelijkheden die ze in Nederland
3352 hebben. Gezinnen waarin onderdrukking voorkomt, komen sneller onder toezicht te staan.
- 3353 • Nederland beschermt nieuwkomers die te maken hebben met intimidatie vanuit hun land van
3354 herkomst. Zo nodig krijgen zij hulp om ervoor te zorgen dat andere overheden hen niet meer
3355 kunnen benaderen of over hun persoonlijke gegevens beschikken.
- 3356 • Lesmateriaal bij door buitenland gefinancierd onderwijs, wordt openbaar. De waarden van de
3357 Nederlandse rechtsstaat mogen niet in het gedrang komen, in welk onderwijs dan ook.
3358

3359 [Vrije keuze in nationaliteit](#)

3360

3361 De keuze voor een nationaliteit is een vrije keuze. Mensen mogen zelf kiezen of zij een band willen
3362 houden met het land van herkomst of die van de ouders. Identiteit is immers niet noodzakelijkerwijs
3363 aan een land gebonden. Je voelt je Nederlander, Fries, Rotterdammer, Europeaan – of alles tegelijk.
3364

- 3365 • We maken het mogelijk om meerdere nationaliteiten te bezitten én om afstand te doen van een
3366 tweede of derde nationaliteit.
- 3367 • Alle Nederlanders, ook die in het buitenland wonen, mogen meerdere nationaliteiten aannemen.
3368 Mensen die nieuw in Nederland zijn en de Nederlandse nationaliteit aanvragen, krijgen ook de
3369 mogelijkheid om hun andere nationaliteit te behouden.
- 3370 • We versoepelen voorwaarden waarop mensen hun Nederlandse nationaliteit terug kunnen
3371 krijgen wanneer ze die zijn kwijtgeraakt. Sommige Nederlanders hebben een tweede nationaliteit
3372 die zij niet kunnen opgeven, bijvoorbeeld de Marokkaanse, Syrische of Griekse. Dit kan leiden tot
3373 grote problemen. D66 probeert landen ertoe te bewegen mee te werken aan het vrijwillig afstaan
3374 van een nationaliteit. Ook stellen we een Nederlands Register Ongewenste Nationaliteit voor,
3375 waarin mensen kunnen aangeven afstand te willen doen van hun tweede nationaliteit. Nederland
3376 behandelt iedereen die van een tweede nationaliteit af wil alsof zij alleen Nederlander zijn.
3377

3378 [NAAR DUURZAAM, HUMAAN EN REALISTISCH DRUGSBELEID](#)

3379

3380 Het drugsbeleid schiet tekort. Méér bestrijding, méér drugswetten, méér repressie en méér stoere
3381 taal gaan het verschil niet maken. Sterker nog, ze leiden tot een oorlog tegen drugs die niet te winnen
3382 valt. D66 staat voor een realistisch, menselijk en duurzaam drugsbeleid, op basis van
3383 wetenschappelijke inzichten. Daarbij willen we gezondheidsschade door drugs minimaliseren en de
3384 veiligheid van de samenleving vooropstellen. Ook moeten we de schade die de productie van drugs
3385 aanricht aan het milieu stoppen. Drugscriminaliteit moet streng bestreden worden (zie hoofdstuk 5,
3386 paragraaf Veilig Nederland) en voorlichting en preventie zijn cruciaal. Maar stap één is een
3387 gereguleerde markt waar dat kan.

3388

3389 [Herijk het Nederlandse drugsbeleid](#)

3390

3391 Gebruik van drugs is nooit zonder risico's voor je lichamelijke en geestelijke gezondheid en heeft ook
3392 maatschappelijke gevolgen. Maar waar sommige drugs erg schadelijk en verslavend zijn, geldt dat
3393 voor andere niet. De manier waarop we ons beleid over drugs en andere verslavende middelen als
3394 alcohol en nicotine hebben ingericht, staat niet in verhouding tot de werkelijke schade en het risico
3395 op verslaving. D66 wil in kaart brengen wanneer en hoe regulering voor de verschillende middelen
3396 mogelijk en verstandig is – en wanneer niet.

3397

- 3398 • Er blijft voldoende aandacht voor voorlichting over de risico's van drugsgebruik en toegankelijke
3399 verslavingszorg.
- 3400 • Na het rapport van de Staatscommissie XTC (MDMA) stellen we een onderzoek in naar de
3401 hervorming van het Nederlandse drugsbeleid. Het uitgangspunt is dat we de gezondheidsrisico's
3402 van drugs zo laag mogelijk houden en de gezondheid, veiligheid en het welzijn van onze
3403 samenleving als geheel zo goed mogelijk waarborgen.
- 3404 • In afwachting van het rapport van de Staatscommissie pleit D66 ervoor om lokaal een experiment
3405 met XTC (MDMA) mogelijk te maken, waarbij de productie en verkoop worden gereguleerd.
- 3406 • In Europees en internationaal verband zet Nederland zich in voor een realistischer en effectiever
3407 drugsbeleid dat het voorkomen van gezondheidsschade vooropzet.
- 3408 • D66 wil dat het Drugs Informatie en Monitoring Systeem nieuwe drugs niet alleen test om trends
3409 te ontdekken, maar ook gebruikers informeert over de samenstelling en mogelijke risico's van de
3410 drug. Daarom breiden we de testcapaciteit uit.

3411

3412 [Doorbreek de impasse van het gedoogbeleid](#)

3413

3414 Het gedoogbeleid rondom de coffeeshop is onhoudbaar. D66 kiest ervoor om de gehele
3415 coffeeshopketen te legaliseren. Zo kunnen we criminaliteit echt bestrijden en beter zicht krijgen op
3416 de kwaliteit van cannabis. Daarmee kunnen we de gezondheid van ruim 1,1 miljoen consumenten
3417 beter beschermen.

3418

- 3419 • Alle coffeeshops in Nederland moeten legaal kunnen inkopen, leveren en verkopen. Daarbij
3420 wordt de softdrugs op kwaliteit getest. Mensen in een coffeeshop moeten weten wat ze
3421 consumeren.
- 3422 • Coffeeshophouders moeten terechtkunnen bij de bank voor een zakelijke rekening. Dit is
3423 essentieel voor de legale keten.

- 3424 • Op de verkoop van cannabis bij de coffeeshops gaan we btw heffen of voeren we een speciale
3425 heffing in. Dat kan als we de verkoop nationaal legaliseren.

3426

3427 Medisch onderzoek naar drugs

3428

3429 Mensen met psychische of lichamelijke klachten kunnen veel baat hebben bij – met name
3430 psychedelische – drugs als medicijn. Zo zijn er naast de bekende positieve effecten van cannabis ook
3431 veelbelovende studies naar het behandelen van PTSS met MDMA en de behandeling van depressies
3432 met de psychoactieve stof uit paddo's. Wij willen onderzoek naar de medicinale en therapeutische
3433 werking van psychedelica dan ook stimuleren, door barrières weg te nemen en extra financiering ter
3434 beschikking te stellen. Hier zullen wij ook de adviezen van de Staatscommissie XTC bij betrekken. Zo
3435 maken we veilig therapeutisch gebruik voor meer mensen toegankelijk wordt.

3436

- 3437 • Om de kansen die drugs kunnen bieden in onze reguliere geneeskunde ten volle te benutten,
3438 gaan we internationale samenwerking in dit onderzoek stimuleren.

3439

- 3440 • De negatieve medische effecten van drugs worden beter onderzocht, zoals de relatie tussen
3441 cannabis en psychoses. Risicogroepen – zoals psychiatrische patiënten en jongeren – beschermen
3442 we met effectieve voorlichting.

3443

- 3444 • D66 wil een strategie om onderzoek en zorginnovatie op het gebied van de therapeutische
3445 toepassing van psychedelica verder te ontwikkelen.

Hoofdstuk 4 – Een energieke omgeving: Voedsel, landbouw, natuur, mobiliteit en ruimte

WAT ZIEN WE

We wonen in een mooi Nederland. Met dynamische steden, karakteristieke dorpen en een Waddenzee die elke dag van vorm verandert. Waar de trein door het landschap trekt en fietsers door steden en dorpen. Een land dat al eeuwenlang in beweging is en blijft veranderen. De komende jaren zal dat niet anders zijn, want we staan voor een aantal grote vragen. Onze leefomgeving staat onder druk, er is een tekort aan woningen en de bodem- en watersystemen voldoen niet meer als gevolg van het sterk veranderende klimaat. En we hebben veel wensen, zoals een toekomstbestendig voedselsysteem, een sterkere natuur, weerbare dijken en blijven reizen. Dat vraagt om innovatieve keuzes en een spaarzame omgang met de vierkante meters in ons land.

De afgelopen jaren zijn echte keuzes vooruitgeschoven. Ondertussen zijn de opgaven complexer geworden, is de ruimte beperkter en worden de keuzes alleen maar moeilijker. De verandering van het klimaat en de druk op het milieu versnellen de urgentie. We zijn elkaar verloren, terwijl we een gezamenlijk doel proberen te bereiken: een fijne, gezonde en groene leefomgeving. Daar kunnen we elkaar ook weer vinden.

WAT WILLEN WE

We bouwen aan het Nederland van morgen. Een land dat groener, leefbaarder en beter verbonden is. Een Nederland waarin we de diversiteit van de regio's omarmen en op de kracht van elke regio voortbouwen. Met de keuzes van het Rijk om voornamelijk te investeren in specifieke regio's hebben we geen gebruik gemaakt van die kracht. Dat erkennen is de eerste stap. De volgende stap is om in die regio's die minder mogelijkheden hebben gekregen de komende jaren extra te investeren. Omdat we heel Nederland nodig hebben voor de opgaven waarvoor we staan.

Dat begint door Nederland als één verbonden geheel te zien. Dat vraagt om nieuwe, duurzame OV- en fietsverbindingen, ook met onze buurlanden en de rest van Europa. We moeten duurzaam, maar ook efficiënt met de beperkte ruimte om gaan. Dubbel of zelfs meervoudig gebruik is voor ons het uitgangspunt voor ruimtelijke ontwikkelingen. Zeker bij de opwekking van hernieuwbare energie liggen hiervoor nog veel onbenutte kansen. We bouwen aan sterke steden en sterke dorpen. We pakken ons voedselsysteem aan, om milieudruk te verminderen maar ook om perspectief en kansen te bieden aan de sector. Centraal hierin staan een volledige kringlooplandbouw en een ketenaanpak gebaseerd op transparantie, duurzaamheid en eerlijkheid. We zien het belang en de kracht van onze natuur; we koesteren ons landschap en erfgoed, versterken biodiversiteit en zetten in op ecosysteemdiensten voor onze brede welvaart. We zetten ons in voor een gezonde leefomgeving, overal in Nederland.

WAT DOEN WE

- We werken toe naar een klimaatneutrale landbouw in 2040. Dat vraagt om forse investeringen in de landbouw, meer grondgebondenheid en een sterkere positie van boeren ten opzichte van de voedings- en levensmiddelenindustrie. In lijn met het rapport 'Wat kan wel' van de commissie-Remkes, halveren we de stikstofuitstoot in 2030.
- We zorgen voor een eerlijke prijs, voor de boer en de consument. We maken gezond en duurzaam eten goedkoper, bijvoorbeeld door btw af te schaffen voor groente en fruit en stoppen met kiloknallers voor vlees.
- We breiden het aantal hectaren natuur uit, we realiseren bufferstroken rondom Natura 2000-gebieden en beschermen de Waddenzee.
- We breiden het aantal doorfietsroutes uit en investeren in de ontbrekende schakels in het spoornetwerk. We introduceren een klimaatticket voor het openbaar vervoer: met één kaart tegen een gereduceerd tarief reizen in al het openbaar vervoer buiten de spits. We maken autorijden eerlijker door rekeningrijden in te voeren, waarbij we rekening houden met de regionale verschillen.
- We maken vliegen op kortere afstand, in businessclass en privé-vluchten duurder. We stoppen met de nachtvluchten vanaf Schiphol en Lelystad Airport gaat definitief niet open.

3446 AANDACHT VOOR HEEL NEDERLAND

3447

3448 Nederland is één van de dichtstbevolkte gebieden ter wereld. Dat zorgt ervoor dat veel voorzieningen
3449 nabij zijn en reisafstanden beperkt. Maar het zorgt er ook voor dat de ruimte schaars is. Dit
3450 noodzaakt ons om na te denken over hoe we onze leefomgeving willen inrichten, want de claim op de
3451 nog beschikbare ruimte wordt alleen maar groter.

3452

3453 Ruimtelijke ordening voor een mooi Nederland

3454

3455 We willen allemaal een betaalbaar en passend huis. We willen allemaal comfortabel en snel kunnen
3456 reizen door heel het land. We waarderen allemaal de natuur om in te recreëren, uit te rusten en te
3457 bewegen. Elk van deze claims op de schaarse ruimte gaat ten koste van een ander doel en van de
3458 beschikbare ruimte die overblijft. Maar nog belangrijker is dat deze claims ook veel nadelige gevolgen
3459 hebben die steeds zichtbaarder worden: milieuvervuiling, klimaatverandering, verdroging en
3460 watergebrek, verlies aan biodiversiteit en verrommeling van het landschap. Om die reden is het zaak
3461 om keuzes te maken.

3462

3463 Voor D66 zijn de volgende principes uitgangspunt bij deze keuzes:

3464

➤ Het Rijk heeft nadrukkelijk een rol in het ruimtelijk domein. Het vergroten van de brede
3465 welvaart voor zoveel mogelijk inwoners is voor D66 uitgangspunt bij de te maken keuzes.

3466

➤ Om dure ingrepen in de toekomst te voorkomen en huizen, voorzieningen, bedrijven en
3467 andere functies op de juiste plek neer te zetten, is het principe 'bodem en water sturend'
3468 leidend.

- 3469 ➤ D66 wil dat er maximaal ingezet wordt op dubbel- en multigebruik. Vooral bij de opwek van
3470 duurzame energie liggen hier (nog) veel kansen op daken van gebouwen. Maar deze kansen
3471 liggen er ook in natuur en groenontwikkeling door natuur en waterberging combineren
3472 ➤ Voor veel ruimtevragen geldt dat er binnen het bestaande meer mogelijk is. Het ombouwen
3473 van bestaande kantoorgebouwen of het splitsen van woningen kan helpen in het zorgen voor
3474 meer woonruimte. Ook door te investeren in slimme technologie en gedragsbeïnvloeding kan
3475 op de bestaande infrastructuur de bereikbaarheid worden vergroot.
3476 ➤ Ingrepen in de ruimte hebben altijd invloed op de directe leefomgeving van mensen. Om die
3477 reden is participatie en inspraak terecht een belangrijke vereiste in de nieuwe omgevingswet.
3478

3479 Leefbare steden en regio's

3480

3481 Nederland is een optelsom van verschillende regio's. Verschillend in culturen en eigenaardigheden,
3482 maar alle verrijken wie we zijn en wat we doen in Nederland. Dankzij alle verschillen tussen regio's is
3483 Nederland als geheel beter af. En toch geldt dat niet altijd voor iedereen. In de loop der jaren zijn
3484 aanzienlijke regionale verschillen ontstaan. Bijvoorbeeld waar het gaat om de kansen van mensen om
3485 werk te vinden, voorzieningen te bereiken of gezond oud te worden. Verschillen tussen stad en
3486 ommeland, tussen de ene buurt en de andere buurt.

3487

3488 Het rapport *Elke regio telt* legt dat bloot en stelt: "bepaalde gebieden in Nederland, veelal buiten de
3489 economische centrumgebieden, hebben te maken met een stapeling van achterstanden op één of
3490 meer aspecten. Deze situatie is niet nieuw maar de ongelijkheid neemt de laatste jaren verder toe."
3491 Deze ontwikkeling is zeer onwenselijk. Het voedt het gevoel van wantrouwen in de overheid en
3492 ondermijnt daarmee de democratie. En bovenal laten we hiermee kansen liggen. Als we elk talent
3493 nodig hebben, betekent het ook dat we elke regio nodig hebben. Van Wageningen tot Woubrugge,
3494 van Feijenoord tot Feanwâlden.

3495

- 3496 • Het vergroten van kansen voor mensen begint met het bereikbaar maken van kansen. Om die
3497 reden investeert D66 in meer en beter openbaar vervoer. Laagdrempelig en toegankelijk voor
3498 iedereen. Waarbij we soms ook moeten durven experimenteren in vorm. Niet iedere vraag is
3499 immers dezelfde. In de paragraaf mobiliteit doen we daar een groot aantal voorstellen voor.
- 3500 • Bij de invoering van betalen naar gebruik kiest D66 voor een systeem waarin gedifferentieerd
3501 wordt naar tijd en plaats. In de stedelijke gebieden hanteren we een hoger tarief. Hier willen we
3502 het autogebruik ontmoedigen om de luchtkwaliteit in de stad te verbeteren en maken we ruimte
3503 voor ander vervoer. Tegelijkertijd willen we een korting in gebieden waar mensen afhankelijker
3504 zijn van de auto, omdat de voorzieningen op grotere afstanden liggen en het ov-aanbod minder
3505 is.
- 3506 • Gelijke kansen vragen om passende investeringen en maatwerk passend bij de regio. Om invulling
3507 te geven aan een nieuw regiobeleid wil D66 dat het Rijk samen met de decentrale overheden per
3508 regio een kansenagenda opstelt. We willen daarmee de afstand tussen Rijk en regio verkleinen. In
3509 deze kansenagenda worden afspraken gemaakt over regiospecifieke investeringen, gericht op het
3510 wegwerken van achterstanden op gebied van werkgelegenheid, onderwijs, huisvesting,
3511 gezondheid, bereikbaarheid en leefbaarheid. Bij grensregio's zal daarbij ook gekeken worden naar
3512 de kansen en mogelijkheden om ook over de grens samen te werken.

- 3513 • Verbinden betekent ook beter samenwerken tussen overheden. Decentrale overheden staan
3514 dichter bij de inwoners en kunnen daardoor vaak ook beter inschatten wat nodig is. Tegelijkertijd
3515 is regie van het Rijk nodig om de grote lijnen te bewaken. In de toekomstagenda's maken we
3516 afspraken over wie wat doet. Door te investeren in decentrale overheden maken we het
3517 bovendien ook mogelijk dat zij de afgesproken zaken ook waar kunnen maken.
- 3518 • We willen adequate financiering van gemeenten en provincies. Decentrale overheden hebben veel
3519 belangrijke taken en staan het dichtst bij de mensen. Daarom moeten zij voldoende middelen
3520 hebben om die taken te kunnen uitvoeren. In de afgelopen kabinetsperiode zijn veel extra
3521 middelen naar gemeenten en provincies gegaan, maar deze zijn voornamelijk incidenteel. Deze
3522 verdwijnen na 2025. D66 wil financiële problemen als gevolg daarvan voorkomen met extra
3523 middelen. We waarborgen zo dat gemeenten en provincies voldoende middelen hebben voor hun
3524 taken en maken het gemeente- en provinciefonds stabiel en voorspelbaarder. Daarvoor kijken
3525 we bijvoorbeeld naar het stoppen met de achterhaalde opschalingskorting, het schrappen van de
3526 taakstelling voor de jeugdzorg en extra middelen voor onderwijshuisvesting. We verwachten dat
3527 gemeenten sturen op een houdbare groei van de uitgaven aan het sociaal domein.
- 3528 • De financiële verhoudingen tussen Rijk, provincies en gemeenten moeten beter. Gemeenten en
3529 provincies hebben er grote verantwoordelijkheden bij gekregen, zoals de thuiszorg, jeugdzorg of
3530 stikstofbeleid. Voor hun inkomsten zijn gemeenten en provincies nog sterk afhankelijk van het Rijk.
3531 D66 wil daarom dat gemeenten meer belasting mogen heffen op betere grondslagen. Bijvoorbeeld
3532 op leegstand, als publieke investeringen leiden tot vermogenswinsten of op grondbezit – in plaats
3533 van verouderde belastingen zoals de hondenbelasting. Ook provincies hebben een alternatief
3534 nodig voor de opcenten, zodat provincies zeggenschap blijven houden over hun inkomsten.
3535 Tegenover hogere lokale lasten staat een lagere inkomstenbelasting.
- 3536 • Bij de vestiging van (semi)publieke instellingen wordt nadrukkelijk gekeken naar de
3537 mogelijkheden om deze meer verspreid over het land te huisvesten.
- 3538 • Samen met decentrale overheden wil D66 onderzoeken of we kunnen komen tot bepaalde
3539 bereikbaarheidsnormen voor publieke voorzieningen als scholen, zorg en bibliotheken, zodat
3540 deze in stedelijk gebied altijd binnen 15 minuten beschikbaar zijn en in het buitengebied daar
3541 nooit meer dan 15 kilometer voor hoeft te worden gereisd.

3542

3543 EEN NEDERLAND VAN SNELLE EN SCHONE VERBINDINGEN

3544

3545 Mobiliteit gaat over kansen krijgen om de opleiding te doen die bij je past, te wonen waar je je thuis
3546 voelt en mee te kunnen doen op de arbeidsmarkt. Het gaat over mensen ontmoeten en je wereld
3547 vergroten. Afhankelijk van het moment, de plek of de omstandigheden kies je daarbij voor de fiets,
3548 de auto, de bus of trein, ga je te voet of reis je helemaal niet. Tegelijkertijd zijn er ook grenzen aan die
3549 keuzevrijheid en is die ook lang niet voor iedereen gelijk. Het openbaar vervoer barst tijdens de
3550 hyperspits uit zijn voegen, de luchtkwaliteit in de buurt van steden gaat snel achteruit en er zijn grote
3551 verschillen in de bereikbaarheid van voorzieningen, onderwijs of werk.

3552

3553 Bij investeringen in mobiliteit kiest D66 vooral voor het beter benutten van bestaande infrastructuur
3554 en het aanleggen van ontbrekende schakels. Door te kiezen voor collectief vervoer waar het kan, de
3555 capaciteit te vergroten, de verschillende vervoersmiddelen beter op elkaar aan te laten sluiten en

3556 door fiets en lopen op één te zetten. Dat helpt niet alleen de bereikbaarheid, maar zorgt ook voor
3557 schonere lucht.

3558

3559 [Op de fiets van stad naar stad](#)

3560

3561 Het grootste deel van de ritten die we afleggen, beslaan minder dan 7,5 kilometer. Een ideale fiets- of
3562 wandelafstand. Daarnaast is wandelen of fietsen gezond, neemt het relatief weinig openbare ruimte
3563 in en kent het geen uitstoot. Niet raar dus dat we met z'n allen steeds meer wandelen en fietsen. Het
3564 wordt steeds drukker op de fietspaden en de snelheidsverschillen tussen de verschillende soorten
3565 fietsers nemen toe. Daarmee nemen ook de verkeersrisico's toe. Juist in de eerste en laatste
3566 kilometers voor en na het openbaar vervoer zitten kansen, maar bushaltes zijn lang niet altijd goed
3567 bereikbaar en je fiets parkeren bij een station is vaak een uitdaging. Dat is niet alleen zaak van
3568 decentrale overheden. Voor D66 staat de fiets ook op één op nationaal niveau.

3569

3570 • We investeren extra in doorfietsroutes, zodat op termijn elke stad via doorfietsroutes met elkaar
3571 is verbonden. Langere doorfietsroutes verdienen verzorgingsplaatsen, zoals we aan de snelweg
3572 gewend zijn.

3573 • D66 wil de komende jaren blijven investeren in fietsenstallingen. Niet alleen bij stations, maar
3574 ook bij grote OV-knooppunten, bushaltes en carpoolplekken. Ook willen we de beschikbaarheid
3575 van (elektrische) deelfietsen op die plaatsen uitbreiden.

3576 • De fiets en trein blijven een gouden combinatie. D66 wil daarom het aantal OV-fietsen bij NS-
3577 stations uitbreiden en meer mogelijkheden bieden om op zaterdag je fiets mee te nemen, ook in
3578 internationale treinen.

3579 • Met de opkomst van cargobikes, fatbikes en e-bikes is het fietspad niet alleen voller geworden,
3580 maar zijn de verschillen in snelheid op het fietspad toegenomen. Dit leidt tot verkeersonveilige
3581 situaties. Samen met decentrale overheden wil D66 blijven investeren in fietsverkeersveiligheid.

3582 • D66 wil dat er bij de grote beheer- en onderhoudsopgaven van zowel ProRail als
3583 Rijkswaterstaat oog is voor fietsers en wandelaars. Zowel waar het gaat om goede
3584 omleidingsroutes tijdens de werkzaamheden als waar het gaat om het creëren van
3585 koppelkansen, zoals het aanleggen van ongelijkvloerse kruizingen en andere kansen.

3586 • Samen met gemeenten wil D66 meer maatwerk bieden aan mensen met een
3587 toegankelijkheidsbehoefte om een aangepaste fiets te krijgen die past bij hun specifieke
3588 behoefte.

3589

3590 [Een landelijk klimaatticket in het openbaar vervoer](#)

3591

3592 Het openbaar vervoer zorgt voor kansengelijkheid door banen, onderwijs en zorg bereikbaar te
3593 houden. Het draagt bij aan een beter klimaat en het helpt onze steden bereikbaar te houden.

3594 Tegelijkertijd heeft het openbaar vervoer tijdens de COVID-19 pandemie een gevoelige tik gekregen.

3595 Een deel van de reizigers werkt nog steeds thuis en uit angst voor de drukte in het openbaar vervoer
3596 is een groep overgestapt naar de fiets of auto. Daarbij is het openbaar vervoer als vitale
3597 infrastructuur ook lang blijven doorrijden, waardoor de reserves bij veel OV-bedrijven op zijn.

3598

- 3599 • We introduceren een landelijk klimaatticket, waarmee je voor een vaste lage prijs in bus, tram,
3600 metro en trein in Nederland buiten de spits kan reizen. Dat maakt reizen met het openbaar
3601 vervoer mogelijk voor meer mensen, laat nieuwe reizigers kennismaken met het openbaar
3602 vervoer en maakt de overstap naar het openbaar vervoer aantrekkelijker.
- 3603 • D66 wil de komende jaren blijven investeren in de OV-knooppunten rondom stations. Zo willen
3604 we dat deelmobiliteit (auto's en fietsen) standaard onderdeel wordt van het vervoersaanbod.
3605 Met de OV-bedrijven, gemeenten en provincies wordt gekeken hoe ook buiten de grote steden de
3606 OV-knooppunten aantrekkelijke plekken kunnen worden, waar naast de verschillende
3607 vervoersmiddelen ook plek is voor voorzieningen en lokale (economische) initiatieven.
- 3608 • D66 wil een ontwikkeling van traditioneel openbaar vervoer naar moderne publieke mobiliteit.
3609 Dat wil zeggen dat verschillende vormen van openbaar, publiek vervoer en doelgroepenvervoer
3610 gecombineerd worden en meer vraaggestuurd gaan werken. We denken aan flexibelere en
3611 bredere inzet van ouderenvervoer, leerlingenvervoer, taxi's en traditionele bussen en busjes. Via
3612 dit vraaggestuurde publieke vervoer stap je over op zogenaamde dikke vervoerslijnen (bus of
3613 trein) die de ruggengraat van het openbaar vervoer vormen en op reguliere tijden stoppen bij
3614 haltes of stations. D66 wil dat de toegankelijkheid van deze vormen van openbaar vervoer wordt
3615 verbeterd door de aanrijtijden te verkorten, waarbij we streven naar een aanrijtijd van maximaal
3616 een half uur. Daarnaast stellen we deze vormen gelijk aan het openbaar vervoer, waardoor OV-
3617 producten zoals de studenten of het eerdergenoemde klimaatticket ook in deze vormen van
3618 vervoer beschikbaar zijn.
- 3619 • Om het regionale OV te helpen de tijdelijke teruggang in reizigersaantallen te overbruggen, wil
3620 D66 de huidige transitievergoeding verlengen. Dat doen we in combinaties met het
3621 aantrekkelijker maken van het openbaar vervoer voor mensen die minder vaak met het openbaar
3622 vervoer reizen, onder andere door het invoeren van het zogenaamde 'single check-in, check-uit'
3623 systeem. Hierdoor is het niet langer nodig om bij overstappen tussen verschillende vervoerders
3624 uit en in te checken.
- 3625 • Samen met decentrale overheden investeren we in (kleine) infrastructurele maatregelen, zoals
3626 een rechtsaf op rotondes voor bussen of het creëren van bussluizen, waarmee het OV robuuster
3627 kan worden gemaakt. We herstellen we het gat in de indexering van de Brede Doel Uitkering dat
3628 jaarlijks aan de metropoolregio's wordt toegekend ter financiering van het OV. Op die manier
3629 krijgt het regionale OV weer de kans de klap van Covid te boven te komen en tegelijkertijd te
3630 blijven innoveren, zodat het openbaar vervoer ook klaar staat om een bijdrage te leveren aan de
3631 grote transities waar Nederland voor staat.
- 3632 • Het spoornetwerk in Nederland kent een hoge dichtheid. Toch zijn er nog steeds schakels die
3633 ontbreken in het netwerk. D66 wil die laatste schakels aan het netwerk toevoegen, waardoor
3634 meer robuustheid ontstaat en er bij calamiteiten alternatieven beschikbaar zijn. Concreet
3635 betekent dat dat D66 zich zal blijven inzetten voor de Lelylijn – die we doortrekken naar Bremen
3636 en Hamburg –, de Nedersaksenlijn, de Maaslijn, de Pampuslijn en het knooppunt Meppel-Zwolle.
3637 We houden tempo op het pakket met investeringen in onder andere het spoor tussen Leiden en
3638 Dordrecht en de Regio Express Arnhem-Doetinchem voor het ontsluiten van nieuwe woningen.
- 3639 • D66 wil dat studenten met hun OV-reisabonnement ook gratis de OV-fiets kunnen nemen op
3640 werkdagen om zo bussen, metro's en trams te ontlasten. We maken afspraken met
3641 onderwijsinstellingen om de studenten zo veel mogelijk buiten de spits te laten reizen.
- 3642 • Nederland heeft één van de drukst bereden spoornetwerken ter wereld. D66 vindt een
3643 voorspelbare en betrouwbare dienstregeling een essentiële maatschappelijke voorziening waar

- 3644 de overheid zich mee bemoeit. De NS blijft daarom wat ons betreft de belangrijkste
3645 treinvervoerder op het Nederlandse spoor. Tegelijkertijd staat de wereld niet stil en komen
3646 internationale verbindingen te traag van de grond, zonder Europese samenwerking. Daarom
3647 willen we ruimte voor andere vervoerders op internationale verbindingen en daar waar ruimte is
3648 en de NS die niet invult, moeten andere vervoerder de kans krijgen om te rijden. Dat vergroot het
3649 aanbod voor reizigers. Voorwaarde is dat de kwaliteit op orde is en de reiziger een betrouwbaar
3650 product krijgt.
- 3651 • Het Bus Rapid Transit-systeem is een manier om met kwalitatief hoogwaardige bussen,
3652 hoogfrequent, snel en veel mensen te vervoeren. D66 wil om die reden experimenteren met het
3653 vrijmaken van een rijstrook voor deze vormen van vervoer richting de grote steden in de
3654 Randstad. Rijkswaterstaat kijkt bij het beheer en onderhoud van snelwegen in de buurt van
3655 steden of aparte busbanen voor Bus Rapid Transit haalbaar zijn.
 - 3656 • D66 wil dat alle stations vanaf 2025 zelfstandig toegankelijk zijn voor mensen met een fysieke
3657 beperking. Hetzelfde geldt voor de belangrijkste OV-knooppunten. Daar waar een halte niet kan
3658 voldoen, moet er voor mensen met toegankelijkheidsbehoeften een vergelijkbaar alternatief
3659 beschikbaar zijn. Bij concessie-eisen moet worden opgenomen dat er actief gemeld moet worden
3660 wanneer toegankelijkheidsvoorzieningen op stations of haltes defect zijn.
 - 3661 • We geven prioriteit aan het aanpassen van het spoor en het investeren in slimmere treinen (ATO)
3662 om zo treinen vaker te laten rijden en meer treinen toe te laten.
 - 3663 • Iedereen die in ploegendienst werkt of houdt van uitgaan, helpen we met een uitbreiding van het
3664 Nederlandse nachtnet van treinen. We voegen Lelystad en Almere toe aan het bestaande
3665 nachtnet en introduceren nachtlijnen naar steden als Groningen, Enschede, Arnhem/Nijmegen en
3666 Maastricht.
 - 3667 • Openbaar vervoer voor afstanden tot 700 kilometer moet goedkoper zijn dan het vliegtuig. In
3668 Europees verband streven we dan ook naar een hogesnelheidsnetwerk tussen alle Europese
3669 hoofdsteden op het vasteland en meer investeringen in internationale spoorverbindingen. De
3670 Rijksoverheid stopt zelf met het vliegen tot 700 kilometer.
 - 3671 • Plannen, boeken en betalen van internationale kaartjes moet makkelijker worden, net als de
3672 overstap tussen vliegen en trein. D66 wil dat hierover in Europa afspraken worden gemaakt.
3673 Daarnaast volgen we de ontwikkeling van de hyperloop met belangstelling, maar wachten we er
3674 niet op om te investeren in (internationaal) openbaar vervoer.
 - 3675 • In Nederland verbeteren we de aansluiting op het Europese hogesnelheidsnetwerk door het
3676 aantal dagelijkse treinen richting Parijs en Londen fors omhoog te brengen. Ook een snelle en
3677 frequente treinverbinding naar onze belangrijkste handelspartner Duitsland ontbreekt nog. We
3678 willen in 2025 bindende afspraken met Duitsland, zodat de reistijd tussen Amsterdam en Berlijn
3679 voor 2035 een uur korter is. We willen dat de Thalys na Parijs doorrijdt naar Bordeaux en de ICE
3680 na Frankfurt verder rijdt naar München.
 - 3681 • Station Amsterdam-Zuid ontwikkelen we tot een internationale spoorterminal waar ook op
3682 vluchten kan worden ingecheckt. Hiermee komt minder druk te staan op Amsterdam Centraal.
3683 We trekken de Noord-Zuidlijn door naar Schiphol.
 - 3684 • We pleiten voor een Europese Spoorautoriteit die zorgt voor een Europese dienstregeling,
3685 treinreizen naar populaire vakantiebestemmingen en aantrekkelijke nachttreinen met lagere
3686 kosten. Bovendien moet je één kaartje kunnen boeken voor internationale reizen met zowel het
3687 vliegtuig als de trein, met een eerlijke vergelijking van de klimaatimpact.
 - 3688

3689 Slimme oplossingen voor meer bereikbaarheid

3690

3691 Jarenlang nieuwe infrastructuur aanleggen, heeft niet geleid tot minder files. D66 wil dan ook dat we
3692 op een andere manier naar mobiliteit gaan kijken. Meer gebruik maken van bestaande infrastructuur,
3693 samen met werkgevers kijken naar werktijden en roostering, en collectief vervoer organiseren waar
3694 dat kan. We hanteren brede welvaart als uitgangspunt en bereikbaarheidsnormen als richting,
3695 waardoor ook zaken als locatiekeuze op tafel komen in de afweging.

3696

- 3697 • De huidige regels van het Meerjarenprogramma Infrastructuur, Ruimte en Transport (MIRT)
3698 moeten op de kop. In plaats daarvan kiest D66 voor brede welvaart als instrument voor het
3699 maken van keuzes. Niet langer wordt er uitsluitend op basis van economische groei en
3700 rentabiliteit gekozen, maar we nemen zaken als schone lucht, natuur, klimaat, fijne leefomgeving,
3701 betere gezondheid en ruimtegebruik nadrukkelijk mee in onze afwegingen.
- 3702 • Vooruitlopend op de aanpassingen van de MIRT-spelregels naar een afwegingskader op basis van
3703 brede welvaart, kiest D66 ervoor om nu al geld vrij te maken om te investeren in het openbaar
3704 vervoer door de A27 bij Amelisweerd en de A4 Burgerveen-N14 niet uit te breiden.
- 3705 • De coronatijd heeft ons geleerd dat voor veel beroepen geldt dat thuiswerken een optie is en met
3706 slechts een beperkte groep thuiswerkende mensen kunnen we een deel van de
3707 capaciteitsknelpunten al oplossen. Hierdoor ontstaat er ruimte op de wegen voor diegenen die
3708 geen andere keuze of mogelijkheid hebben. D66 wil met werkgevers, onderwijsinstellingen en
3709 decentrale bestuurders afspraken maken over werk- en openingstijden, thuiswerken en
3710 locatiekeuzes, zodat het openbaar vervoer in de spits kan worden ontzien en er een bredere
3711 spreiding op de weg ontstaat. We maken dit integraal onderdeel van de besluitvorming over het
3712 mobiliteitsfonds. De overheid als werkgever geeft hierin het goede voorbeeld.
- 3713 • We maken autorijden eerlijker door rekeningrijden in te voeren. Niet langer belasten we dan het
3714 bezit, maar het gebruik van de auto. Met een heffing gebaseerd op CO₂-uitstoot, plaats, tijd en
3715 gewicht houden we rekening met de regionale verschillen, zorgen we voor schonere lucht en
3716 verminderen we de file. In de stedelijke gebieden hanteren we een hoger tarief. Hier willen we
3717 het autogebruik ontmoedigen om de luchtkwaliteit in de stad te verbeteren en maken we ruimte
3718 voor ander vervoer. Tegelijkertijd willen we een korting in gebieden waar men afhankelijker is van
3719 de auto omdat de voorzieningen op grotere afstanden liggen en het OV-aanbod minder is.
- 3720 • Deelmobiliteit is onderdeel van de toekomst. Het gebruik en betalen van deelauto's of -fietsen
3721 moet daarom net zo makkelijk worden als reizen met het openbaar vervoer, waardoor ze ook
3722 logisch vervoersmiddelen zijn voor de eerste of laatste kilometer. We stellen als ambitie om in
3723 2030, 500.000 emissievrije deelauto's te hebben.
- 3724 • We maken afspraken met gemeenten over het aanbieden van deelauto's en deelfietsen in
3725 (nieuwbouw)wijken.
- 3726 • We maken Europese afspraken over het makkelijker, en daarmee betaalbaarder, maken van het
3727 aanpassen van nieuwe auto's voor mensen met een toegankelijkheidsbehoefte.
- 3728 • Om de toegankelijkheid van allerlei (semi)publieke vervoersdiensten te verbeteren, steunt D66 de
3729 ontwikkeling van apps voor actueel reisadvies via meerdere vervoersmiddelen waar je gelijk kan
3730 reserveren, boeken, betalen en de CO₂-uitstoot van de reis wordt getoond. We willen dat alle
3731 vervoerders hun data hiervoor beschikbaar stellen, met inachtneming van privacy. Vervoerders
3732 mogen hun eigen dienst niet bevoordelen op hun app.

- 3733 • Bestelbusjes rijden vaak meerdere keren heen en weer om online bestelde producten af te
3734 leveren. Dit is niet alleen slecht voor het klimaat maar leidt ook tot een hoop onnodige drukte.
3735 Om die reden wil D66 met grote online winkels afspraken maken om het ophalen van pakketjes
3736 aantrekkelijker te maken dan het bezorgen.

3737

3738 Emissieloos onderweg

3739

3740 Van A naar B zonder uitstoot is wat D66 betreft de toekomst. De mobiliteitssector veroorzaakt nu nog
3741 veel uitstoot en dat zal op weg naar klimaatneutraliteit in 2050 drastisch omlaag moeten. Daarom
3742 zetten we in op fiets, deelmobiliteit, het openbaar vervoer en elektrisch rijden. D66 kiest voor het
3743 principe van de vervuiler/gebruiker betaalt en daarom zijn we voorstander van een systeem van
3744 betalen naar gebruik. Voor D66 geldt dat wat elektrisch kan, elektrisch moet. We zien biogrand- en
3745 brandstoffen als een overbruggingsmiddel. Waterstof komt vooral terug in industrie, scheepvaart en
3746 luchtvaart.

3747

- 3748 • D66 wil de automobilititeit verduurzamen en zo de uitstoot van CO₂, stikstof en fijnstof
3749 terugdringen. We blijven elektrische auto's stimuleren met subsidies en belastingvoordelen. Bij
3750 leasecontracten is voortaan een elektrische auto verplicht.
- 3751 • We blijven investeren in laadpalen. Ook in slimme laadpalen, waarmee elektrische auto's kunnen
3752 laden wanneer de stroom goedkoop is en weer terug kunnen leveren aan het net wanneer er
3753 tekorten zijn. Zo worden auto's een opslagplaats voor energie.
- 3754 • Netcongestie vormt een van de grootste uitdagingen bij het vormgeven van de energietransitie.
3755 Elektrische auto's kunnen gebruikt worden om pieken (en dalen) in de elektriciteitsproductie op
3756 te vangen. D66 wil dat Nederland zich sterk maakt in Europa om vanaf 2027 te verplichten dat
3757 alle nieuw verkochte elektrische auto's twee kanten op moeten kunnen laden.
- 3758 • We zorgen voor de beschikbaarheid van voldoende snelladers en een transparant systeem aan de
3759 paal, zodat het opladen van je auto even makkelijk is als het opladen van je mobieltje en zodat
3760 daarbij vooraf duidelijk is hoeveel je betaalt. Ook wil D66 dat het tijdelijke lagere tarief voor de
3761 energiebelasting op publieke laadpalen wordt verlengd tot 2030.
- 3762 • Wij helpen steden om de luchtkwaliteit in binnensteden te verbeteren. Daarom zetten we in op
3763 milieuzones voor personenauto's in minimaal vijftig steden in 2025. Voor de logistieke sector
3764 zetten we daarbij in op emissievrije zones.
- 3765 • Naast voldoende laadpalen voor personenauto's wil D66 ook dat er middelen beschikbaar blijven
3766 om meer te investeren in de laadinfrastructuur voor vrachtwagens, scheepvaart en in de bouw.
3767 Ook wil D66 de subsidie voor waterstof bij het zware wegvervoer en in de binnenvaart
3768 handhaven.
- 3769 • Grote werkgevers moedigen we aan het reisgedrag van hun werknemers te verduurzamen door
3770 fietsen en reizen met het OV meer te stimuleren en door bij leasecontracten emissievrije auto's
3771 te verschaffen in plaats van fossiele. Gezamenlijk zijn zij gehouden aan een jaarlijks CO₂-plafond
3772 als stok achter de deur. Te beginnen bij de Rijksoverheid zelf.

3773

3774 Veiligere verbindingen

3775

3776 Ondanks alle inzet, neemt het aantal verkeersslachtoffers nog steeds toe. Voor een deel is dit het
3777 gevolg van het succes van het fietsbeleid. We fietsen meer, op oudere leeftijd en dankzij de e-bike
3778 ook op hogere snelheden, waardoor kleine fouten grote gevolgen kunnen hebben. D66 wil
3779 fietsgebruik blijven aanmoedigen, maar vestigt in de komende jaren extra aandacht op
3780 verkeersveiligheid – met name om de fietsverkeersveiligheid te vergroten.

3781

- 3782 • D66 wil dat fietsen voor ouderen veiliger wordt. Daarom zetten we in op de ontwikkeling van
3783 ‘relaxroutes’ waar recreëren voorop staat en rustig gereden kan worden. Deze routes worden
3784 toegankelijk gemaakt voor aangepast fietsen, zodat iedereen mee kan fietsen. Daarnaast is D66
3785 voorstander van het meer stimuleren van de fietshelm en het treffen van voorzieningen bij
3786 fietsenstallingen voor het veilig bewaren van de fietshelm.
- 3787 • Binnen de bebouwde kom verlagen we de algemene snelheidslimiet van 50 naar 30 kilometer per
3788 uur, zodat alle straten veiliger worden voor fietsers en voetgangers. Met extra middelen
3789 ondersteunen we gemeenten bij deze herinrichting. Wegen met een snelheidslimiet van 50 of 70
3790 kilometer per uur worden uitzondering binnen de bebouwde kom.
- 3791 • Technologische innovaties in auto’s, zoals Intelligent Speed Assistance (ISA) kunnen bijdragen aan
3792 verkeersveiligheid. Om die reden wil D66 dat Nederland voorop gaat lopen in het toepassen en
3793 tot norm stellen van zulke innovaties.
- 3794 • De maximumsnelheid op snelwegen blijft 100 kilometer per uur. Op N-wegen binnen de
3795 bebouwde kom brengen we dit terug naar maximaal 70 kilometer per uur. Ook houden we vast
3796 aan de huidige inzet om de verkeersveiligheid op N-wegen te verbeteren.
- 3797 • Alcohol in het verkeer is nog steeds vaak een belangrijke oorzaak van ongevallen met een
3798 dodelijke afloop. Daarom is D66 voorstander van een alcoholslot in auto’s van zware overtreeders.
- 3799 • Handhaving is belangrijk bij het terugdringen van snelheidsovertredingen en asociaal gedrag in
3800 het verkeer. Om die reden wil D66 dat gemeenten meer zeggenschap krijgen over het plaatsen
3801 van (mobiele) flitspalen. Daarnaast willen wij experimenteren met de mogelijkheid voor boa’s om
3802 boetes op te leggen bij verkeersovertredingen.

3803

3804 [Schoner en slimmer goederenvervoer](#)

3805

3806 Steeds meer van onze goederen komen van fabrieken aan de andere kant van de wereld. De
3807 zeehavens van Rotterdam, Amsterdam, Zeeland, Noord-Holland en Groningen zijn van grote waarde
3808 voor onze economie. Veel van wat voor personenvervoer geldt, geldt ook voor goederenvervoer: het
3809 kan schoner en slimmer.

3810

- 3811 • We sluiten onze spoor-, water- en buistransportnetwerken beter aan op de energietransitie en de
3812 veranderende (internationale) goederenstromen.
- 3813 • D66 wil spoorgoederenvervoer laten groeien, maar dat moet hand in hand gaan met leefbaarheid
3814 en veiligheid. Te veel mensen in steden en dorpen met goederenspoor hebben last hebben van
3815 trillingen en geluid en zorgen over hun veiligheid. D66 geeft deze mensen structureel een stem bij
3816 plannen voor spoorgoederenvervoer. Overlast wordt beter te voorspellen en beter te melden
3817 door betere informatie, betere metingen en één centraal meldpunt. D66 wil dat de regering
3818 gericht kan ingrijpen op de routes van goederentreinen.

- 3819 • Er komt een fonds waarmee omwonenden maatregelen tegen trillingen bij hun huis kunnen
3820 financieren. Dit fonds wordt betaald door verladers, vervoerders en de overheid. Richtlijnen voor
3821 trillingsvrij bouwen worden het uitgangspunt bij nieuwbouw aan het spoor.
- 3822 • D66 maakt langere goederentreinen sneller mogelijk dan Europa vereist, zodat we bestaande
3823 capaciteit beter benutten en het spoorgoederenvervoer ook concurrerender maken.
- 3824 • Het (internationaal) vervoer van gevaarlijke stoffen dient plaats te vinden over stukken spoor die
3825 daarvoor geschikt en bestemd zijn. Vervoer van gevaarlijke stoffen door woonkernen moet
3826 daarbij zoveel mogelijk vermeden worden. Daarnaast wil D66 onderzoeken in hoeverre het
3827 aanleggen van een buizen netwerk een haalbaar alternatief zou kunnen zijn.
- 3828 • Goederenvervoer per spoor moet in 2025 volledig elektrisch zijn. We subsidiëren schonere
3829 scheepsmotoren voor de binnenvaartschepen en we introduceren walstroom voorzieningen voor
3830 zee- en binnenvaartschepen op strategische logische plekken in Europa. We dragen zorg voor
3831 voldoende openbare laadpalen met krachtstroom voor vrachtwagens.
- 3832 • We dringen het aantal lege vrachtwagens op de weg terug door slimme samenwerking tussen
3833 vervoerders en verladers te stimuleren. Technologie als kunstmatige intelligentie en duidelijke
3834 afspraken door middel van convenanten helpen daarbij.
- 3835 • We stimuleren experimenten met zelfrijdende en met elkaar communicerende vrachtauto's op de
3836 snelweg, met aandacht voor gegevensbescherming en privacy.
- 3837 • Met de vrachtwagenheffing zetten we een eerlijke prijs op het gebruik van onze wegen door
3838 transportbedrijven. Met de zogenaamde terugsluis investeren we in de verduurzaming van de
3839 transportsector, bijvoorbeeld met subsidies voor elektrische vrachtwagens.
- 3840 • We zetten ons in voor een wereldwijd minimum van CO₂-toeslag op brandstoffen voor zee- en
3841 luchtvaart. Als genoeg landen dat toepassen, kunnen boten minder makkelijk over de grens
3842 tanken. Binnen Europa zijn daar nu de eerste stappen voor gezet met het onderbrengen van de
3843 zeescheepvaart onder het emissiehandelssysteem EU ETS voor schepen vanaf 5000 ton. D66 wil
3844 dat deze grens naar beneden gebracht wordt, zodat schepen vanaf 400 ton hieronder vallen,
3845 waaronder dus ook de binnenvaart.
- 3846 • We passen afspraken met de Rijnlanden aan om accijns te kunnen heffen op binnenvaart en een
3847 prijs te vragen voor (lucht)vervuiling. Daarnaast gaan schepen verplicht duurzame brandstoffen
3848 bijmengen tot 15 procent in 2030.
- 3849 • Bevoorrading in de steden wordt veiliger en passend via logistieke hubs aan de randen van de
3850 steden van waaruit kleinere elektrische voertuigen (fiets, boot, of auto) goederen verder de stad
3851 in brengen. D66 wil dat er landelijke regie komt voor de totstandkoming van deze hubs.
- 3852 • Wij zijn voorstander van een verplicht duurzaamheidslabel voor de binnenvaart. Samen met de
3853 sector kijken we hoe we scheepseigenaren kunnen helpen verder te verduurzamen.

3854

3855 [De luchtvaart klimaatneutraal in 2050](#)

3856

3857 Dankzij de luchtvaart kunnen we internationaal zakendoen en overal ter wereld wonen, werken en
3858 studeren. Maar de keerzijde van het vliegen voor het milieu en omwonenden wordt steeds
3859 zichtbaarder. De luchtkwaliteit rondom Schiphol is in de afgelopen jaren sterk afgenomen en met de
3860 groei is de overlast toegenomen. Om die reden willen we duidelijk handhaafbare klimaat- en
3861 milieugrenzen aan de hoeveelheid vluchten die van Schiphol mag vertrekken, zwaardere belastingen
3862 op vliegen om het vliegen zelf zo te ontmoedigen en investeringen in duurzame innovaties.

3863

3864 • D66 wil af van vervuilende vluchten op de korte afstand (tot 700 kilometer). Om die reden
3865 werken we in Europees verband aan een netwerk van hogesnelheidstreinen tussen alle Europese
3866 hoofdsteden en investeren we meer in internationale spoorverbindingen. In de tussentijd maken
3867 we het door middel van vliegbelastingen financieel aantrekkelijker om de trein te pakken.

3868 • D66 wil dat het aangekondigde CO₂-plafond per luchthaven scherpere doelen gaat stellen dan de
3869 huidige doelen uit het Akkoord Duurzame Luchtvaart. Als het aan D66 ligt, wordt er afgebouwd
3870 naar een klimaatneutrale luchtvaart in 2050. D66 wil dat het CO₂-plafond ook wordt ingezet voor
3871 de regionale luchthavens, zoals Rotterdam The Hague Airport, Groningen-Eelde en Maastricht-
3872 Aachen.

3873 • Voor alle luchthavens ontwikkelen we duidelijke en handhaafbare normen op het gebied van
3874 geluid, milieu-impact, uitstoot van fijnstof en zeer zorgwekkende stoffen. Hierbij staat een
3875 gezonde en leefbare samenleving centraal. Wanneer we deze normen hebben, baseren we het
3876 aantal vliegbewegingen hierop.

3877 • Om de overlast en de gezondheidsschade voor omwonenden van Schiphol terug te dringen, pleit
3878 D66 voor een nachtsluiting van Schiphol tussen 23.00 en 7.00 uur.

3879 • Lelystad Airport kan niet open. De opgaven op het gebied van klimaat, biodiversiteit en
3880 leefkwaliteit zijn dusdanig groot dat het openen van een nieuwe luchthaven niet verantwoord is.
3881 D66 wil dat het Rijk in overleg gaat met de decentrale overheden om voor Lelystad Airport op de
3882 kortst mogelijke termijn een andere bestemming te zoeken.

3883 • Op basis van internationale afspraken zijn belastingen op bijvoorbeeld kerosine onmogelijk. D66
3884 wil dat Nederland samen met Europa het voortouw neemt om deze fossiele subsidies af te
3885 schaffen.

3886 • D66 wil een eerlijke vliegbelasting. Dit realiseren we door verschillende belastingen toe te passen
3887 op korte, middellange en lange vluchten: hoe verder je vliegt, hoe meer belasting je betaalt.
3888 Daarnaast belasten we de businessclass zwaarder dan economy class. Privévluchten worden naar
3889 verhouding tot hun uitstoot eerlijker belast. De uitstoot per passagier in een privévliegtuig is
3890 namelijk zo'n vijf tot zeven keer meer; dan is het alleen maar logisch dat de belasting dat ook is.
3891 Tenslotte belasten we ook transfer reizigers om op die manier het vliegen op korte afstanden te
3892 ontmoedigen en de koppeling tussen vliegen en de trein op het Europese continent financieel
3893 aantrekkelijker te maken.

3894 • Schone brandstoffen spelen een grote rol bij het verduurzamen van de luchtvaart. Daarom wil
3895 D66 het aandeel duurzame luchtvaartbrandstoffen (SAF) dat (vrijwillig) bijgemengd wordt,
3896 vergroten. Op dit moment geldt een EU-bijmengverplichting van 6 procent. D66 zou graag zien
3897 dat er wordt voldaan aan het nationale streven van 14 procent, zoals afgesproken in het Akkoord
3898 Duurzame Luchtvaart. In samenspraak met de luchtvaartsector en producenten van SAF werken
3899 we ernaar toe om dit doel op te hogen naar 20 procent. In Europa moeten we ambitieuzer te
3900 werk gaan. D66 pleit daar voor een verhoging van de bijmengverplichting.

3901 • We maken werk van de verduurzaming van de luchtvaart. Door technologieën te ontwikkelen om
3902 elektrisch vliegen verder te brengen en door zelf waterstof en synthetische kerosine te
3903 ontwikkelen, kunnen we daar zelfs aan verdienen. D66 ziet een kans voor Nederland om de
3904 schone brandstoffenproducent van Europa te worden

3905 • We stellen een ambitieuze agenda voor elektrisch vliegen op, waarbij Caribisch Nederland als
3906 proeftuin fungeert. Elektrisch vliegen is namelijk een goed en schoon alternatief voor de korte

3907 afstanden, en de afstanden tussen de eilanden lenen zich goed voor de ontwikkeling en
3908 implementatie van elektrisch vliegen.
3909 • Op dit moment zijn alle regionale luchthavens van nationale betekenis onderdeel van de
3910 Schipholgroep, op Maastricht Aachen Airport en Groningen Airport Eelde na. D66 is er
3911 voorstander van dat ook deze twee luchthavens onderdeel van de Schipholgroep worden, zodat
3912 vanuit een gezamenlijke visie gekeken kan worden naar een toekomstige invulling van de
3913 luchtvaart in Nederland, en de functie die Schiphol en de verschillende regionale luchthavens
3914 daarbinnen vervullen.

3915

3916 NIEUW PERSPECTIEF OP VOEDSEL EN LANDBOUW

3917

3918 We weten al langer dat ons huidige voedselsysteem niet houdbaar is: niet voor de boer, niet voor de
3919 samenleving en niet voor de planeet. De transitie naar duurzaamheid is broodnodig en we hebben de
3920 randen te vaak opgezocht. Daarbij ontbrak ook een duidelijke koers vanuit de overheid, waardoor
3921 onzekerheid is ontstaan.

3922

3923 D66 wil het roer om met een integrale totaalaanpak. Geen silo-denken meer, maar een gedeelde visie
3924 op het bredere plaatje en de lange termijn. We moeten anders boeren, maar ook anders consumeren
3925 en het systeem anders organiseren. We gaan de uitdagingen in gezamenlijkheid aan én zorgen voor
3926 perspectief. Beleid ondersteunt en stuurt daarbij. Met gepaste maatregelen, duidelijke doelen en
3927 heldere tussenstappen. Samen met boeren, investeerders, supermarkten, natuur- en
3928 milieuorganisaties, agrarische ondernemingen, decentrale overheden en de levensmiddelenindustrie
3929 kijken we hoe we daar komen. Radicale keuzes zullen nodig zijn, die we met elkaar zullen moeten
3930 dragen. Die verantwoordelijkheid nemen we samen.

3931

3932 We bouwen aan een nieuwe visie op voedsel

3933

3934 Het is nodig om ons systeem van de productie en consumptie van voedsel als geheel te herzien. De
3935 overheid komt daarvoor met een voedselvisie. Daarin zullen duidelijke stappen staan naar
3936 verandering, mét perspectief voor de boer, de keten en de consument. Milieu, volksgezondheid,
3937 veranderde machtsverhoudingen spelen allemaal een belangrijke rol. Ook leefomgeving en
3938 ruimtelijke ontwikkeling zijn belangrijk. Nieuw beleid, instrumenten en maatregelen ontwikkelen we
3939 altijd met al deze aspecten in gedachten. Europees waar het moet, nationaal waar het kan.

3940

- 3941 • We streven naar klimaatneutrale landbouw in Nederland tegen 2040. Elke sector draagt bij aan
3942 onze klimaatdoelstellingen en er is geen tijd te verliezen. Voor de landbouw en de rest van de
3943 keten betekent dit dat er maatwerk komt per sector met stimulerend, maar ook sturend beleid.
- 3944 • We zetten in op nieuwe verdienmodellen en (sociale) innovatie. We willen voorloper worden in
3945 de natuurinclusieve economie van morgen. Nieuwe verdienmodellen voor boeren en de keten
3946 kunnen ontstaan door bijvoorbeeld in te zetten op de circulaire en biobased economie,
3947 koolstofvastlegging, steun voor groenblauwe diensten en kortere ketens, waarbij boeren direct
3948 leveren aan consumenten.
- 3949 • De toekomst van de Nederlandse landbouw is voor jonge boeren en tuinders. Zij staan aan de
3950 voorhoede van verduurzaming en samenwerking. D66 wil dat er perspectief is voor de volgende

3951 generatie. Daarom kijken we bijvoorbeeld naar omschakelingssubsidies en andere
3952 steunmaatregelen.

3953

3954 [We brengen kringlooplandbouw in de praktijk](#)

3955

3956 Boeren zitten in de knel. We zijn verwickeld geraakt in een negatieve spiraal waarin landbouw alleen
3957 loont om tegen de laagste kosten meer en meer te produceren. Er wordt te veel diervoer van ver
3958 geïmporteerd, er worden te veel bestrijdingsmiddelen en kunstmest gebruikt en te veel dieren
3959 gehouden op een kleine postzegel. De macht van de verwerkende industrie, supermarkten en
3960 chemische giganten is enorm gegroeid en geconcentreerd, waardoor boeren en coöperaties vaker en
3961 vaker aan het kortste eind trekken. Moderne agrarische industrie drukt de prijs voor de consument
3962 en export, maar eist daardoor meer en meer van de Nederlandse landbouw, wat uiteindelijk op
3963 rekening komt van de maatschappij.

3964

3965 De druk om te intensiveren en te industrialiseren is ten koste gegaan van onze natuur, gezondheid en
3966 uiteindelijk de toekomstbestendigheid van de landbouw en het boerenbedrijf zelf. Want het huidige
3967 en gangbare verdienmodel biedt geen realistisch perspectief voor de boer en past niet binnen de
3968 grenzen van natuur, klimaat en milieu. En het is juist die ecologische houdbaarheid die zo belangrijk is
3969 voor onze landbouw. Want gezonde landbouw heeft bij uitstek bestuivers nodig, schoon water, een
3970 gezonde bodem en een stabiel klimaat.

3971

3972 Gelukkig is het oplossingsvermogen van de Nederlandse landbouw groot. Iedere boer, ieder bedrijf
3973 en iedere bodem is uniek. Daar zal ook een deel van het antwoord liggen. Met de omslag naar
3974 kringlooplandbouw zal de diversiteit en variëteit van de Nederlandse landbouw worden ingezet als
3975 kracht, binnen de grenzen van de natuur. Geen doctrine van bovenaf, maar een principe en omslag
3976 die breed wordt ingezet en ondersteund, ook door de maatschappij. Minder afhankelijkheid en
3977 daardoor meer zelfbeschikking. Nieuwe verdienmodellen en collectieve netwerken gericht op
3978 verduurzaming. Kennis en innovatie die natuurinclusieve bedrijfsvoering centraal zetten. En vooral
3979 een beleid dat verbindt en helder stuurt wanneer nodig. Nederland heeft een kans om wereldwijd
3980 koploper duurzame landbouw te worden, maar dan moet de omslag nu komen.

3981

- 3982
- We brengen kringlooplandbouw in de praktijk. We helpen boeren de omslag te maken en we
3983 stellen met een Kringlooplandbouwwet de basisbeginselen en kaders hiervoor vast.
 - Nederland gaat inzetten op grondgebondenheid om kringlopen te sluiten en om
3984 importafhankelijkheid van kunstmest en veevoer te verminderen. Dit zal ook de landbouw
3985 bestendiger maken tegen geopolitieke verschuivingen en economische schokken.
 - Er komen landelijke eisen aan grondgebruik, waarin bodem en water sturend worden,
3986 bijvoorbeeld alleen geschikte gewassen op uitspoelingsgevoelige gronden.
 - In 2030 moet de stikstofuitstoot gehalveerd zijn. Daarmee volgen we de lijn van het rapport 'Wat
3987 kan wel' van de commissie-Remkes. We kijken daarbij naar verschillende, passende maatregelen,
3988 ook voor de landbouw. Extensivering en de transitie naar kringlooplandbouw zal daar een flinke
3989 bijdrage aan kunnen leveren. Dit is nodig om de doelen voor stikstof en klimaat te halen.
 - Nederland heeft de grootste veedichtheid van de Europese Unie, met bijna 120 miljoen
3990 landbouwdieren. Dat is enorm veel voor ons kleine land. De bio-industrie is schadelijk voor
3991 mensen, dieren en de leefomgeving. We stoppen daarom zo snel mogelijk met de grootschalige
3992
- 3993
3994
3995

- 3996 bio-industrie. De veehouderij gaat toe naar een gezonder, duurzamer en dierwaardig model,
3997 ondersteund met faciliterende en stimulerende maatregelen.
- 3998 • We moeten slim omgaan met onze beperkte ruimte, daarom krijgen dieren steeds minder
3999 veevoer dat geschikt is voor menselijke consumptie. In plaats daarvan krijgen dieren meer
4000 voedselresten, gewasresten en insecten. Nederland zet zich in voor een nieuwe EU-eiwitstrategie
4001 om zo de importafhankelijkheid te reduceren en natuurlijke, lokale diervoeders te bevorderen.
4002 Ook wijzigen we EU-wetgeving om bruikbare reststromen in te zetten als diervoeder.
- 4003 • Boeren kunnen de biodiversiteit op hun bedrijf inzetten voor een natuurinclusieve
4004 bedrijfsvoering. Hiermee kunnen ze minder afhankelijk worden van kunstmest en
4005 bestrijdingsmiddelen. We introduceren een mineralenbalans op bedrijfsniveau, zoals voorgesteld
4006 door de commissie-Remkes. Hierdoor hebben boeren inzicht in hun milieuprestaties.
- 4007 • Een duurzame landbouw begint bij een gezonde bodem. Om de kringloop te sluiten, wordt er
4008 veel minder gebruikgemaakt van kunstmest. In plaats daarvan worden natuurlijke en organische
4009 alternatieven ingezet, zoals reststoffen uit de mest als ‘kunstmest’ in de akkerbouw. Zo kunnen
4010 veehouders en akkerbouwers in de regio elkaars mest optimaal gebruiken en is er minder
4011 kunstmest nodig. We zetten ons in om knellende Europese mestwetgeving aan te passen.
- 4012 • Bestrijdingsmiddelen hebben negatieve effecten op mens en natuur. Daarom geen preventief
4013 gebruik meer, meer spuitvrijzones in de publieke ruimte en een benchmark in 2027. We zetten
4014 in op de beschikbaarheid van duurzame en natuurlijke alternatieven. Het toelatingsbeleid moet
4015 Europees aangescherpt worden met meer aandacht voor gezondheid, milieuschade en de
4016 effecten van de stapeling van middelen.
- 4017 • In de akkerbouw stimuleren we gemengde teelt en grotere rotaties van gewassen, ook om de
4018 bodemgezondheid te verbeteren. De teelt van bloembollen en siergewassen wordt biologisch,
4019 met name om het gebruik van bestrijdingsmiddelen drastisch te verminderen.
- 4020 • Biologische landbouw heeft veel voordelen en samenhang met de principes van
4021 kringlooplandbouw. In lijn met de Europese Green Deal zet D66 in op 25 procent biologisch
4022 landbouwareaal in 2030.
- 4023 • Er komt een specifieke subsidie voor jonge en biologische boeren om hen te helpen bij de
4024 transitie, bijvoorbeeld met certificeringskosten en omschakeling.
- 4025 • De transitie waar de landbouw voor staat, is veelal een kennistransitie. D66 zet daarom in op
4026 ondersteuning van de toegankelijkheid en beschikbaarheid van onderwijs, kennis, innovatie en
4027 netwerken. Agrarische ondernemers die de omslag willen maken, komen in aanmerking voor
4028 aanvullende steunmaatregelen, zoals onafhankelijke adviesdiensten.
- 4029 • De Europese landbouwsubsidies die Nederland zelf kan verdelen, gaan voortaan alleen naar
4030 boeren die stappen zetten naar kringlooplandbouw, biologische boeren en jonge boeren die de
4031 omschakeling willen maken. Of als inkomensondersteuning voor boeren die aan natuurbeheer
4032 doen of groenblauwe diensten leveren. In het volgende Europees Gemeenschappelijk
4033 Landbouwbeleid moet de generieke inkomenssteun in zijn geheel verdwijnen; alleen publiek geld
4034 voor geleverde publieke diensten.
- 4035 • We blijven het Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb) door ontwikkelen en versterken de
4036 effectiviteit.
- 4037 • We bouwen het voor boeren dure systeem van verhandelbare fosfaat-, dier- en stikstofrechten af.
4038 Alle dierrechten vervallen per 2030 en worden omgezet naar een stikstofemissierechtensysteem
4039 met beperkte verhandelbaarheid; deze stikstofemissierechten gelden voor alle diercategorieën.
4040

4041 Een eerlijke prijs in de hele keten

4042

4043 Voedselketens zijn ingewikkelder en complexer geworden en hebben een ongeken- de invloed op wat
4044 en hoe we produceren en consumeren. Van boerenbank tot chemische gigant, van verwerkende
4045 industrie tot supermarkt; allemaal spelen zij een rol in wat er op ons bord terecht komt. Langzaam
4046 beginnen deze partijen te verduurzamen. Dit gaat alleen nog veel te traag en boeren en consumenten
4047 blijven de dupe van ongelijke machtsverhoudingen en kostenoorlogen. Met de ongeken- de opgave
4048 voor ons, is het de rol van de overheid om de transitie naar een duurzaam voedselsysteem samen
4049 met de keten aan te jagen en te versnellen. Dit doen we door duidelijke, eenduidige spelregels voor
4050 de transitie op te zetten en ervoor te zorgen dat de race naar duurzaamheid loont door
4051 waardecreatie en een eerlijke prijs.

4052

- 4053 • We zorgen voor duurzaamheidsvoorwaarden op inkoop en bedrijfsvoering in de
4054 voedingsindustrie en supermarkten, zodat het gehele assortiment milieu- en diervriendelijk
4055 wordt, inclusief een eerlijke prijs. Een eerlijke prijs betekent dat de kosten voor de leefomgeving
4056 mee worden gewogen in de prijs van een product. Die kosten worden verdeeld over de keten en
4057 komen niet bij de boer terecht.
- 4058 • Er komt een duurzaamheidsstandaard in de keten die voldoet aan de voorwaarden van
4059 kringlooplandbouw. Zo ligt de verantwoordelijkheid niet alleen bij de boer of de consument,
4060 maar vooral bij de marktpartijen.
- 4061 • D66 wil een duurzaamheidsbijdrage voor landbouwproducten in rekening brengen bij de
4062 afnemers van boeren, zoals de verwerkende industrie en supermarkten. Deze marktpartijen
4063 krijgen korting op de heffing als zij vooruitlopen op de duurzaamheidsstandaard. De opbrengst
4064 ervan komt beschikbaar als omschakelingsubsidie voor biologische en kringloopboeren. Hierbij
4065 zal specifiek gekeken worden hoe jonge boeren hiervan kunnen profiteren.
- 4066 • Transparantie in de gehele keten is een randvoorwaarde voor duurzaamheid en een eerlijke prijs.
4067 D66 legt eisen voor transparantie over klimaat en milieu-impact door de keten wettelijk vast, met
4068 een vrijwillige transitieperiode.
- 4069 • Landbouw is erg beperkt in de toegang tot investeringen, technologie en markten. Dit beperkt
4070 mogelijkheden voor verduurzaming. D66 zet zich in voor nieuwe investeringsmogelijkheden voor
4071 boerenbedrijven buiten de gevestigde spelers om. Microkredieten of sociale investeringen via
4072 digitale platforms kunnen hierin een belangrijke rol spelen.
- 4073 • Voedsel is erg gevoelig voor prijsschokken. Dat hebben we vooral gemerkt tijdens de coronacrisis
4074 en de Russische inval in Oekraïne. We stellen een onderzoek in naar prijsbepaling van voedsel
4075 door de keten om zo beter in te kunnen grijpen bij extreme voedselinflatie.
- 4076 • Nederland is kampioen export; lang zijn we zelfs de tweede landbouwexporteur ter wereld
4077 geweest, na de Verenigde Staten. Dat is een knappe prestatie, maar daar betalen we nu allemaal
4078 de prijs voor. D66 zet zich in voor een handelsmodel waarin kwaliteit in plaats van kwantiteit de
4079 primaire motivatie is. Een handelsmodel waarin innovatie en duurzaamheid het Nederlandse
4080 keurmerk en uithangbord zijn.

4081

4082 Gezond en duurzaam, de makkelijke keus

4083

4084 Eten moeten we allemaal. We hebben allemaal onze eigen voorkeuren, smaken en mogelijkheden.
4085 Die keuze – wat we eten – wordt bepaald door veel verschillende factoren. Aanbod, prijs of zelfs
4086 kennis spelen allemaal een rol. Vaak hebben we eigenlijk minder invloed op wat we willen eten dan
4087 we doorhebben. Daar moet verandering in komen. Beschikbaarheid, toegang en keuzevrijheid
4088 moeten weer voorop staan. De gezonde en duurzame keus moet de makkelijke keus worden.
4089

4090 Als onderdeel van de Voedselvisie ontwikkelt de overheid een stappenplan gericht op gezonde,
4091 duurzame consumptie en vraag, om zo de synergie tussen perspectief voor boeren, voordelen voor
4092 volksgezondheid (preventie en niet-overdraagbare ziekten) en lagere milieudruk te stimuleren.
4093 Sturende duurzaamheidsmaatregelen aan de productiekant moeten gecombineerd worden met
4094 nieuwe marktkansen om zo een sneeuwbaaleffect voor duurzaamheid te creëren. Daarin moet de
4095 overheid niet bepalen wat je eet, maar ervoor zorgen dat er meer keuzevrijheid is.
4096

- 4097 • Rijksinstanties geven het voorbeeld door tegen 2030 exclusief biologische of
4098 kringlooplandbouwproducten aan te schaffen. Dit wordt bij andere publieke aanbestedingen –
4099 bijvoorbeeld op andere bestuursniveaus, in de zorg en het onderwijs – ook aangemoedigd en
4100 ondersteund door Europese of nationale richtlijnen. Dit zal het marktaandeel van biologische en
4101 kringlooplandbouw producten versterken.
- 4102 • Gezond en duurzaam eten moet betaalbaar zijn voor iedereen. De btw op groente, fruit
4103 verdwijnt, een heffing op vlees en zuivel financiert dat.
- 4104 • Te veel vlees is niet gezond en heeft veel effect op de leefomgeving. Er komt een verbod op
4105 kiloknallers. Dat betekent: maximaal 25 procent korting op vlees, zoals sinds kort ook geldt voor
4106 alcohol.
- 4107 • D66 zet zich in om kweekvlees zo snel mogelijk in de supermarkt te krijgen.
- 4108 • Mensen worden overweldigd door het aantal labels op producten. Een gestandaardiseerd
4109 duurzaamheidslabel zorgt ervoor dat mensen met zekerheid weten dat ze een duurzame aankoop
4110 doen. De overheid gaat met de sector een eenduidig kringloopkeurmerk realiseren. Daarnaast zet
4111 Nederland in op een geharmoniseerd Europees duurzaamheidslabel.
- 4112 • We gaan experimenteren met voedselraden om beleidsadviezen te geven over bijvoorbeeld het
4113 inkoopbeleid van gemeenten in de kantines van sportcomplexen. Hierdoor vergroten we de
4114 invloed van burgers op de lokale voedselomgevingen.
- 4115 • We worden overspoeld met reclames voor junkfood. D66 wil consumenten en met name
4116 kinderen beter beschermen tegen misleide reclames over ongezond voedsel en hiervoor
4117 richtlijnen op stellen.
- 4118 • 30 procent van al het voedsel wordt wereldwijd verspild. Dat moet anders, ook in Nederland.
4119 Nederland zal in 2030, 30 procent minder voedsel verspillen ten opzichte van 2020. D66 wil
4120 hierbij inzetten op succesvolle en nieuwe initiatieven en kringloopoplossingen die nieuwe
4121 inkomsten kunnen bieden, bijvoorbeeld door veilige reststromen in te zetten voor
4122 diervoederproducten.
4123

4124 MOOI NEDERLAND

4125
4126 De natuur is van onschatbare waarde. Het is niet alleen een intrinsieke waarde, het is daadwerkelijk
4127 tastbaar. Ons voortbestaan is afhankelijk van de natuur, weerbare ecosystemen en een gezond milieu.

4128 Voor het voedsel dat we eten, de lucht die we inademen, het water dat we drinken, de grondstoffen
4129 en hulpbronnen die we gebruiken, en de ruimte voor wonen en recreatie. Het zijn de – soms
4130 onzichtbare – bouwstenen van onze samenleving.

4131

4132 Toch hebben we te lang de natuur en het milieu verwaarloosd en als vrijblijvend beschouwd. Alle
4133 seinen staan op rood en de rek is eruit. Van watervervuiling tot bijensterfte, van ontbossing tot de
4134 plastic soep. Wereldwijd, maar ook in Nederland spelen we een gevaarlijk spel met onze toekomst.
4135 We doen simpelweg niet genoeg, terwijl de wetenschap duidelijk is. Dat geldt voor het klimaat, maar
4136 juist ook voor de natuur. Want het één kan niet zonder de ander, en ons gemeenschappelijke welzijn
4137 en welvaart zijn aan beide onlosmakelijk verbonden. Daarom moeten we onze relatie met de aarde
4138 herinterpreteren.

4139

4140 Wel is er nog reden tot voorzichtig optimisme. De natuur heeft een ongekeerde veerkracht en de
4141 kansen liggen voor het oprapen. Waar een boer biologisch aan de slag gaat, zien we de bodem
4142 ongekend snel herstellen. Dieren met uitsterven bedreigd, keren na bescherming snel terug en
4143 brengen de biodiversiteit weer natuurlijk in balans. Beter beheerde duinen helpen ons water te
4144 zuiveren en bieden bescherming tegen een stijgende zeespiegel. Zorgen voor ecosystemen herstelt
4145 natuur én gemeenschappen. Dat hoeft niet altijd een natuurgebied te zijn; de natuur is altijd om ons
4146 heen. Groene wijken zijn beter bestand tegen hittegolven en bewezen beter voor onze (mentale)
4147 gezondheid. Natuurinclusief bouwen zorgt voor minder afhankelijkheid van dure energie. Groene
4148 industrie levert nieuwe banen op en betekent ook schonere longen. Een kleine verandering kan dus al
4149 veel betekenen. Maar het moet sneller en met meer sturing.

4150

4151 D66 streeft daarom naar een duurzame samenleving, waar natuur en milieu in alle facetten van het
4152 leven een fundamentele rol spelen – van voedselproductie en woningbouw tot verdediging tegen een
4153 stijgende zeespiegel. Water, lucht, bodem en biodiversiteit zetten we op de eerste plaats als we
4154 keuzes moeten maken. Dat is uiteindelijk winst voor ons allemaal.

4155

4156 De natuur is van onschatbare waarde

4157

4158 Het is goedkoper om de natuur in de eerste plaats te beschermen dan om de natuur later
4159 te herstellen. We gaan beiden doen, want we zijn al bijna te laat. Gelukkig zijn klimaatmaatregelen en
4160 de bescherming van de natuur twee kanten van dezelfde medaille. We zetten als D66 daarom in op
4161 maatregelen waar we de meeste vruchten van plukken als samenleving en die het effectiefst zijn in de
4162 race tegen de klok.

4163

- 4164 ● Er komt een bindend internationaal akkoord voor biodiversiteit: een akkoord van Parijs voor de
4165 natuur. We bouwen dus verder aan het Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework.
- 4166 ● D66 wil maatregelen treffen om in 2030 ten minste 20 procent van alle land- en zeegebieden te
4167 herstellen. In 2050 zullen alle ecosystemen in goede staat hersteld zijn. Daarbij geldt ook dat er
4168 geen verslechtering mag optreden.
- 4169 ● Naast stikstof is droogte een belangrijke oorzaak van achteruitgang, vooral op de zandgronden
4170 waar hydrologie de basis wordt voor het grondgebruik. Dit geldt ook voor de buffergebieden
4171 rondom Natura 2000-gebieden. Daarnaast wil D66 de grondwaterstand verhogen tot -0,30 onder
4172 maaiveld in veenweidegebieden, onder meer om verdere verzakking van huizen tegen te gaan.

- 4173 ● De Nederlandse bodem is jaren verwaarloosd. D66 wil dat het de aandacht krijgt die het verdient
4174 en wil daarom een nieuwe nationale bodemstrategie om achteruitgang tegen te gaan en het op
4175 een duurzame manier te gebruiken. We gaan beter meten en strenger handhaven, waar de
4176 vervuiler betaalt.
- 4177 ● De Nederlandse bossen worden voortaan als permanente bosccosystemen beheerd. Daarmee
4178 beschermen we de biodiversiteit, de vegetatie, de bosbodem en het bodemleven en neemt de
4179 vastgelegde hoeveelheid CO₂ en natuurbeleving toe. Houtexploitatie door kaalkap doet dat
4180 allemaal niet en wordt daarom afgeschaft.
- 4181 ● Exploitatie van bos vindt voortaan uitsluitend plaats door middel van selectieve uitdunning, het
4182 zogenoemde uitkapbeheer. De Wet natuurbescherming wordt daartoe aangepast.
- 4183 ● Om het zeeleven wereldwijd te beschermen, zijn we uitgesproken tegenstander van
4184 diepzeemijnbouw.
- 4185 ● De Waddenzee verdient onze extra aandacht. D66 wil een einde aan de bodem beroerende
4186 visserij en alle mijnbouw in de Waddenzee.
- 4187 ● De handhaving van natuurbescherming wordt versterkt, zowel op land als ter zee.
4188

4189 Van het Groene Hart tot de hoge zandgronden

4190

4191 Natuurlijke processen bieden veel oplossingen en kansen. We kunnen er zelfs onze boterham mee
4192 verdienen. Maar dan moeten we ook echt omschakelen en de knop omzetten. Meer natuur is
4193 namelijk essentieel voor onze weerbaarheid en veerkracht. Daarnaast is het van belang dat we ook
4194 collectief verantwoordelijkheid nemen en zorgen voor het milieu. Want zonder die bouwstenen, is
4195 onze veerkracht ook weg
4196

4197

- 4197 ● Randon Natura 2000-gebieden komen bufferstroken. De breedte daarvan moet bepaald worden
4198 op basis van hydrologisch onderzoek en onderzoek naar verwachte aantallen recreanten en
4199 stikstofemissies.
- 4200 ● D66 wil meer natuur en pleit voor 50.000 hectare extra natuur in 2030 ten opzichte van nu en
4201 160.000 hectare extra natuur in 2040. 30 procent van de Noordzee wordt beschermd
4202 natuurgebied. Ons typisch Hollandse landschap kent bijvoorbeeld kilometers dijken die we
4203 makkelijk kunnen inzetten voor de biodiversiteit.
- 4204 ● We gaan de groenblauwe dooradering tot minstens 10 procent uitbreiden in het landelijk gebied.
4205 Doel is om natuur en landschap weerbaarder te maken en bij te dragen aan doelbereik van
4206 natuur in Nederland.
- 4207 ● D66 wil steden vergroenen. Dit draagt bij aan de leefbaarheid en verkoeling in de steeds warmere
4208 zomers. Daarom zetten wij in om in 2040 drie procent van het totale stedelijk gebied in
4209 Nederland natuur te laten zijn en dat tot 5 procent te verhogen in 2050.
- 4210 ● We maken ruimte voor natuur van gebieden met arme, dalende en verzilte grond. Deze gebieden
4211 zijn het minst interessant voor landbouw, terwijl de reguliere landbouw er de meeste
4212 milieuschade veroorzaakt.
- 4213 ● D66 heeft aan de basis gestaan voor de huidige aanpak van de nationale parken en zal zich
4214 hiervoor blijven inzetten. Hetzelfde geldt voor de natuur in het Caribisch gebied: deze verdient
4215 een versterkte bescherming.
4216

4217 De stem van de Waddenzee

4218

4219 Natuur en dieren hebben recht van bestaan, los van hun betekenis of monetaire waarde voor de
4220 mens. Veel dieren in ons land krijgen niet de zorg die ze verdienen, geconfronteerd met urenlange
4221 transporten, stalbranden, misstanden in slachthuizen en illegale handel. Bovendien neemt de
4222 leefruimte voor (wilde) dieren gestaag af. Om de natuur en haar soorten werkelijk te beschermen,
4223 willen wij ze rechten geven. Wettelijke erkenning voorkomt niet alleen toekomstige maatschappelijke
4224 kosten gerelateerd aan ecologische uitdagingen, maar ook significante economische verliezen, zoals
4225 de €28 miljard veroorzaakt door de stikstofcrisis.

4226

- 4227 • D66 wil de natuur een stem geven. Dat doen we door de rechten van de natuur te erkennen.
- 4228 • Concreet doen we dit door specifieke natuurgebieden, zoals de Waddenzee,
4229 rechtspersoonlijkheid te geven, onder andere naar het Spaans model. Door gebieden rechten te
4230 geven, krijgen ze via vertegenwoordigers de mogelijkheden om schade te verhalen voor herstel,
4231 wordt het procesbelang gegarandeerd en worden ze een gelijke actor in beslissingen. Met die
4232 erkenning wordt duidelijk gezegd dat de natuur geen voorwerp is en bescherming verdient.
- 4233 • D66 ondersteunt maatschappelijke initiatieven die strijden voor rechten voor de natuur, zoals de
4234 campagne 'Maas in de Wet'.
- 4235 • Wij willen de juridische status van dieren versterken. D66 wil dieren voor de wet erkennen als
4236 wezens met bewustzijn en gevoel.
- 4237 • We introduceren een ombudsman voor natuur en dieren. Deze ombudsman heeft de
4238 bevoegdheid om gevraagd en ongevraagd te onderzoeken of de overheid en andere instellingen
4239 zich houden aan de wet- en regelgeving rondom het in stand houden en verbeteren van natuur
4240 en dierenwelzijn. Waar dit niet gebeurt, doet de ombudsman zwaarwegende aanbevelingen.

4241

4242 Goed en genoeg water

4243

4244 Water is misschien wel de belangrijkste grondstof die we hebben, maar onze waterkwaliteit bungelt
4245 onderaan Europese lijstjes. De Europese Kaderrichtlijn Water schrijft voor dat het Nederlandse
4246 oppervlaktewater uiterlijk in 2027 aan bepaalde eisen moet voldoen ten behoeve van de natuur en
4247 gezondheid van mensen. Momenteel voldoet slechts 1 procent van ons water aan die eisen. Dat
4248 betekent dat vrijwel al onze drinkwaterbronnen en natuur te maken hebben met water dat niet
4249 schoon genoeg is. Daarnaast loopt Nederland een serieus risico op een drinkwatertekort in 2030. De
4250 oorzaak hiervan is een combinatie van minder water dat beschikbaar is – onder andere door
4251 grondwateronttrekkingen en klimaatverandering – en een te hoog verbruik. D66 wil ervoor zorgen
4252 dat er ook na 2030 nog genoeg drinkwater is voor iedereen.

4253

4254 D66 wil dat Nederland zich maximaal inspant om aan de Kaderrichtlijn Water te voldoen.

4255

- 4256 • We brengen de wet- en regelgeving voor het gebruik van mest en bestrijdingsmiddelen in lijn met
4257 de doelen van de Kaderrichtlijn Water. In de praktijk betekent dat minder gebruik van mest en
4258 bestrijdingsmiddelen.

- 4259 ● Toenemend medicijngebruik zorgt ook voor vervuiling. We maken medicijnproducenten
4260 medeverantwoordelijk voor het voorkomen van vervuild water en zorgen ervoor dat de
4261 rioolwaterzuiveringsinstallaties nog beter gaan zuiveren.
- 4262 ● Talloze fabrieken lozen vervuild en verwarmd water. We zorgen ervoor dat alle
4263 lozingsvergunningen worden geactualiseerd, waarbij de doelen van de Kaderrichtlijn Water als
4264 hard uitgangspunt dienen.
- 4265 ● D66 wil naar een eerlijke belasting op leidingwater door het afschaffen van het maximumtarief.
4266 Iedereen, ook grootverbruikers gaan dan betalen naar gebruik. Zo gaan we verspilling tegen.
- 4267 ● Er komt een publiekscampagne over het belang van voldoende schoon water en manieren
4268 waarop mensen daarvoor kunnen zorgen.
- 4269 ● Ook mensen kunnen zuiniger omgaan met drinkwater. Zo is het eigenlijk gek dat we het toilet
4270 doorspoelen met drinkwater. We passen de bouwregelgeving zo aan, dat we waterbewuster gaan
4271 bouwen, waarbij het toilet wordt doorgetrokken met eerder verbruikt water. Ook wordt
4272 nieuwbouw waar mogelijk opgeleverd met een regenwaterton en een groen dak.
- 4273 ● We stellen een subsidie beschikbaar voor mensen die in hun bestaande huis een
4274 grijswatersysteem willen aanleggen. We steunen innovaties voor het uitbreiden van onze
4275 drinkwaterbronnen, bijvoorbeeld het ontzilten van zeewater voor consumptie of industrieel
4276 gebruik.
- 4277

4278 Brede rivieren door oneindig laagland

4279

4280 Nederland heeft eeuwenlang strijd gevoerd tegen het water: tegen de zee, tegen hoge rivieren en
4281 tegen drassige gronden. Ons watersysteem is daardoor eenzijdig ingericht: al het water moet zo snel
4282 mogelijk naar zee. Door klimaatverandering verandert die strijd. We krijgen te maken met langere
4283 periodes van weinig neerslag en korte periodes van extreme neerslag. Onze nieuwe strijd wordt mét
4284 het water: hoe zorgen we ervoor dat we droge voeten houden, terwijl we voorkomen dat we te
4285 weinig water hebben voor onze drinkwatervoorziening en natuur? D66 wil dat voor elkaar krijgen.

4286

- 4287 ● We verhogen het grondwaterpeil in veenweidegebied en rondom Natura 2000-gebieden. Het
4288 grondwater wordt op heel veel plaatsen in Nederland kunstmatig laag gehouden ten behoeve van
4289 de landbouw. Dat is slecht voor de bodem, voor de natuur én zorgt ervoor dat broeikasgassen die
4290 in de grond liggen opgeslagen, in de lucht komen.
- 4291 ● We maken alle grondwaterputten vergunningsplichtig. Er zijn momenteel honderden
4292 grondwaterputten die niet geregistreerd staan. Met die putten wordt grondwater onttrokken,
4293 vooral voor de landbouw. Door alle grondwaterputten vergunningsplichtig te maken, kunnen we
4294 sturen op de omvang en voorkomen dat er te veel grondwater wordt gebruikt.
- 4295 ● Grondwater is op sommige momenten schaars. Op die momenten geven we prioriteit aan
4296 maatschappelijke belangen zoals de drinkwatervoorziening en natuur.
- 4297 ● We hebben meer ruimte nodig om water op te slaan. Door ruimte aan te wijzen voor wateropslag
4298 (buffers) kunnen we het water beter beheren: opslaan bij te veel water, gebruiken bij tekorten.
4299 We kijken zowel naar ruimte in het buitengebied, als in stedelijk gebied.
- 4300 ● We nemen maatregelen in de landbouw die ervoor zorgen dat water beter wordt vastgehouden
4301 in de bodem. Zo willen we dat er op gronden waar water makkelijk wegspoelt geen gewassen
4302 worden geteeld die water slecht vasthouden. Ook stoppen we waar mogelijk met het jaarlijks

4303 opnieuw inzaaien van gras, zodat de grassen dieper kunnen wortelen en zo meer water
4304 vasthouden.

- 4305 ● Nederland is een wereldwijde inspiratie voor de omgang met water. Onze dammen en dijken zijn
4306 een visitekaartje. Toch gaat het soms mis, zoals bij de overstromingen in 2021 in Limburg. We
4307 blijven inzetten op het verbeteren van de bescherming tegen wateroverlast zodat het water onze
4308 vriend blijft, en nooit meer onze grootste vijand wordt. We maken daarbij gebruik van natuurlijke
4309 oplossingen in lijn met de filosofie van Ruimte voor de Rivier.

4310

4311 Een schoon land

4312

4313 Een schone omgeving is onmisbaar voor onze gezondheid en welvaart. Grenzen aan de uitstoot zijn
4314 nodig als we voor alle Nederlanders frisse lucht, schoon water, schone grond en een rustige nacht
4315 zonder lawaai willen. Medicijnresten moeten afgevangen worden. We willen milieuschade
4316 voorkomen, in plaats van achteraf oplossen. Het toepassen van giftige stoffen die niet afbreken in de
4317 natuur moet zoveel mogelijk voorkomen worden.

4318

- 4319 ● Milieuschade nemen we mee in de prijs: milieubelastende effecten van productie en consumptie
4320 worden nog onvoldoende in rekening gebracht. De uitstoot van schadelijke stoffen moet worden
4321 meegenomen in de prijzen van producten, zodat duurzame producten zich kunnen
4322 onderscheiden. Hiervoor ontwikkelen we een beleidslijn die tot en met 2030 in toenemende
4323 mate milieuschades in Nederland beprijsd.
- 4324 ● We willen intensiever en strenger handhaven op milieuregelgeving. Dit gaat gepaard met extra
4325 capaciteit voor handhavingsautoriteiten.
- 4326 ● Er komt een nationale aanpak PFAS inclusief: een Europees PFAS-verbod, inzet op een wereldwijd
4327 PFAS-verbod, aangescherpte vergunningseisen, een nationaal overzicht van vergunningen om
4328 PFAS te lozen en of uit te stoten, een aanpak voor veilige verwerking van PFAS-houdend afval en
4329 het verhalen van kosten van de schade voor de gezondheid, leefomgeving en economie op de
4330 vervuiler.
- 4331 ● Meer voorzorgsmaatregelen bij giftige stoffen: We maken het voor omgevingsdiensten mogelijk
4332 een minimalisatieplicht op te leggen voor potentieel zeer zorgwekkende stoffen.
- 4333 ● Een schone lucht is niet vrijblijvend. Ons doel is om in 2030 de gezondheidsschade als gevolg van
4334 luchtkwaliteit te halveren. Daarom stellen we deelname aan het Schone Luchtakkoord verplicht
4335 en worden er bindende doelen opgenomen voor verbetering van de luchtkwaliteit, waarbij de
4336 WHO-normering leidend wordt.
- 4337 ● Naast bodem, lucht en water is ook geluidshinder een belangrijk milieuprobleem. Daarom komt
4338 er een geluidsakkoord. Deelnemende gemeenten en provincies zetten zich in voor het tegengaan
4339 van geluidsoverlast.
- 4340 ● Inwoners worden met het huidige toezicht en handhavingssysteem onvoldoende beschermd
4341 tegen ernstige gezondheidsgevolgen van economische activiteiten, bijvoorbeeld door (secundair)
4342 fijnstof. Het VTH-stelsel wordt zo aangepast dat niet de economische activiteit maar de
4343 gezondheid van de omgeving het uitgangspunt is.
- 4344 ● D66 wil omwonende beter beschermen en zal daarom de normen voor geuroverlast aanscherpen
4345 op basis van wetenschappelijke inzichten.

Hoofdstuk 5 – Een energieke democratie: Bestuur, rechtsstaat en veiligheid

WAT ZIEN WE

Een sterke democratie heeft vernieuwing nodig. Democratie is als computersoftware: stel je de updates te lang uit, dan crasht het systeem. In landen als Polen en Hongarije staat de democratie zichtbaar onder druk. Van voorbeelden uit het verleden leren we dat de democratie niet altijd vanzelfsprekend is. Ook in het Nederland van vandaag neemt de druk toe. In een steeds digitaler wordende wereld dreigen de kansen van technologie te bezwijken onder de druk van de bedreigingen. Criminelen en buitenlandse mogendheden maken gebruik van onze open samenleving om die te beïnvloeden waardoor onze rechtsstaat wordt bedreigd. En steeds minder mensen weten hun weg in onze democratie te vinden. Om de democratie en de rechtsstaat te beschermen moeten we in blijven zetten op haar waarden: inspraak en inclusiviteit, maar ook verantwoording en tegenmacht.

WAT WILLEN WE

De vernieuwing zit niet alleen in de instituties, maar ook in de manier waarop we ons binnen het systeem gedragen. Dat moet anders. Dat geldt voor zowel de overheid als de samenleving. Geen enkele democratie is bestand tegen haatzaaien, polariseren en het opzettelijk verspreiden van desinformatie. Eerlijkheid, transparantie en toegankelijkheid moeten weer het uitgangspunt worden. Er moet weer ruimte komen voor inspraak, initiatieven en experimenten. Voor het voeren van het goede gesprek.

Belangrijke, kostbare instituties van de rechtsstaat beschermen ons tegen willekeur van de macht, discriminatie en het recht van de sterkste. Ze zorgen ervoor dat de overheid zich aan haar eigen regels moet houden en dat misdadigers hun straf niet kunnen ontlopen. Voor een rechtvaardige samenleving is een goed uitgeruste rechtspraak een onmisbare steunpilaar. Voorwaarde is dat deze voor iedereen moet werken. Want alleen dan kun je je veilig voelen. En alleen als je je veilig voelt ben je vrij om te zijn wie je wilt zijn.

Door een actieve rol te nemen als overheid kunnen de kansen van digitalisering de boventoon voeren en ons helpen in het vinden van oplossingen op het gebied van duurzame energie, zorg en de krapte op de arbeidsmarkt. En door letterlijk en figuurlijk regio's in Nederland weer met elkaar te verbinden, weten we verschillen te overbruggen.

WAT DOEN WE

- We investeren in het onderlinge gesprek. Tussen inwoners en overheid en tussen inwoners onderling. Door te luisteren en ruimte te maken voor ideeën en initiatieven. We investeren in de uitvoering, zodat de overheid ook kan leveren. En we herstellen fouten uit het verleden. Bij regelingen en subsidies wordt vertrouwen het uitgangspunt. Ook stoppen we met het door de overheid in hoger beroep gaan bij rechtszaken tegen haar burgers.

- We verlagen de leeftijd waarop je mag stemmen naar 16 jaar, breiden de Tweede Kamer uit naar minstens 260 leden en zetten het Burgerforum Klimaatberaad door.
 - We versterken de hele keten van de rechtspraak. Van politie tot openbaar ministerie, rechters en het gevangeniswezen. We vergemakkelijken de toegang tot het recht, door het verder verlagen van de griffierechten en het versterken van de positie van de sociale advocatuur, waardoor het recht ook weer van iedereen wordt.
 - We investeren stevig in de jeugdbescherming. Juist daar moet de overheid leveren. Het beschermen van de kwetsbaren in de samenleving is een kerntaak van de overheid die nu onvoldoende wordt ingevuld. We richten ons daarbij op de positie van zowel het kind als de ouders.
 - We investeren in de digitale overheid, zodat we met elkaar grip houden op wat er in onze digitale wereld gebeurt.
-

4346 EEN OVERHEID DIE WERKT VOOR MENSEN

4347

4348 Een sterke democratie is een democratie waarin alle inwoners zich vertegenwoordigd voelen. Waar
4349 iedereen kan en wil meepraten én meebepalen. Dat vraagt om een overheid die niemand uitsluit, die
4350 het gesprek aangaat, toegankelijk is, kennis deelt en mensen met elkaar verbindt, maar ook een
4351 overheid die eerlijk is over gemaakte keuzes. Een overheid waar ruimte is voor initiatieven van
4352 inwoners; een overheid die een gezamenlijke zoektocht aan durft te gaan.

4353

4354 Maar ook een overheid die levert, die doet wat ze zegt en zegt wat ze doet. Die eerlijk is en
4355 transparant. Die toegankelijk is en aanspreekbaar. Een overheid die ervoor zorgt dat alle belangen
4356 worden gewogen. Die luistert en levert. Die werkt mét inwoners, vóór inwoners. Democratie is hierbij
4357 nooit af, we zullen moeten blijven zoeken naar nieuwe wegen, naar nieuwe kanalen naar de macht.

4358

4359 Luisteren

4360

4361 Veel inwoners hebben ideeën over hun eigen leefomgeving. Ze hebben inhoudelijke kennis en weten
4362 beter dan wie dan ook hoe beleidskeuzes doorwerken in de dagelijks praktijk. Daarom begint een
4363 sterkere democratie bij een overheid die luistert en openstaat voor nieuwe ideeën. Die mensen
4364 verbindt en alle belangen hoort en afweegt – ook die belangen die niet aan tafel zitten en ook van de
4365 stille stem. Die zorgt voor goede informatie en een oprecht gesprek.

4366

- Iedereen heeft recht op begrijpelijke taal van de overheid. We leggen vast in de wet dat communicatie vanuit de overheid begrijpelijk moet zijn en dat besluiten duidelijk uitgelegd worden.
- Om iedereen de mogelijkheid te geven mee te praten, komen de belangrijkste Kamerstukken beschikbaar in eenvoudig Nederlands.
- Er komen digitale en fysieke overheidsloketten (bijvoorbeeld in bibliotheken of gemeentehuizen) waar inwoners terecht kunnen met vragen aan de overheid: van inhoudelijke vragen tot hulp bij het invullen van formulieren of het aanvragen van ondersteuning. Elke gemeente krijgt tenminste één overheidsloket.

4375

- 4376 • Op enkele grote thema's organiseren we permanente burgerfora, te beginnen met het
4377 Klimaatberaad. De samenstelling van een forum bepalen we door loting en verandert na een
4378 bepaalde periode. Daarnaast wil D66 experimenteren met incidentele burgerfora voor specifieke
4379 vraagstukken.
- 4380 • De overheid komt vaker naar de burger toe. Daarom organiseren we vaste spreekuren van
4381 bewindspersonen en Kamercommissies door het hele land. Ook wil D66 dat de overheid vaker op
4382 pad gaat waar de inwoners al zijn, in plaats van dat we inwoners bij inspraak altijd naar de
4383 overheid laten komen.
- 4384 • Wij willen dat doelgroepenbeleid altijd samen met de doelgroep wordt ontwikkeld, zodat de
4385 praktijkervaringen vanaf dag één onderdeel zijn de totstandkoming van beleid.
- 4386 • In elke gemeente komt een lokale gehandicaptenraad. Om zo te borgen dat hun specifieke
4387 belangen worden meegenomen in het maken, uitvoeren en evalueren van gemeentelijk beleid.
4388

4389 Leveren

4390

4391 De overheid is eerlijk over wat ze wel en niet kan doen. Dit vraagt om een nieuwe houding en nieuw
4392 gedrag. Om een overheid die inclusief, open, transparant en integer is. Waar mensen weer centraal
4393 staan en waar een foutje in een formulier niet onmiddellijk wordt bestraft. En waar onze
4394 volksvertegenwoordigers tijd krijgen om met aandacht hun wetgevende en controlerende taak goed
4395 in te vullen.

4396

- 4397 • D66 wil in de overheidsdienstverlening meer ruimte voor contact tussen de inwoners en de
4398 uitvoeringsorganisaties, zoals de Belastingdienst en het UWV. De medewerkers van deze
4399 organisaties moeten meer ruimte krijgen voor het uitoefenen van hun vakmanschap. Zo moet
4400 iedereen die dat wenst de mogelijkheid hebben om contact te hebben met een persoon en niet
4401 met een chatbox.
- 4402 • De komende jaren moet worden geïnvesteerd in de verbetering van de ICT en worden ingezet op
4403 het verminderen van de complexiteit in wet- en regelgeving. Op die manier kan gemakkelijker
4404 maatwerk worden geleverd en het toeslagensysteem worden hervormd.
- 4405 • We passen de Algemene Wet Bestuursrecht aan om de overheid meer in dienst te stellen van de
4406 inwoner, de menselijke maat in het bestuurs(proces)recht te vergroten en de rechtsbescherming
4407 van burgers te versterken.
- 4408 • Op alle overheidsniveaus onderzoeken we in hoeverre de inwoner centraal staat bij
4409 beleidsvorming en besluitvorming. Hierbij is specifiek aandacht voor jongeren.
- 4410 • Vergissen is menselijk en dus hoort bij een menselijke overheid ook het recht op vergissen. Een
4411 fout in een formulier zou niet per se moeten betekenen dat iemand alle rechten op
4412 ondersteuning verliest.
- 4413 • In de afgelopen decennia zijn beleid en uitvoering gescheiden werelden geworden. Problemen in
4414 de uitvoering worden aangepakt met meer beleidsmakers. Uitvoering moet weer meer centraal
4415 staan. Beleid geeft daarbij kaders en is ondersteunend. Nieuw beleid moet altijd tot stand komen
4416 met de organisaties die het werk doen, bij overheden en andere partners, zodat het uitvoerbaar
4417 is en werkt voor mensen.
- 4418 • Er moet weer tijd en aandacht terugkomen in de Tweede Kamer voor wetgevingsprocessen.
4419 Kamerleden kunnen hierbij ondersteund worden door bij complexe wetgeving gezamenlijk

4420 voorbereidend onderzoek te doen in de Kamercommissie. Naast de uitvoeringstoets aan de
4421 voorkant wil D66 dat er ook een invoeringstoets komt een jaar na inwerkingtreding en een
4422 evaluatietoets na een vooraf bepaald aantal jaren. Hierbij kunnen hoorzittingen met
4423 belanghebbenden ervoor zorgen dat maatschappelijke signalen eerder de Kamer bereiken.

- 4424 • De overheid bestaat uit iedereen die op een of andere manier bezig is met de uitvoering van een
4425 publieke taak. Van politici tot vertegenwoordigers in de rechtsketen, van zorgmedewerkers en
4426 politieagenten tot journalisten en baliemedewerkers bij uitvoeringsorganisaties. Het bedreigen
4427 en beledigen van degenen die voor ons aan het werk zijn, is voor D66 onacceptabel. Het
4428 ondermijnt de democratie en vormt een bedreiging voor de waarden waar wij als Nederland voor
4429 staan. Een overheid die levert is ook een overheid die staat voor zijn mensen en te allen tijde
4430 zorgt voor een veilige werkomgeving.

4431

4432 Vertrouwen

4433

4434 Veel overheidsbeleid is momenteel gebaseerd op wantrouwen. Het aanvragen van bijvoorbeeld
4435 toeslagen en zorg is daardoor nodeloos ingewikkeld en ontoegankelijk. Niet alleen gaat onevenredig
4436 veel geld op aan fraudebestrijding, maar het benadeelt ook het gros van de mensen dat van goede
4437 wil is. D66 wil vertrouwen weer het uitgangspunt maken van beleid. Vertrouwen vraagt om
4438 wederkerigheid: een overheid die inwoners vertrouwt, legt een basis voor vertrouwen in de overheid.

4439

- 4440 • Bij regelingen en subsidies is vertrouwen het uitgangspunt. Dat betekent minder bewijsmateriaal
4441 aanleveren, minder controles, maar hogere boetes bij opzettelijke fraude.
- 4442 • D66 wil dat de overheid niet langer in hoger beroep gaat bij rechtszaken tegen haar eigen
4443 inwoners. Als er onduidelijkheid is over de uitleg van de regels kan de overheid een alternatieve
4444 procedure starten om helderheid te krijgen, zonder dat dit rechtsgevolgen heeft voor de burger.
- 4445 • We maken het voor bedrijven en burgers eenvoudiger om subsidies en vergunningen aan te
4446 vragen. De verantwoordingsplicht maken we mede afhankelijk van de hoogte en impact van een
4447 subsidie of vergunning.

4448

4449 Herstellen

4450

4451 Grote groepen inwoners zitten klem in systemen en procedures, vaak met zeer vergaande gevolgen.
4452 De meest in het oog springende voorbeelden zijn het toeslagenschandaal en de gaswinning in
4453 Groningen. Erkennen dat iets nooit had mogen gebeuren, is wat D66 betreft dan ook bij lange na niet
4454 voldoende. De overheid heeft dan naast de taak om te herstellen ook een ereschuld.

4455

- 4456 • Na de parlementaire enquête aardgaswinning Groningen is er met de afspraken in 'Nij begun' een
4457 begin gemaakt met het herkennen, herstellen en het creëren van een nieuw perspectief voor
4458 Groningen. Voor D66 is dit het begin van de afspraken voor de komende jaren. Groningers
4459 hebben koste wat het kost recht op een veilig huis. Om die reden moet er volop doorgegaan
4460 worden met het herstellen van schade en zo snel mogelijk versterken van huizen. Mochten er
4461 tijdens de uitvoering van de plannen onvoorzien problemen ontstaan die de uitvoering in de weg
4462 staan, dan maken we hiervoor middelen vrij om deze op te lossen.

- 4463 • Met het definitief dichtdraaien van de gaskraan is een belangrijke oorzaak van de problemen
4464 weggenomen, maar de effecten van de gaswinning zullen nog jarenlang merkbaar zijn. Het Rijk
4465 heeft om die reden, zoals ook eerder al is vastgelegd in het Nationaal Programma Groningen, ook
4466 de komende jaren nog de taak om rekenschap te geven aan de bijzonder positie van Groningen.
4467 D66 wil om die reden ook vasthouden aan een aparte bewindspersoon voor Groningen.
- 4468 • Bij de hersteloperatie voor het toeslagenschandaal moeten getroffen ouders en hun kinderen
4469 sneller duidelijkheid krijgen over de bedragen waar zij recht op hebben. Dit geeft hun de rust om
4470 hun leven weer op te pakken. De leefwereld van de ouders en kinderen moet daarbij leidend zijn,
4471 niet de systeemwereld van de overheid.
- 4472 • De huidige werkwijze met de Commissie Werkelijke Schade werkt niet goed. Het duurt te lang, en
4473 ouders en kinderen moeten te veel uitleggen en verdedigen dat zij grote (emotionele) schade
4474 hebben geleden. D66 is daarom voorstander van het werken met normbedragen om benadeelde
4475 gezinnen te compenseren met onder andere vaste vergoedingen voor vaker voorkomende schade
4476 (zoals scheidingen). Ook kan het werken met vaststellingsovereenkomsten helpen om ouders
4477 sneller duidelijkheid te geven. Uiteraard onder begeleiding van de juiste rechtshulp.
- 4478 • Breder wordt op steeds meer plekken zichtbaar dat mensen niet voldoende beschermd zijn
4479 geweest door de overheid, of tegen de overheid. Denk aan Chemours, omwonenden van Tata
4480 Steel, het werken met Chroom-6 bij Defensie en bij een project voor mensen in de bijstand in
4481 Tilburg. In al deze situaties geldt dat het leed en de schade veel verder gaat dan financieel, en
4482 eigenlijk amper goed hersteld kan worden. Het belangrijkste is dat de overheid hier milder,
4483 menselijker en makkelijker op handelt en daarbij probeert mensen zo snel als mogelijk
4484 duidelijkheid te geven.
- 4485

4486 [STERKE DEMOCRATISCHE INSTITUTEN](#)

4487
4488 Een nieuwe politiek heeft niet alleen een nieuwe houding nodig, maar ook andere spelregels. Te veel
4489 mensen hebben minder invloed op de macht in Den Haag dan we in een democratie mogen
4490 verwachten. Vernieuwen van onze democratie blijft dan ook noodzakelijk. Met referenda, burgerfora
4491 en andere initiatieven zorgen we voor directe inspraak op ons nationaal, regionaal en lokaal bestuur.
4492 Met een nieuw kiesstelsel, een grotere Tweede Kamer en meer ondersteuning en voor
4493 volksvertegenwoordigers. Met democratische experimenten buiten de landelijke politiek. Zodat
4494 iedereen weer mee kan doen in een nieuwe politiek.

4495

4496 [Inspraak in de macht](#)

4497

4498 D66 wil dat het makkelijker wordt voor alle inwoners om mee te beslissen over de toekomst van
4499 Nederland. Daarom geven we inwoners meer inspraak, onder andere door directe vormen van
4500 democratie.

4501

- 4502 • D66 is voorstander van een bindend correctief referendum als noodrem, waarbij de
4503 consequenties van de uitslag vooraf worden vastgesteld. Een dergelijk referendum is niet
4504 mogelijk bij besluiten over de grondwet of internationale verdragen.

- 4505 • We zijn voorstander van kieslijsten waarmee de kiezer kan kiezen tussen stemmen op een partij
4506 of op een individuele kandidaat, zoals de Staatscommissie-Remkes adviseerde en waar door het
4507 huidige kabinet aan wordt gewerkt. Dit voorstel geeft kiezers meer keuze in het stemhokje.
- 4508 • Het is belangrijk dat kiezers mede kunnen bepalen wie hun bestuurders worden. Daarom willen
4509 we een direct verkozen minister-president en direct verkozen burgemeesters en Commissarissen
4510 van de Koning. Voor de benoeming van kandidaten voor kabinetsposten en andere belangrijke
4511 bestuurders van overheidsorganisaties komen er openbare hoorzittingen in de Tweede Kamer.
- 4512 • We maken het makkelijker om te stemmen, door meer stemlocaties in te richten en de
4513 verkiezingen te spreiden over meerdere dagen. Inwoners van de Europese Unie die minimaal vijf
4514 jaar in Nederland wonen, krijgen stemrecht bij de nationale en provinciale verkiezingen.
- 4515

4516 Controle op de macht

4517

4518 In een sterke democratie houden macht en tegenmacht elkaar in evenwicht. D66 wil het parlement
4519 hervormen, uitbreiden en beter ondersteunen, zodat Tweede Kamerleden beter in staat zijn om
4520 namens alle inwoners de regering te controleren. Ook de controle op politieke partijen zelf moet
4521 beter.

4522

- 4523 • Rechters moeten wetten aan de Grondwet kunnen toetsen. Dit om wetgeving te voorkomen die
4524 mensen in hun grondrechten schendt. Bovendien helpt dit de controle op de macht beter te
4525 spreiden.
- 4526 • De indirect verkozen Eerste Kamer schaffen we af.
- 4527 • We verhogen het aantal zetels in de Tweede Kamer naar minimaal 260. Hierdoor is de Tweede
4528 Kamer veel beter in staat om wetgeving te controleren en inwoners te vertegenwoordigen.
- 4529 • We willen meer ondersteuning voor de Tweede Kamer in de vorm van meer inhoudelijk
4530 ondersteunend personeel voor de Kamercommissies. Ook investeren we in een onafhankelijk
4531 parlementair kennis- en expertisecentrum om de informatiepositie van de Tweede Kamer verder
4532 te versterken. Niet alleen kan zo'n centrum helpen de grote hoeveelheid informatie voor
4533 Kamerleden toegankelijk te maken, ook kan het een bijdrage leveren aan het versterken van het
4534 institutioneel geheugen.
- 4535 • We breiden het budgetrecht van de Tweede Kamer uit. Zo moet de Tweede Kamer zeggenschap
4536 krijgen over miljardenfondsen en uitgaven voor sociale zekerheid en zorg. Ook verschuiven we de
4537 presentatie van de Miljoenennota naar het voorjaar, zodat er voor Kamerleden meer tijd is voor
4538 een goede behandeling van de verschillende begrotingen.
- 4539 • Politieke partijen moeten verantwoordelijk worden gehouden voor hun rol in het versterken en
4540 beschermen van de democratie. Om die reden moeten er minimale eisen aan partijen worden
4541 gesteld voor hun interne democratie. Ook moet het makkelijker worden om op te treden tegen
4542 het overtreden van de democratische spelregels, door bijvoorbeeld het korten van partijen op
4543 subsidies. De mogelijkheid om een partij te verbieden moet worden aangescherpt, door te
4544 verduidelijken dat een politieke partij kan worden verboden als deze de democratische
4545 rechtsstaat bedreigt.
- 4546 • D66 wil experimenteren met nieuwe vormen van inspraak en besluitvorming, zowel op nationaal
4547 als lokaal niveau. Bijvoorbeeld het recht op burgeramendement, waarbij mensen aanpassingen

4548 op een wetsvoorstel kunnen indienen, en vormen van online burgerinspraak. Of een plafond voor
4549 campagne-uitgaven van partijen, zodat het politieke speelveld niet bepaald wordt door geld.
4550 • We maken structureel meer middelen beschikbaar voor politieke partijen en hun
4551 neveninstellingen, omdat ze een cruciale rol spelen bij het verbinden van de samenleving en de
4552 politieke besluitvorming.

4553

4554 Zeggenschap in de maatschappij

4555

4556 Democratie beperkt zich niet tot de landelijke politiek. Ook op lokaal niveau en buiten de politiek,
4557 bijvoorbeeld in het bedrijfsleven en bij publieke instellingen, kan Nederland democratischer. D66 wil
4558 ook daar ruimte bieden aan experimenten, initiatieven, controle, ondersteuning en vooral
4559 vernieuwing.

4560

- 4561 • Ook de lokale democratie verdient meer ondersteuning en is aan vernieuwing toe. D66 wil meer
4562 subsidie voor lokale politieke partijen – ook in Caribisch Nederland – en meer democratisch
4563 toezicht op regionale samenwerkingsverbanden zoals de veiligheidsregio's. Ook moet de lokale
4564 journalistiek meer geld krijgen, zodat zij haar waakhondfunctie weer goed kan vervullen.
- 4565 • Op lokaal en regionaal niveau verdienen volksvertegenwoordigers meer ondersteuning. D66 wil
4566 dat de vergoeding van raads- en Statenleden en leden van het algemeen bestuur van de
4567 waterschappen wordt verhoogd.
- 4568 • Op lokaal niveau willen wij dat het mogelijk is om een bindend correctief referendum in te
4569 voeren. Ook kan een raadplegend of raadgevend referendum op lokaal of regionaal niveau van
4570 toegevoegde waarde zijn.
- 4571 • Democratie is meer dan politiek en overheid. Ook bij bedrijven en tussen burgers zelf moet
4572 democratie de norm zijn. Er zijn in Nederland al rond de ongeveer 4000 burgercollectieven. D66
4573 wil dat deze collectieven meer ruimte en mogelijkheden krijgen.
- 4574 • Ook bedrijven zijn bij de democratie betrokken. Bepaalde bedrijven hebben zo'n grote
4575 maatschappelijke rol dat we van hen democratische standaarden mogen verwachten. Dit kan
4576 onder meer door het invoeren van een maatschappelijke raad zoals bij Schiphol. Dit soort
4577 instrumenten en waarborgen voor de samenleving willen we uitbreiden naar meer bedrijven.

4578

4579 Nieuwe politiek voor een nieuwe generatie

4580

4581 Een nieuwe politiek kijkt verder dan de eerstvolgende verkiezingen. Ze houdt rekening met de
4582 langetermijngevolgen van politieke keuzes en geeft de mensen die die gevolgen het langst meemaken
4583 een stem in de besluitvorming. D66 wil jongeren dan ook beter betrekken bij politieke besluiten en
4584 de democratie uitbreiden naar toekomstige generaties.

4585

- 4586 • We breiden het stemrecht uit naar zestien- en zeventienjarigen.
- 4587 • We maken meer structurele middelen vrij voor jongereninspraak via bijvoorbeeld jongerenfora.
4588 Hierbij besteden we extra aandacht aan de toegankelijkheid van deze vormen van inspraak.
- 4589 • We ontwikkelen een nationale jeugdstrategie om de volgende generatie goed in de startblokken
4590 te zetten. Hierin brengen we alle problemen van jongeren in kaart, zodat de betrokken
4591 ministeries ze bij de bron kunnen aanpakken.

- 4592 • We brengen de verantwoordelijkheid voor de jeugdstrategie onder als coördinerende taak bij de
4593 minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- 4594 • We onderwerpen de gevolgen van elke politieke keuze aan een generatietoets. Om deze toets
4595 kracht bij te zetten, voeren we een wet op het welzijn van toekomstige generaties in voor
4596 toekomstgericht bestuur.
- 4597 • We stellen een Ombudsman voor toekomstige generaties aan die opkomt voor hun belangen en
4598 de juridische gevolgen van de generatietoets uit kan werken.
- 4599 • Ook komt er een Kamercommissie voor de toekomst. Deze reageert op de jaarlijkse
4600 toekomstverkenning van de regering en komt met adviezen en voorstellen voor toekomstgericht
4601 beleid. Op deze manier worden langetermijnkeuzes ook binnen het parlement gehandhaafd.

4602

4603 Onafhankelijke media

4604

4605 Betrouwbare en goed toegankelijke informatie vormt de basis van elke democratie. Inwoners
4606 verdienen dan ook bescherming tegen manipulatie, buitenlandse beïnvloeding, desinformatie en een
4607 tekort aan informatie. Gedegen (onderzoeks)journalistiek scheidt feiten van fictie en helpt kiezers een
4608 afgewogen keuze te maken. Objectieve, onafhankelijke en betrouwbare media zijn dan ook
4609 essentieel. D66 wil daarom een publieke omroep die zich richt op de kerntaken: informatie, cultuur
4610 en educatie. De inhoud moet leidend zijn. Daarnaast moet journalistiek, zowel lokaal als
4611 (inter)nationaal, beter ondersteund en beschermd worden.

4612

- 4613 • D66 staat voor een sterke rol van de NPO in de samenwerking met de omroepen, waarbij
4614 gestreefd wordt naar een kleiner aantal herkenbare omroepen met meer ruimte voor
4615 buitenproducenten. Hiertoe zouden omroepen zich niet langer hoeven te verantwoorden op
4616 ledenaantallen, maar op moderne criteria die in het verlengde liggen van de kerntaken van de
4617 publieke omroep. Wanneer ze niet aan deze criteria voldoen, verliezen omroepen hun plek in het
4618 bestel.
- 4619 • D66 wil een reclamevrije publieke omroep. Ter compensatie krijgt de publieke omroep extra
4620 staatsinkomsten en zoeken we naar andere inkomstenbronnen via de omroepen.
- 4621 • Er is geen ruimte voor desinformatie op de publieke omroep. We verstevigen de rol van de NPO
4622 ten opzichte van omroepen zodat zij beter tegen desinformatie kunnen optreden. De
4623 journalistieke code moet voor de omroepen juridisch bindend worden, met passende
4624 sanctiebevoegdheden.
- 4625 • Voor het bestaan van onafhankelijke media is het essentieel dat journalisten veilig en in vrijheid
4626 hun werk kunnen doen. We investeren structureel in persveiligheid en breiden de capaciteit uit.
4627 Ook investeren we extra in het beschermingspakket voor freelancers en in de Balie Persvrijheid.
- 4628 • Sociale mediabedrijven moeten journalisten en onafhankelijke mediahuizen betalen voor het
4629 journalistieke materiaal dat zij van hen delen op hun platforms. Op die manier gaat de opbrengst
4630 van journalistieke content naar de journalist die het heeft geproduceerd in plaats van naar grote
4631 techbedrijven.
- 4632 • We willen dat de publieke omroep met commerciële omroepen samenwerkt aan NLZiet: één
4633 volwaardig platform voor alle Nederlandse programma's, documentaires en speelfilms.
4634 Omroepen mogen zelf kiezen in welke vorm zij hun producties aanbieden. NPO-content wordt
4635 breder beschikbaar voor andere mediapartijen, ook commercieel.

- 4636 • Mensen met een handicap moeten in staat zijn om programma's van de publieke omroep goed te
4637 kunnen volgen. Met audiodescriptie kunnen mensen die blind of slechtziend zijn de programma's
4638 volgen. Daarom nemen we in de Mediawet verplichtingen voor audiodescriptie op.
- 4639 • We investeren meer en structureel in lokale en regionale omroepen. We verdelen deze
4640 investeringen landelijk zodat omroepen niet afhankelijk zijn van financiering van de lokale
4641 instituties die zij kritisch controleren.
- 4642 • We gaan noodvisa afgeven voor buitenlandse journalisten in levensbedreigende situaties. Op
4643 deze manier beschermt Nederland journalistiek wereldwijd.

4644

4645 Betrouwbare informatie

4646

4647 Betrouwbare informatie is nodig voor gewogen democratische keuzes. Techbedrijven en sociale
4648 mediaplatforms hebben in deze informatievoorziening een verantwoordelijkheid en D66 wil hen aan
4649 die verantwoordelijkheid houden. In het onderwijs zijn aandacht en tijd voor goed burgerschap en
4650 mediavaardigheden van belang.

4651

- 4652 • D66 wil dat de overheid bedrijven aanmoedigt om burgerinspraak mee te nemen bij het
4653 ontwerpen van sociale mediaplatforms. Bij de grote rol die deze platforms spelen in onze
4654 samenleving hoort inspraak van gebruikers.
- 4655 • Het organiseren van tegenmacht tegen de toenemende macht van de grote techbedrijven is
4656 cruciaal. De overheid moet het voor burgers mogelijk maken om zich collectief tegen bedrijven te
4657 organiseren.
- 4658 • We werken Europees samen om onwenselijke invloeden van buitenlandse machten tegen te
4659 gaan.
- 4660 • We willen een Europees steunfonds voor onafhankelijke onderzoeksjournalistiek en het
4661 waarborgen van een breed medialandschap in elk Europees land.
- 4662 • Er komt een verplichte disclaimer bij politieke advertenties op sociale media.

4663

4664 Modern Koningschap

4665

4666 D66 wil de ceremoniële waarde van het koningschap behouden, maar ziet geen waarde in de
4667 politieke rol die de koning nog steeds bij wet vervult. Sterker nog: de invloed die de koning nu als
4668 niet-verkozen staatshoofd nog heeft op de Nederlandse regering is ondemocratisch. Daarom wil D66
4669 een modern koningschap waarbij deze ondemocratische punten worden uitgebannen en de koning
4670 op gelijke voet wordt gesteld met de rest van Nederland als het aankomt op belastingen, sociale
4671 premies en andere zaken zoals bezit.

4672

- 4673 • De koning hoort geen onderdeel te zijn van de regering noch van de Raad van State.
4674 Ondertekening van wetten en 'Koninklijke' besluiten zijn overbodig. Kamerleden hoeven geen
4675 trouw meer aan de koning te zweren om beëdigd te worden. Bewindspersonen worden niet
4676 langer op een paleis beëdigd, maar in het parlement.
- 4677 • De koning wordt niet anders behandeld dan andere Nederlanders. De koninklijke inkomens
4678 moeten aan de normering van topinkomens voldoen. De koning hoort gewoon belasting en
4679 sociale premies te betalen. Ook de overige vergoedingen op grond van de Wet financieel statuut

- 4680 koninklijk huis moeten opnieuw tegen het licht worden gehouden. De totale kosten van het
4681 koningshuis moeten transparant zijn. Het nauwelijks gebruikte Paleis op de Dam krijgt een
4682 publieke functie.
- 4683 • Er wordt beter toezicht gehouden op staatseigendom en nationaal erfgoed in beheer van het
4684 koningshuis, zoals kunstvoorwerpen. De Stichting Archief van het Huis Oranje-Nassau wordt een
4685 onafhankelijke stichting, en er komt een aparte commissie om al het nationaal roerend erfgoed in
4686 beheer van het koningshuis vast te leggen.

4687

4688 WIJ ZIJN ÉÉN KONINKRIJK – NOS TA UN REINO – WE ARE ONE KINGDOM

4689

4690 Elke regio telt dat en dat geldt ook voor de Caribische delen van het Koninkrijk der Nederlanden. De
4691 band tussen het Caribisch en het Europese deel van het Koninkrijk beslaan een periode van bijna 400
4692 jaar. De regering en de koning hebben op 19 december 2022 en 1 juli 2023 excuses en vergiffenis
4693 gevraagd voor de rol van hun voorgangers in de trans-Atlantische slavernij. De excuses markeren een
4694 belangrijke stap in de erkenning en bewustwording van ons gedeelde verleden.

4695

4696 Naast het gedeelde verleden heeft het Koninkrijk een gezamenlijke toekomst. Een toekomst die
4697 gebaseerd is op gelijkwaardigheid, emancipatie, solidariteit en wederzijds vertrouwen. Vanuit deze
4698 waarden werken wij binnen het Koninkrijk samen aan duurzame economische ontwikkeling, het
4699 behoud van de unieke natuur en cultuur, en de waarborging van mensenrechten in onze
4700 democratische rechtsstaat.

4701

4702 In 2024 is het precies 70 jaar geleden dat het Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden werd
4703 getekend. Sindsdien is het Koninkrijk der Nederlanden staatkundig veranderd, met als meest recente
4704 voorbeeld de ontmanteling van de Nederlandse Antillen in 2010. Uitdagingen zoals economische
4705 weerbaarheid, armoedebestrijding, geopolitieke ontwikkelingen en grensoverschrijdende
4706 vraagstukken op het gebied asiel en migratie, klimaatverandering en ondermijning leggen een grote
4707 druk op het bestuur en de uitvoeringscapaciteit van alle zes de Caribische eilanden. Wij trekken
4708 gezamenlijk met de eilanden op om deze uitdagingen het hoofd te bieden.

4709 Gelijkwaardigheid in democratie en bestuur

4710

4711 De zes Caribische eilanden en Nederland werken aan een Koninkrijksbrede visie op Koninkrijksrelaties
4712 voor 2030. In de visie worden de duurzame ontwikkelingsdoelen, emancipatie en synergie
4713 meegenomen om invulling te geven aan de onderlinge verhoudingen.

4714

- 4715 • Toekomstbestendige staatkundige verhoudingen vragen om hervormingen. De zes Caribische
4716 eilanden stellen samen met Nederland een hervormingsagenda 2024-2034 op met afspraken
4717 over de herziening van het Statuut en relevante uitvoeringswetgeving.
- 4718 • Er moet een onafhankelijke instantie komen om geschillen binnen het Koninkrijk te beslechten.
- 4719 • D66 wil het Interparlementair Koninkrijksoverleg (IPKO) uitbreiden met onder andere een jaarlijks
4720 debat over de staat van het Koninkrijk.
- 4721 • De doorwerking van het slavernijverleden uit zich in institutioneel racisme en structurele
4722 achterstelling in beleid, wet- en regelgeving. Samen met de zes Caribische eilanden blijven wij
4723 werken aan maatschappelijke bewustwording over dit verleden en de doorwerking, gaan we door

4724 met onderzoeken die de gevolgen van het slavernijverleden in kaart brengen en pakken wij de
4725 achterstelling in verdragen en wet- en regelgeving aan.

- 4726 • Papiamentu en Papiamentu worden in het EU-Handvest opgenomen als regionale taal.

4727

4728 Bonaire, Sint-Eustatius en Saba (Caribisch Nederland)

4729

4730 Caribisch Nederland is dertien jaar onderdeel van Nederland, maar heeft niet hetzelfde niveau in
4731 voorzieningen als in Nederland. De komende periode continueren wij de inhaalslag op het gebied van
4732 achterstallige wet- en regelgeving en wijzigen onder andere de Wet Openbare Lichamen om de
4733 bestuurlijke slagkracht te verbeteren. De taskforce Governance Caribisch Nederland werkt samen om
4734 de bestuurlijke knelpunten tijdig te identificeren en aan te pakken.

4735

- 4736 • Om het ontbreken van de bestuurlijke tussenlaag van een provincie en het gebrek aan
4737 bestuurlijke capaciteit tegen te gaan, stellen het Rijk en de Openbare Lichamen een plan van
4738 aanpak op om de bestuurlijke uitvoeringskracht van Caribisch Nederland te versterken.
- 4739 • We geven prioriteit aan achterstallige sociale zekerheid om te komen tot een daadwerkelijk
4740 gelijkwaardig voorzieningenniveau en armoede effectief te bestrijden. We koppelen het sociaal
4741 minimum en overige sociale uitkeringen in 2024 aan het werkelijk bestaansminimum.
- 4742 • Lokaal zelfbestuur moet in handen zijn van de inwoners. Conform de deadline uit de Wet herstel
4743 voorzieningen Sint-Eustatius ronden we de bestuurlijke ingreep uiterlijk 1 september 2024 af,
4744 waarmee de lokale democratie weer in handen komt van de burgers van Sint-Eustatius.

4745

4746 Aruba, Curaçao en Sint-Maarten (Caribische Landen)

4747

4748 Het Koninkrijk der Nederlanden kent vier autonome landen. Ten aanzien van het buitenlandbeleid en
4749 defensie trekken we internationaal gezamenlijk op. We werken nauw samen op de thema's
4750 onderwijs, gezondheidszorg, klimaat- en energietransitie en veiligheid. Waar je wieg in het Koninkrijk
4751 ook staat: elke burger heeft recht op een menswaardig bestaansminimum.

4752

- 4753 • De Rijksministerraad stelt samen met de autonome landen een meerjarenprogramma op. Dit
4754 programma bevat speerpunten als goed onderwijs, veiligheid, duurzaamheid, zorg,
4755 mensenrechten en versterking van de democratische rechtsorde.
- 4756 • De autonome landen verdienen een sterkere positie in de wereld. Dit bereiken we door Curaçao,
4757 Sint-Maarten en Aruba een grotere rol te geven in diplomatie en handelsbeleid voor alle landen
4758 in het Koninkrijk. Nederland zal dit via het buitenlandbeleid ondersteunen om belemmeringen tot
4759 deelname aan regionale of internationale fora en organisaties weg te nemen.
- 4760 • De registratieverplichting voor het stemmen bij Europese Parlementsverkiezingen moet komen te
4761 vervallen voor de inwoners van Curaçao, Aruba en Sint-Maarten. Een stem uitbrengen moet – net
4762 als in Nederland – kunnen bij stemlokalen op elk eiland. Zo krijgen inwoners van alle vier de
4763 landen gelijke kansen om gebruik te maken van hun Europees stemrecht.
- 4764 • We willen het democratisch tekort bij de besluitvorming door de Tweede Kamer over voorstellen
4765 van rijkswet opheffen door ruimte te geven aan een proportionele stem van de Caribische
4766 landen.

4767

4768 EEN RECHTSPRAAK DIE WERKT VOOR IEDEREEN

4769

4770 Een sterke, moderne democratie is onmisbaar voor onze vrijheid. De instituties van de rechtsstaat
4771 beschermen ons tegen willekeur van macht, discriminatie en het recht van de sterkste. Ze zorgen
4772 ervoor dat de overheid zich aan haar eigen regels houdt en dat misdadigers hun straf niet kunnen
4773 ontlopen. Voorwaarde is dat de rechtspraak voor iedereen werkt. D66 wil rechtspraak die dichtbij en
4774 benaderbaar is, juridische conflicten beslecht en de burger beschermt tegen de overheid. Maar ook
4775 een rechtspraak die met de juiste straffen recht doet aan de mix van boetedoening, een veilige
4776 samenleving en een succesvolle terugkeer in de samenleving.

4777

4778 Investeren in een moderne rechtspraak

4779

4780 Voldoende middelen zijn nodig voor adequate rechtspraak. De huidige regering heeft op initiatief van
4781 D66, na jaren van bezuinigingen, aanzienlijke investeringen gedaan in het versterken van de
4782 rechtspraak. Dat was en is nog steeds nodig: de rechtspraak kampt met personeelstekorten, lange
4783 looptijden van zaken, technologische ontwikkelingen en hoge werkdruk. D66 wil daarom ook in de
4784 komende periode extra blijven investeren in onze rechtspraak en rechtsstaat.

4785

- 4786 • Een goed functionerende strafrechtketen spoort criminaliteit op en vervolgt en berecht daders.
4787 De strafrechtketen heeft daarom een essentiële rol in de samenleving. We investeren in de hele
4788 keten van opsporing en vervolging, van rechtspraak tot straffen. We versterken de onderlinge
4789 samenwerking in de hele keten. De door dit kabinet vrijgemaakte middelen maken we ook de
4790 komende jaren beschikbaar voor de rechtspraak, het Openbaar Ministerie (OM), gerechtstolken,
4791 de reclassering, het gevangeniswezen, de forensische psychiatrie en psychologie en de sociale
4792 advocatuur.
- 4793 • D66 staat voor een transparante rechtspraak. Rechterlijke uitspraken komen zoveel en zo snel
4794 mogelijk digitaal beschikbaar. Dat vergroot de rechtszekerheid. Daarnaast willen we meer
4795 openheid over rechterlijke adviezen bij gratieverzoeken en de uitspraken van (semi)private
4796 geschil-beslechtende instellingen.
- 4797 • De inzet van kunstmatige intelligentie bij het snel doorzoeken van jurisprudentie kan de
4798 rechtspraak helpen om efficiënter te werken, maar het zijn uiteindelijk mensen die rechterlijke
4799 uitspraken moeten doen. Om die reden moet de internationale trend om te experimenteren met
4800 kunstmatige intelligentie in de rechtspraak worden gereguleerd.
- 4801 • We willen een betere begrotingssystematiek in de hele keten van rechtspraak, die recht doet aan
4802 de onafhankelijkheid, maar ook recht doet aan transparantie en democratische controle over het
4803 besteden van belastinggeld. De inhaalslag die de rechtspraak moet maken, vraagt een lange
4804 adem en daarmee ook financiële zekerheden.

4805

4806 Eerlijke toegang tot het recht

4807

4808 Je inkomen mag nooit een belemmering vormen om je recht te halen. Sociale advocaten moeten
4809 kunnen rondkomen, ook als ze net wat meer tijd in de schrijvende zaak van een cliënt investeren.
4810 Rechterlijke procedures moeten bovendien begrijpelijk zijn voor iedereen. Mensen moeten zich
4811 gehoord voelen en goede hulpverlening krijgen. Rechtsbijstand is heel belangrijk om de toegang tot

4812 het recht te behouden voor iedereen. Tegelijkertijd is toegang tot het recht niet alleen maar toegang
4813 tot de rechter: goede juridische hulp of andere vormen van conflictbeslechting kunnen de druk bij de
4814 rechter verminderen en de toegankelijkheid vergroten. In de hele keten van de rechtspraak is het
4815 goed als hier meer oog voor is.

4816

- 4817 • We willen de griffierechten verder verlagen, zodat ook in kleine juridische conflicten en voor
4818 mensen met een lager inkomen de financiële drempel laag ligt.
- 4819 • Mensen met een kleine beurs krijgen rechtsbijstand van sociaal advocaten. D66 wil het
4820 financieringssysteem van de sociale advocatuur verbeteren en een periodieke herijking invoeren,
4821 zodat deze passend is en blijft bij de praktijk. Daarnaast willen we het beroep van sociaal
4822 advocaat aantrekkelijker maken, onder andere door het creëren van meer stageplekken bij de
4823 sociale kantoren.
- 4824 • We zorgen dat meer procedures bij de kantonrechter terechtkunnen, zodat ook andere
4825 rechtshulpverleners dan advocaten – met een lager tarief – rechtsbijstand kunnen verlenen.
- 4826 • De rechter is niet altijd de beste uitweg voor het oplossen van problemen, ook niet in het
4827 strafrecht. D66 wil dan ook de HALT-aanpak introduceren voor jongvolwassenen, omdat de kans
4828 dat zij opnieuw een strafbaar feit plegen daardoor aanzienlijk lager wordt. In sommige gevallen
4829 kan herstelbemiddeling of mediation passender zijn dan een rechterlijke uitspraak. Deze kunnen
4830 bijdragen aan het verlagen van recidive en het vergroten van het gevoel van genoegdoening voor
4831 slachtoffers en maatschappij.
- 4832 • Veel mensen die in aanraking komen met het recht kampen met verschillende problemen. Zij
4833 hebben bijvoorbeeld niet alleen een conflict met hun werkgever, maar hebben ook te kampen
4834 met bijvoorbeeld armoede, schulden, woonproblematiek, een ingewikkelde gezinssituatie of
4835 gezondheidsproblemen. Het recht alleen biedt in dat soort gevallen vaak geen passende
4836 oplossing voor de oorzaken achter de symptomen. D66 wil daarom de samenwerking tussen het
4837 sociale domein en de rechtspraak bevorderen. Het juridisch loket kan hierin een verbindende rol
4838 vervullen. De invulling ervan zou daarom in het verlengde moeten liggen van het overheidsloket.
- 4839 • Laagdrempelige vormen van conflictbeslechting zoals mediators en spreekuurrechters zijn onder
4840 andere bij burenruzies of arbeidsconflicten effectiever dan een gang naar de rechter. Sommige
4841 zaken zijn meer geschikt voor de Huurcommissie of een andere (online) instantie dan voor een
4842 rechter. Dat scheelt tijd en speelt rechters vrij voor zaken waar deze laagdrempelige vormen niet
4843 de oplossing zijn. De financiering van de rechtspraak moet een prikkel bevatten voor rechters om
4844 eerst alternatieve vormen van conflictbeslechting te proberen, voordat een zaak op zitting komt.
- 4845 • Ook in het bestuursrecht kunnen deze laagdrempelige vormen van conflictbeslechting worden
4846 ingezet. Hierdoor krijgen burgers sneller duidelijkheid bij een conflict met de overheid, zonder dat
4847 daarbij afbreuk gedaan wordt aan de beroeps- en bezwaarprocedures.
- 4848 • D66 wil dat videobellen binnen alle rechtsgebieden mogelijk wordt. Dit vergroot de toegang tot
4849 de rechter.

4850

4851 [Investeren in de jeugdbescherming](#)

4852

4853 Het beschermen van kinderen is een kerntaak van de overheid. Dit is nog eens extra van belang
4854 gezien de afhankelijkheid en dus ook maar zeer beperkte invloed van kinderen op in wat voor situatie
4855 en omgeving ze opgroeien, en of dat een veilige leef- en leeromgeving is. Maar wanneer er sprake is

4856 van omstandigheden bij kinderen waarin ingrijpen door de overheid nodig is, moet dat wel zorgvuldig
4857 en weloverwogen gebeuren. De afgelopen jaren is de overheid er onvoldoende in geslaagd om
4858 kwetsbare jongeren te beschermen. Te vaak lieten de zorg en hulp te lang op zich wachten en werden
4859 kinderen en ouders of verzorgers onvoldoende betrokken. De belangen van kinderen en hun ouders
4860 of verzorgers moeten dan ook weer voorop komen te staan in de jeugdbescherming. Voor D66 is dat
4861 dan ook reden om hier extra op in te zetten.

4862

- 4863 • We maken extra geld vrij voor gemeenten om de wachtlijsten in de jeugdzorg aan te pakken. Veel
4864 problemen in de jeugdbescherming zijn het resultaat van problemen in de jeugdzorg. Dit zijn
4865 communicerende vaten. Gezinnen met lichtere hulpvragen komen vaak op een lange wachtlijst
4866 terecht. In het ergste geval escaleert de situatie in de tussentijd en is plotseling veel zwaardere
4867 zorg nodig. De Hervormingsagenda Jeugd en Toekomstscenario kind- en gezinsbescherming
4868 vormen de basis voor het verder versterken van de jeugdzorg.
- 4869 • Het ingrijpen door de jeugdbescherming is een van de ingrijpendste maatregelen die de overheid
4870 kan doen achter de voordeur van mensen. Om die reden zouden kinderen en ouders een betere
4871 vorm van rechtsbescherming moeten krijgen. D66 wil daarom gesubsidieerde rechtsbijstand voor
4872 zowel ouders als kinderen die met jeugdbescherming in aanraking komen, zodat zij begeleid
4873 kunnen worden door gespecialiseerde juristen en hun rechten beter worden beschermd.
- 4874 • Tijdens de uitvoering van de jeugdbeschermingsmaatregel krijgt de rechter de ruimte om de
4875 situatie van het kind en de ouders te beoordelen en beiden een plek te geven in de uiteindelijke
4876 afweging. Uitgangspunt daarbij is om een kind op te laten groeien in diens eigen huis, bij (één
4877 van) de eigen ouder(s). Om dat te bewerkstelligen, moeten ook onorthodoxe maatregelen
4878 bekeken worden, zoals het tijdelijk uit huis plaatsen van een ouder in plaats van het kind. Ook zou
4879 er bij de uitspraak meer aandacht moeten zijn voor eventuele andere problemen in het gezin.
4880 Vaak is er sprake van multiproblematiek. Een rechter moet ook daar dwingend op kunnen
4881 ingrijpen, om samen met de jeugdbescherming echt door te pakken en de oorzaak van de
4882 onveiligheid te verhelpen.

4883

4884 VEILIG NEDERLAND

4885

4886 Veiligheid en democratie gaan hand in hand. Veiligheid is een absolute voorwaarde om in vrijheid
4887 deel te kunnen nemen aan de samenleving en je stem te laten horen. Alleen als je je veilig voelt, ben
4888 je ook vrij om te zijn wie je bent. Dat begint met een veilige omgeving, waar het aangenaam wonen is
4889 en waar je je geen zorgen hoeft te maken om criminaliteit en onveiligheid. Om veiligheid te kunnen
4890 handhaven, moeten alle middelen die de rechtsstaat ons biedt slim worden ingezet – middelen die
4891 door diezelfde rechtsstaat begrensd worden. Dat vraagt zowel om repressie en effectieve inzet van
4892 strafrecht, als om preventie om misdaad zoveel mogelijk te voorkomen

4893

4894 D66 wil investeren in onze veiligheid: in politiemensen, inlichtingen- en veiligheidsdiensten en in het
4895 voorkomen van radicalisering, terrorisme, ondermijning en buitenlandse inmenging. Dat betekent wel
4896 dat voor het gevoel van veiligheid iedereen zich moet kunnen herkennen in de mensen die zorg
4897 dragen voor onze veiligheid.

4898

4899 Een leefbare buurt

4900

4901 De plek waar je woont en de kansen die je krijgt in het onderwijs en op de arbeidsmarkt zijn
4902 medebepalend voor veiligheid. We investeren daarom in veilige, leefbare buurten en in alternatieve
4903 trajecten voor jongeren die voor het eerst met politie in aanmerking komen. Investeren in preventie
4904 van jeugdcriminaliteit kan bovendien bijdragen aan een vermindering van de georganiseerde, zware
4905 criminaliteit. De wijk- of dorpsagent is daarbij de spil in de wijk.

4906

- 4907 • De wijk- of dorpsagent staat centraal in de politieorganisatie. Zij zijn niet alleen de oren en ogen
4908 van de wijk, maar ook een belangrijk eerste aanspreekpunt voor mensen als vertegenwoordiger
4909 van de overheid. Deze laagdrempelige toegang zorgt bovendien voor veiligere buurten. Een hoge
4910 werkdruk als gevolg van een tekort aan collega's en veel administratieve taken belemmert het
4911 werk van wijkagenten. Door het verminderen van de bureaucratie, het makkelijker maken van zij-
4912 instromen en meer inzet en waardering voor politievrijwilligers krijgen wijkagenten weer de
4913 ruimte om hun rol als aanspreekpunt in de wijk te vervullen.
- 4914 • D66 wil het Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid voortzetten. Deze integrale aanpak
4915 van wonen, werken, inkomen, onderwijs, veiligheid en gezondheid is bewezen effectief in het
4916 verbeteren van de omstandigheden in de betrokken wijken. Vroeg signaleren en ingrijpen is nodig
4917 om te voorkomen dat jongeren in de criminaliteit belanden. Hierin trekken we samen op met
4918 gemeenten, wijkagenten, jongerenwerkers, docenten en hulpverleners, maar nadrukkelijk ook de
4919 (informele) leiders van buurt- en wijkgemeenschappen.
- 4920 • We zorgen voor voldoende geld en instrumenten om jongeren een uitweg uit de
4921 (drugs)criminaliteit te bieden, door het volgen van een opleiding of begeleiding bij het vinden van
4922 werk. Hierbij moeten we niet terugschrikken om indien nodig ook nadrukkelijk extra in te zetten
4923 om deze tweede kans voor deze jongeren ook mogelijk te maken.
- 4924 • We gaan de politiecapaciteit beter verdelen over het land op basis van objectieve criteria: waar is
4925 de nood het hoogst? Hierbij kijken we ook naar regio-specifieke kenmerken zoals aanrijtijden en
4926 grensoverschrijdende criminaliteit.
- 4927 • We verbeteren de samenwerking tussen boa's en de politie, bijvoorbeeld door boa's een
4928 noodknop te geven met directe toegang tot de meldkamer van de politie. Ook experimenteren
4929 we met aanvullende taken voor boa's, bijvoorbeeld bij het handhaven van verkeersovertredingen.
4930 Er worden geen boa's ingezet als verkapte politieagenten, het geweldsmonopolie blijft bij de
4931 politie.
- 4932 • D66 wil een algeheel verbod op consumentenvuurwerk. De maatschappelijke gevolgen voor de
4933 veiligheid van hulpverleners, de impact op de natuur, de gezondheid van mensen en de kosten
4934 van de schade die het aanricht, wegen wat D66 betreft niet op tegen de vrijheid om vuurwerk af
4935 te steken. Bovendien is een algeheel verbod makkelijker te handhaven dan een gedeeltelijk
4936 verbod.
- 4937 • We investeren in de aanpak van online (aangejaagde) ordeverstoringen. Wanneer de politie een
4938 mogelijke ordeverstoring signaleert, moet de veiligheidsdriehoek (burgemeester, politie en OM)
4939 optreden op grond van bestaande bevoegdheden. Daarbij wegen zij zorgvuldig af of ingrijpen
4940 strijdig is met de vrijheid van meningsuiting en het demonstratierecht.

4941

4942 De politie midden in de maatschappij

4943

4944 De politie staat midden in de samenleving en is onmisbaar voor veiligheid. Ze zorgt voor
4945 bescherming, bewaakt de openbare orde, biedt hulp aan slachtoffers en spoort criminelen op.

4946 Agenten staan voor een veilige samenleving, vaak in moeilijke omstandigheden. Ze verdienen onze
4947 steun. Personeelstekorten zetten de kerntaken van de politie onder druk. Daarnaast belemmert de
4948 werkcultuur sommige politiemensen om goed en veilig hun werk te doen.

4949

- 4950 • Diversiteit wordt prioriteit in alle lagen van de politieorganisatie, zodat de politie herkenbaar
4951 wordt voor en vertrouwen oproept bij iedereen in de samenleving. De cultuurverandering
4952 heeft de volledige steun en inzet van de korpsleiding, zodat de politie zo snel mogelijk een
4953 afspiegeling is van de samenleving.
- 4954 • D66 wil dat de politie transparant is over de manier waarop zij omgaat met gegevens van
4955 demonstranten. Demonstreren is een recht en geen strafbaar feit, dus mag de politie niet zomaar
4956 persoonsgegevens opvragen.
- 4957 • We versterken de expertise binnen de politie op het gebied van cybercriminaliteit.
- 4958 • De politieorganisatie is op dit moment voor te veel mensen geen veilige werkplek. Politiemensen
4959 hebben te maken met uitsluiting, racisme, discriminatie, vriendjespolitiek, seksisme en
4960 machtsmisbruik. D66 wil een externe organisatie in het leven roepen om deze misstanden aan te
4961 pakken. Politiemensen moeten met klachten over misstanden altijd bij deze externe partij
4962 terecht kunnen.
- 4963 • We willen meer democratische controle op de veiligheidsdriehoek. Veiligheidsregio's worden
4964 transparanter over hun werkzaamheden en leggen verantwoording af tegenover de betrokken
4965 gemeenteraden.

4966

4967 Effectieve straffen

4968

4969 In het streven naar een sterke rechtsstaat en een veilige samenleving wil D66 het strafrecht zo
4970 selectief en effectief mogelijk inzetten. Stevig en strikt waar het moet, sociaal en gericht op het
4971 voorkomen van recidive waar het kan. Want juist door effectief te straffen, kan worden voorkomen
4972 dat daders opnieuw een strafbaar feit begaan en de samenleving opnieuw met criminaliteit wordt
4973 geconfronteerd. Voor D66 zal het strafrecht altijd een balans zijn tussen het bereiken van vergelding
4974 en genoegdoening voor slachtoffers en maatschappij enerzijds, en het voorkomen van herhaling
4975 anderzijds. Het duurzaam beschermen en veilig houden van onze samenleving vraagt om goede
4976 begeleiding terug de maatschappij in voor hen die daar klaar voor zijn, in combinatie met een stevig
4977 regime waarin veiligheid voorop staat voor diegenen die bewust voor gevaar zorgen of hun criminele
4978 gedrag niet willen loslaten. Een humaan detentiebeleid dat kansen biedt waar het kan en veiligheid
4979 creëert waar nodig.

4980

- 4981 • De rechter behoudt de vrijheid over op te leggen straffen. Minimumstraffen en/of
4982 taakstrafverboden passen hier niet bij.
- 4983 • We willen meer capaciteit om milieucriminaliteit op te sporen en aan te pakken. Bedrijven die
4984 zich hieraan herhaaldelijk schuldig maken, worden als veelpleger aangepakt. Ook willen we een

- 4985 reclassering voor bedrijven die zijn veroordeeld voor een milieuovertreding, om herhaling te
4986 voorkomen.
- 4987 • De laatste jaren is veel geïnvesteerd in de versterking van de positie van het slachtoffer in het
4988 strafproces. Het is nu zaak om te zorgen dat deze rechten in de praktijk kunnen worden
4989 uitgeoefend.
 - 4990 • Het gebruiken van DNA-profielen uit publieke (commerciële) databanken vraagt om zeer strenge
4991 regels. DNA dat mensen om een bepaalde reden hebben afgestaan, mag niet voor een ander doel
4992 worden benut, dus ook niet door opsporingsdiensten.
 - 4993 • Korte gevangenisstraffen zijn vaak weinig effectief. Momenteel duurt 85 procent van de detenties
4994 korter dan zes maanden. Dit is te kort om aan gedragsverandering te werken maar lang genoeg
4995 om schade aan te brengen, zoals verlies van werk, inkomen, huisvesting en sociale relaties.
4996 Daardoor gaat de helft van de ex-gedetineerden opnieuw de fout in. We straffen effectiever met
4997 werkstraffen en (elektronisch gecontroleerde) voorwaardelijke straffen. Die zorgen voor minder
4998 recidive en maken het land daarmee veiliger. We nemen daarom de ‘vervangende taakstraf’ op in
4999 de wet en verhogen het maximale aantal uren taakstraf. Bovendien moet de rechter de
5000 mogelijkheid krijgen om elektronische detentie op te leggen als hoofdstraf.
 - 5001 • In het strafrecht verdienen jongeren extra aandacht. Samenwerking met Jeugdzorg is essentieel
5002 voor opvang en slachtofferhulp. Wanneer een jongere wel in de gevangenis terecht komt, is het
5003 belangrijk om vanaf de eerste dag te werken aan de terugkeer in de samenleving. Hierbij is het
5004 belangrijk dat er aandacht is voor een warme overdracht bij de overgang van binnen naar buiten.
5005 Dit voorkomt recidive en dakloosheid.
 - 5006 • Het besluit om gratie te verlenen bij een (levenslange) gevangenisstraf moet door de rechter
5007 worden genomen. De rol van de minister van Justitie en de koning moet worden beperkt.
5008 Daarmee wordt het besluit van gratie minder een politiek beladen besluit.
 - 5009 • In de strafrechtketen moet meer tijd en ruimte komen voor de professionals van de politie, het
5010 Openbaar Ministerie en de opsporingsdiensten om door te onderzoeken in strafzaken waarin dat
5011 nodig is, bijvoorbeeld op het gebied van cybercriminaliteit of financiële opsporing.
 - 5012 • Bij veroordeelden die naast een gevangenisstraf ook tbs opgelegd hebben gekregen, moet de tbs-
5013 behandeling al eerder in de gevangenis kunnen beginnen. Nu kunnen veroordeelden pas in de
5014 laatste twee jaar beginnen met hun behandeling. Zeker bij langdurige gevangenisstraffen kunnen
5015 sommige aandoeningen onnodig zijn verergerd. Dit is onveilig, kostbaar en daarmee onwenselijk.
5016 Daarnaast willen we de doorstroom vanuit detentie en tbs naar de reguliere ggz verbeteren.
 - 5017 • De bevoegdheid van de minister van Justitie om zich met strafzaken te bemoeien door het OM
5018 een opdracht te geven, beperkt de onafhankelijkheid van het OM. Daarom willen wij dat deze
5019 bevoegdheid komt te vervallen.
 - 5020 • Opsporing en criminaliteitsbestrijding zijn primair een taak van politie en OM. Het bestuursrecht,
5021 waarbij een rechterlijke toets vooraf ontbreekt, mag slechts worden ingezet als dat absoluut
5022 noodzakelijk is voor de openbare orde en veiligheid. Het mag niet worden gezien als alternatief
5023 voor het strafrecht.
- 5024
- 5025 [Een weerbare rechtsstaat](#)
- 5026
- 5027 Criminelen maken voor illegale activiteiten gebruik van legale bedrijven en diensten. Deze zogeheten
5028 ondermijning morreelt aan de fundamenten van onze rechtsstaat. Denk aan het beïnvloeden van
5029 (lokale) politici, het bedreigen van advocaten, officieren van justitie en rechters, het witwassen van

5030 geld via legale bedrijven en het inzetten van kwetsbare jongeren. Het tegengaan van ondermijning
5031 vraagt om een brede aanpak: van politie en rechtspraak, maar ook de inzet voor projecten gericht op
5032 veilige en leefbare wijken, en meer aandacht voor integriteit in het (decentraal) openbaar bestuur.
5033 Bescherming tegen ondermijning kan tevens diezelfde vrijheid belemmeren die ook bedreigd wordt
5034 door ondermijning. Het is dus zaak daar altijd de juiste balans in op te zoeken.

5035

- 5036 • Het bedreigen van politici, journalisten, vertegenwoordigers in de rechtsketen, politieagenten,
5037 zorgmedewerkers en anderen met een publieke taak is voor D66 onacceptabel. Het ondermijnt
5038 de democratie en rechtsstaat en vormt een bedreiging voor de waarden waar wij als Nederland
5039 voor staan. Het moet makkelijker worden om aangifte te doen van dit soort bedreigingen.
5040 Opsporing, vervolging en berechting moeten in de gehele strafrechtketen prioriteit krijgen. We
5041 richten naar voorbeeld van PersVeilig één steunpunt in voor alle beroepen met een publieke taak,
5042 waar werknemers en werkgevers terecht kunnen voor onder andere advies en hulp bij aangiften.
5043 Wanneer sprake is een verhoogd dreigingsniveau, moeten bedreigden kunnen rekenen op
5044 bescherming van de overheid. Het huidige stelsel van bewaken en beveiligen schiet daarin tekort.
5045 We investeren in en hervormen het stelsel, waarbij meer mogelijkheid wordt geboden tot
5046 maatwerk in persoonsbeveiliging en waarbij de te beveiligen personen meer aanspraak krijgen.
5047 De aanbevelingen van het onderzoek van de Onderzoeksraad voor Veiligheid naar de moorden op
5048 Redouan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries voeren we uit.
- 5049 • D66 wil investeren in de capaciteit van de financiële recherche. *'Follow the money'* kan als
5050 belangrijke leidraad dienen als het gaat om het tegengaan van ondermijnende criminaliteit.
- 5051 • Bij aantoonbare integriteitsschendingen krijgen burgemeesters en Commissarissen van de Koning
5052 de middelen om in te grijpen, in afstemming met de minister van Binnenlandse Zaken. Ook
5053 stellen we overheidsinstellingen beter in staat om gebruik te maken van bestaande
5054 bevoegdheden en onderling te communiceren wanneer sprake lijkt van ondermijning en/of
5055 integriteitsschendingen. Overheidsinstellingen moeten hierbij beter in staat worden gesteld om
5056 gebruik te maken van bestaande bevoegdheden.
- 5057 • Samenwerking op informatie-uitwisseling en operationeel optreden is hard nodig voor het
5058 tegengaan van georganiseerde criminaliteit. Binnen Nederland en binnen Europa. D66 steunt
5059 daarom de versterking van Europol, Eurojust en het Europees Openbaar Ministerie.

5060

5061 Een weerbare democratie

5062

5063 Vanuit het buitenland gefinancierde lastercampagnes, de Russische trollenfabrieken, druk van China
5064 op bedrijven en wetenschappers: op verschillende manieren bedreigen personen en organisaties
5065 vanuit het buitenland onze democratische rechtsstaat. Om ons hiertegen te wapenen, zijn sterkere
5066 inlichtingendiensten nodig, maar ook een weerbaardere maatschappij en een (vitale) infrastructuur
5067 die hier op aangepast is. Er past een goede voorbereiding op escalatie en tegenreacties, al dan niet in
5068 Europese verband.

5069

- 5070 • Er is geen plaats voor ongewenste buitenlandse beïnvloeding die tot ondermijning van onze
5071 democratische rechtsstaat, vrijheden en open samenleving leidt. Maatschappelijke instellingen
5072 worden daarom verplicht om openheid te geven over buitenlandse geldstromen en ontvangsten
5073 in natura. D66 wil ook onderzoeken welk handelingsperspectief (lokale) uitvoeringsinstanties
5074 kunnen krijgen om daadwerkelijk te kunnen interveniëren.

- 5075 • Om ongewenste inmenging en spionage tegen te gaan, rusten we onze inlichtingen- en
5076 veiligheidsdiensten uit met adequate bevoegdheden om in het snel veranderende (digitale)
5077 landschap effectief bedreigingen voor de nationale veiligheid en de democratische rechtsorde te
5078 kunnen afwenden. Uitgangspunt voor D66 blijft hierbij dat de vergaande bevoegdheden die de
5079 diensten hebben altijd hand in hand moeten gaan met passende waarborgen en (democratisch)
5080 toezicht.
- 5081 • We maken kennisinstellingen bewust van de risico's op diefstal bij samenwerking met
5082 wetenschappers, studenten en instellingen uit landen die gezien worden als strategische
5083 opposenten. Samen met de kennisinstellingen stellen we een protocol op voor dergelijke
5084 samenwerkingen.
- 5085 • D66 wil dat er grenzen gesteld worden aan het gebruik van technologie, hardware en software
5086 die een veiligheidsrisico met zich meebrengen uit landen die als strategische opposenten gezien
5087 worden.
5088

5089 Een weerbare samenleving

5090

5091 Kwam de dreiging van extremisme en terrorisme voorheen vooral uit jihadistische hoek, inmiddels
5092 zien we een toenemende dreiging vanuit het rechts-extremisme en het anti-institutioneel
5093 extremisme. Voor D66 zijn haatzaaien en oproepen tot geweld in alle gevallen onacceptabel, net
5094 zoals het aanwakkeren van antisemitisme, islamofobie en homohaar. Dat geldt ook voor alle
5095 ideologieën die het gebruik van geweld legitimeren, zoals terrorisme, rechts-extremisme, links-
5096 extremisme, religieus extremisme en anti-institutioneel extremisme. Deze nieuwe vormen van
5097 dreiging vragen om bijstelling van ons contra-terrorismebeleid. Voor D66 is preventie het
5098 vertrekpunt. Het bestrijden van extremisme en terrorisme mag daarbij nooit ten koste gaan van
5099 rechtvaardigheid en mag onze vrijheid niet onnodig inperken. We dringen daarom dan ook aan op
5100 goede privacybescherming en democratische waarborgen in het veiligheidsbeleid.

5101

- 5102 • Preventie, vroeg ingrijpen en vertrouwen zijn voor D66 de basis om radicalisering een halt toe te
5103 roepen. Samen met gemeenten, wijkagenten, jongerenwerkers, docenten en hulpverleners willen
5104 we radicalisering vroegtijdig signaleren en de negatieve gevolgen voor het individu en de
5105 samenleving tot een minimum beperken. Dit vraagt om voldoende investeringen in kennis van
5106 nieuwe vormen van extremisme (zoals onder andere anti-institutioneel extremisme) bij
5107 professionals, zodat de signalen vroegtijdig herkend worden.
- 5108 • We staan op tegen islamofobie. Het in het openbaar verbranden van religieuze boeken zoals de
5109 Koran is verwerpelijk en draagt op geen enkele manier bij aan een fatsoenlijk maatschappelijk
5110 debat. Volgens internationaal recht van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens, waar
5111 Nederland aan gebonden is, wordt het verbranden van religieuze boeken uitdrukkelijk niet
5112 beschermd door het recht op de vrijheid van meningsuiting.
- 5113 • D66 staat voor een krachtige strijd tegen het opkomende antisemitisme en het toenemende
5114 gevoel van onveiligheid voor Joodse Nederlanders. We zetten in op meer onderwijs over de
5115 holocaust, racisme en discriminatie. We steunen joodse instellingen in de extra beveiliging die de
5116 gemeenschap noodzakelijk acht en versterken de positie van de Nationaal Coördinator
5117 Antisemitismebestrijding.

- 5118 • Bij het bestrijden van terrorisme en extremisme beschermen we de grondrechten. Vreedzame
5119 activisten zijn geen terroristen; inlichtingenwerk is voorbehouden aan inlichtingen- en
5120 veiligheidsdiensten en opsporingswerk aan de politie en het OM. De bevoegdheden leggen we
5121 wettelijk vast. Private partijen hebben hierin geen rol.
5122

5123 EEN NIEUWE VISIE OP NIEUWE TECHNOLOGIE

5124
5125 De mogelijkheden van nieuwe technologie zijn enorm. Met drones maken we het gebruik van
5126 landbouwgrond duurzamer, met algoritmes verdelen we sociale voorzieningen eerlijker en beter en
5127 met kunstmatige intelligentie maken we nieuwe medicijnen. Technologische innovaties zijn cruciaal
5128 om de grote uitdagingen van deze tijd het hoofd te bieden: klimaatverandering, toenemende sociale
5129 en economische ongelijkheid en internationale instabiliteit. Hier willen we volop gebruik van maken.
5130

5131 Tegelijkertijd zien we vaak dat nieuwe technologie ook negatieve gevolgen heeft. De impact van
5132 technologie op de mens en de samenleving hangt af van hoe we het gebruiken. De macht van de
5133 grote technologiebedrijven is enorm. D66 wil om die reden de ontwikkeling van nieuwe technologie
5134 democratiseren. Door zeggenschap te organiseren over wat er met je gegevens gebeurt. Door
5135 technologie duurzaam en waardengedreven te ontwikkelen. Daar hoort een overheid bij die
5136 gebruikmaakt van de mogelijkheden die digitalisering biedt, maar die ook begrijpt dat persoonlijk en
5137 fysiek contact onvervangbaar en onmisbaar is. Digitale inclusie staat centraal binnen de digitale
5138 overheid.
5139

5140 De digitale toekomst is rechtvaardig

5141
5142 Digitalisering raakt iedereen. Maar op dit moment besluit vooral een kleine groep techbedrijven en -
5143 ondernemers welke technologie wordt ontwikkeld. Om het gebruik van technologie rechtvaardiger te
5144 maken, is democratische grip en controle cruciaal. Wij vergroten de grip op technologie met een
5145 verantwoordelijke minister, stevigere parlementaire controle, burgerfora, regulering en beter
5146 toezicht. Mensen krijgen meer zeggenschap over hun gegevens. Vooraan zetten we technologie in om
5147 de democratie te versterken.
5148

- 5149 • D66 heeft de eerste staatssecretaris voor Digitale Zaken geleverd – een belangrijke stap naar
5150 meer politieke grip op digitalisering. Een groter mandaat is nodig voor deze bewindspersoon. D66
5151 wil een minister van Digitale Zaken die leidinggeeft aan een overkoepelend ministerie van Digitale
5152 Zaken. Deze minister zorgt voor bundeling van kennis en expertise binnen de overheid,
5153 bijvoorbeeld door een pool van IT-talent in te stellen die werkt aan grote maatschappelijke
5154 opgaven.
- 5155 • Parlementaire controle op technologische toepassingen is essentieel. De Tweede
5156 Kamercommissie Digitale Zaken blijft. Ook investeren we extra in parlementaire ondersteuning op
5157 het vlak van ICT en digitalisering.
- 5158 • D66 is blij met de komst van de Europese Wet inzake digitale markten. Of deze wet ook
5159 daadwerkelijk gaat leiden tot minder marktmacht van de grote techbedrijven, gaan we zien.
5160 Daarom maken we een jaar nadat de wet in werking is getreden de balans op. Als dan
5161 onvoldoende resultaat is geboekt, wil D66 dat techbedrijven alsnog worden opgeknipt.

- 5162 • De digitale publieke ruimte is grotendeels in handen van grote techbedrijven. D66 wil dat de
5163 overheid actief bijdraagt aan de ontwikkeling van open-source initiatieven voor
5164 discussieplatforms, zoals Mastodon en Pol.is. Bestaande experimenten met Pol.is breiden we uit.
5165 Hiervoor pleiten we ook in Europa.
- 5166 • Met digitale platforms kunnen mensen meer politieke inspraak krijgen. In navolging van Spanje
5167 komt ook in Nederland een experiment met een platform voor politieke besluitvorming. Ook in
5168 Europa pleiten we voor het gebruik van dit soort platforms.
- 5169 • Overheden worden verplicht om ‘hoog-risico’ algoritmes in te vullen in het landelijke
5170 algoritmeregister.
- 5171 • Het toezicht op algoritmes en AI wordt steviger. We verhogen het budget van de
5172 algoritmewaakhond. Toezichthouders zoals de Autoriteit Financiële Markten, de Autoriteit
5173 Consument & Markt, de Autoriteit Persoonsgegevens en het Commissariaat voor de Media,
5174 hebben voldoende middelen nodig om toezicht te kunnen houden op Europese regelgeving. D66
5175 zal streng controleren of de overheid deze wetgeving effectief implementeert.
- 5176 • We willen dat een Europese Digitale Identiteit (eID) open-source wordt ontwikkeld, zodat
5177 iedereen kan controleren of privacy wordt gerespecteerd. De gegevens slaan we niet op één plek
5178 op, maar op de apparaten van gebruikers, en de gegevens worden niet commercieel gebruikt.

5180 De digitale toekomst is democratisch

5181

5182 D66 wil dat iedereen de vruchten kan plukken van de mogelijkheden die nieuwe technologie biedt –
5183 niet alleen de bedrijven die de technologie maken. De opbrengsten van nieuwe technologie gaan we
5184 eerlijker verdelen en nieuwe technologie maken we altijd met het maatschappelijk belang voor ogen.
5185 Zonder discriminatie en racisme, en juist gericht op meer sociale en economische gelijkwaardigheid.
5186 Zonder dat mensen online gevolgd worden door techbedrijven en mét respect voor persoonlijke
5187 vrijheid en autonomie. Digitale gelijkwaardigheid en inclusie staan centraal binnen de digitale
5188 overheid.

- 5189
- 5190 • Er komt een verplichte mensenrechtentoets vóórdat de overheid algoritmes toegepast, zodat
5191 niemand wordt gediscrimineerd of onterecht wordt benadeeld. Deze toetsen maken we publiek
5192 inzichtelijk en controleerbaar.
- 5193 • De overheid stopt met excessieve verzameling van data van burgers. Basisbeginselen zoals
5194 dataminimalisme en legaliteit staan centraal in de omgang van de overheid met gegevens van
5195 burgers. Dat betekent dat de overheid alleen de noodzakelijke gegevens gebruikt en alleen
5196 wanneer dit gebaseerd is op een wet.
- 5197 • Risicoprofilering door de overheid mag nooit meer leiden tot stigmatisering of (in)directe
5198 discriminatie van mensen. Kenmerken zoals afkomst en geslacht, maar ook de wijk waarin
5199 iemand woont, de taalvaardigheid van mensen en hun mentale welzijn worden niet meer
5200 gebruikt bij risicoprofilering.
- 5201 • Digitale inclusie staat centraal bij de steeds verder digitaliserende overheid. Persoonlijk, offline
5202 contact met de overheid blijft altijd mogelijk. Bedrijven en organisaties die betrokken zijn bij de
5203 eerste levensbehoeften, zoals energiebedrijven, banken, verzekeraars en pensioenfondsen,
5204 blijven zorgen voor persoonlijke communicatie en ondersteuning van mensen.

- 5205 • We investeren in kennis en bewustzijn over digitale technologie. Naast de verplichte training
- 5206 'Digitale weerbaarheid' die Rijksambtenaren vanaf 2024 krijgen, komt er een verplichte training
- 5207 'Digitalisering, mensenrechten en ethiek'.
- 5208 • Nog steeds zijn er naar schatting 20.000 Nederlandse huishoudens die niet kunnen beschikken
- 5209 over snel internet. D66 wil dat de overheid in samenwerking met het bedrijfsleven zorgt dat deze
- 5210 huishoudens worden aangesloten op snel internet. Dat geldt ook voor het Caribisch deel binnen
- 5211 het Koninkrijk.
- 5212 • Om de opbrengsten van technologie eerlijker te verdelen, wil D66 dat technologiebedrijven
- 5213 belasting betalen over de winsten die zij maken met hun digitale diensten.
- 5214 • D66 maakt zich hard voor meer gendergelijkheid en culturele diversiteit binnen de techsector.
- 5215 Het is belangrijk dat technologie die grote groepen mensen raakt, gemaakt wordt door een groep
- 5216 mensen die een weerspiegeling vormt van de maatschappij.
- 5217 • Om de individuele vrijheid van ideeënvorming en de democratie te beschermen tegen
- 5218 desinformatie en manipulatie komt er een verbod op het gebruik van microtargeting voor
- 5219 politieke advertenties. Ook reguliere advertenties worden niet meer getoond op basis van
- 5220 persoonlijke profielen, maar alleen nog op basis van de directe context van de webpagina.
- 5221 • Gegevensuitwisseling (interoperabiliteit) tussen digitale platforms, zoals berichtenapps, is een
- 5222 prioriteit voor D66. Zo krijgen mensen meer keuzevrijheid en concentreert macht zich minder
- 5223 sterk bij een handjevol platforms.
- 5224 • Dankzij de Wet inzake digitale diensten zijn sociale mediaplatforms verplicht om gebruikers een
- 5225 alternatief algoritme aan te bieden. D66 wil dat niet-gepersonaliseerde algoritmes de standaard
- 5226 worden en dat mensen altijd betekenisvolle toestemming geven om inhoud op basis van
- 5227 gepersonaliseerde algoritmes te zien.
- 5228 • Het verdienmodel van sociale mediabedrijven is erop gericht om ons zo lang mogelijk op het
- 5229 platform te houden, zodat zij zo veel mogelijk geld verdienen met advertenties. Dit perverse
- 5230 model leidt tot het gebruik van verslavende algoritmes, ongeacht de schade voor kinderen en
- 5231 (jonge) mensen op het vlak van sociale veiligheid, mentaal welzijn en concentratievermogen. D66
- 5232 wil daarom dat de Europese Unie in de toekomst ook de effecten van algoritmes op mentaal
- 5233 welzijn meeneemt en zo nodig aan banden legt.
- 5234 • We verplichten sociale mediabedrijven om escalatiekanalen te hebben, waar slachtoffers van
- 5235 bedreiging terecht kunnen om strafbare content offline te halen.
- 5236 • Dankzij de AI-Verordening zijn leveranciers van zogeheten *foundation models* zoals ChatGPT
- 5237 verplicht om inzichtelijk te maken op welke data die ze gebruiken intellectueel eigendom rust.
- 5238 D66 onderschrijft het belang van deze stap en wil waar nodig het intellectueel eigendomsrecht
- 5239 aanscherpen.
- 5240 • De Wet seksuele misdrijven wordt aangepast zodat niet-consensuele pornografische deepfakes
- 5241 expliciet worden verboden.
- 5242 • Tracking-cookies worden standaard uitgeschakeld. Voortaan kunnen mensen op een
- 5243 gebruiksvriendelijke manier betekenisvolle toestemming geven voor het plaatsen van cookies. We
- 5244 pleiten in Europa voor aanpassing van de Cookiewet (Telecommunicatiewet).
- 5245 • D66 wil dat Nederland het AI-Verdrag van de Raad van Europa versneld ondertekent en moedigt
- 5246 ook andere landen aan dit te doen. Hiermee beschermen we de fundamentele rechten en
- 5247 vrijheden van mensen in het digitale tijdperk.

- 5248 • D66 maakt zich hard voor de arbeidsomstandigheden van werknemers bij online platforms en
5249 bedrijven achter generatieve AI. We willen een Europese richtlijn die het mentale welzijn van
5250 medewerkers beschermt en eerlijke lonen afdwingt.

5251

5252 De digitale toekomst is duurzaam

5253

5254 Technologie en duurzaamheid hangen sterk met elkaar samen. We willen technologie inzetten om
5255 klimaatverandering tegen te gaan. Tegelijkertijd is technologie als kunstmatige intelligentie ook
5256 afhankelijk van grote hoeveelheden elektriciteit, stroom en eindige grondstoffen. Dit dreigt de
5257 klimaatcrisis juist te versterken. D66 wil dat technologie klimaatneutraal en met respect voor natuur
5258 en milieu wordt ontwikkeld. Nederland maakt zich in Europa hard voor klimaatrechtvaardige
5259 toeleveringsketens van technologie.

5260

- 5261 • Datacentra gebruiken veel elektriciteit en water voor de koelsystemen en om de servers
5262 draaiende te houden. D66 wil daarom dat datacentra in Nederland klimaatneutraal zijn in 2030.
5263 Vanaf 2025 worden alleen nog vergunningen afgegeven voor klimaatneutrale datacentra.
- 5264 • D66 wil dat er internationale afspraken komen over de verduurzaming van de productieketen van
5265 de technologie-industrie, waaronder de verduurzaming van datacentra en mijnen waar
5266 grondstoffen voor de energietransitie, zoals kobalt en lithium, worden gewonnen.
- 5267 • We willen internationale afspraken over technologie die het klimaat beïnvloedt, wat ook wel geo-
5268 engineering heet. Wat D66 betreft wordt 'omkeerbaarheid' in deze afspraken een harde vereiste.

5269

5270 De digitale toekomst is veilig

5271

5272 De digitale toekomst moet veilig zijn. Maar onze digitale veiligheid is niet vanzelfsprekend:
5273 oorlogsvoering vindt steeds vaker digitaal plaats. Daarom brengen we onze cyberveiligheid en -
5274 weerbaarheid op orde. Ook binnen het elektronische verkeer blijft veiligheid en de bescherming van
5275 privacy van mensen essentieel. Op verschillende digitale vlakken is Nederland te afhankelijk van
5276 overheden en bedrijven buiten Europa. Dit brengt risico's mee voor onze veiligheid en de
5277 bescherming van mensenrechten. We investeren in veilige alternatieven en vergroten zo onze digitale
5278 autonomie. Ook de overheid zelf haalt meer ICT-kennis en expertise in huis en brengt de ICT-
5279 huishouding op orde.

5280

- 5281 • D66 is blij met de ontwikkelingen op het gebied van de Europese Wet inzake cyberveerkracht. We
5282 willen dat producten altijd veilig zijn. Nederland wordt op dit gebied een voorloper en stimuleert
5283 een vlotte uitrol van deze wet.
- 5284 • Op dit moment is er een meldplicht voor datalekken, maar geen centraal register waarin mensen
5285 kunnen nagaan of hun gegevens zijn gelekt. Daarom pleiten we voor een nationaal
5286 datalekregister waarin de gemelde datalekken centraal inzichtelijk worden gemaakt.
- 5287 • Kwantumtechnologie is volop in ontwikkeling. De Nederlandse overheid zal daarom in Europa
5288 pleiten voor een quantum-proof standaard voor de beveiliging van gevoelige
5289 overheidsinformatie, bijvoorbeeld bij overheden, financiële instellingen, de gezondheidszorg,
5290 kritieke infrastructuur en defensiecontracten.

- 5291 • End-to-end encryptie blijft wat D66 betreft een grondrecht. Zo kunnen advocaten, journalisten,
5292 mensenrechtenactivisten en ieder ander veilig online communiceren zonder dat ze bespioneerd
5293 worden door kwaadwillenden. Metadata (data over data, zoals wanneer, naar wie en hoe laat
5294 berichten zijn verzonden) worden opgenomen binnen het briefgeheim.
- 5295 • Anonimiteit op sociale media blijft tussen gebruikers onderling gewaarborgd. Wel wordt de
5296 identiteit traceerbaar wanneer iemand de wet overtreedt.
- 5297 • Als we erg afhankelijk zijn van enkele marktpartijen buiten Nederland, vormt dat een risico voor
5298 de digitale autonomie, en daarmee voor de nationale veiligheid en bescherming van
5299 mensenrechten. Voortaan neemt de overheid digitale autonomie mee in het inkoopproces van
5300 nieuwe technologische producten, zoals camera's en sensoren.
- 5301 • Nederland zet in op een Europees netwerk van leveranciers van netwerkkapparatuur. Dit draagt bij
5302 aan de digitale autonomie en verkleint onze afhankelijkheid van leveranciers van buiten Europa.
- 5303 • De Nederlandse overheid verkleint haar afhankelijkheid van digitale diensten van
5304 technologiebedrijven buiten Europa, met name in de zorg en het onderwijs. De overheid brengt
5305 deze afhankelijkheden in kaart en gaat waar nodig in zee met andere (markt)partijen.
- 5306 • Om onze onafhankelijkheid te vergroten, gaan we meer van onze data hosten binnen Nederland.
- 5307 • Servers die gebruikt worden door de (semi)overheid staan op Europese bodem, tenzij er goede
5308 redenen zijn om dit niet te doen. We vergroten daarmee onze digitale autonomie en stimuleren
5309 Cloudinfrastructuur op Europees niveau.
- 5310 • De ICT-capaciteiten van het Rijk brengen we op orde. De overheid wordt minder afhankelijk van
5311 externe ICT-inhuur en haalt meer ICT-kennis in huis. De minister van Digitale Zaken houdt hierop
5312 de regie.
- 5313 • ICT-projecten bij de overheid worden voortaan in kleinere blokken opgesplitst die los aanbesteed
5314 kunnen worden. De overheid beweegt weg van enorme projecten. Zo wordt het toezicht op
5315 aanbestedingen overzichtelijker. Uitvoeringsorganisaties krijgen een luider stem in dit proces,
5316 zodat de praktijk beter aansluit bij de beleidskeuzes in de politiek.
- 5317 • In de huidige maatschappij is het haast onmogelijk om mee te kunnen doen zonder een aantal
5318 digitale voorzieningen, zoals e-mail of office-software. Momenteel is deze markt in handen van
5319 grote techbedrijven. Deze publieke voorzieningen worden publiek toegankelijk.
- 5320 • Open-source software en open standaarden vormen het uitgangspunt bij de overheid. Dit draagt
5321 bij aan digitale inclusie, participatie, controle en de bescherming van privacy.
- 5322

5323 [Nederland koploper in technologie](#)

5324

5325 Technologie is niet uit zichzelf goed of slecht, maar weerspiegelt de overtuigingen en belangen van de
5326 makers. Nu wordt technologie te vaak ontwikkeld vanuit het perspectief van echnologiebedrijven en -
5327 ondernemers buiten Europa. D66 wil dat Nederland het heft in eigen hand neemt en investeert in
5328 onderzoek naar nieuwe technologie. Dat is ook goed voor onze economie. Door de kansen van
5329 kunstmatige intelligentie te grijpen, wordt Nederland koploper in waardegedreven AI die we inzetten
5330 om de grote uitdagingen van deze tijd het hoofd te bieden.

5331

- 5332 • In de nationale AI-strategie komt duurzame en rechtvaardige kunstmatige intelligentie centraal te
5333 staan. Kunstmatige intelligentie ontwikkelen we in samenwerking tussen overheden, bedrijven en
5334 de wetenschap, om het maatschappelijk belang te dienen. Bijvoorbeeld om klimaatverandering

- 5335 te bestrijden of armoede tegen te gaan, of voor medisch onderzoek. Hierbij maken we gebruik
5336 van zogeheten *data commons*, waarmee we op een verantwoorde manier data delen tussen
5337 overheid, wetenschap en bedrijven, ten bate van maatschappelijke uitdagingen.
- 5338 • Voor de ontwikkeling van nieuwe technologie is de kennis en creativiteit van ondernemers en
5339 bedrijven, met name start-ups en scale-ups, onmisbaar. Daarom bouwen we aan een goed
5340 vestigingsklimaat voor waardegedreven technologiebedrijven. We zetten ons in voor een
5341 Europees ecosysteem waarin bedrijven, overheden en wetenschap gezamenlijk werken aan
5342 technologie die hulp kan bieden bij maatschappelijke opgaven.
 - 5343 • D66 wil dat publieke investeringen in AI het publieke belang dienen. Bij publiek gefinancierd
5344 onderzoek naar AI werken we alleen nog samen met commerciële partijen als de toegevoegde
5345 maatschappelijke waarde vooraf duidelijk is en de opgedane kennis in publieke handen blijft.
 - 5346 • Wat D66 betreft komen er meer investeringen in opleidingscapaciteit voor studenten in techniek,
5347 ICT en kunstmatige intelligentie. Ook komt er meer onderzoek naar digitale technologie, zoals
5348 kunstmatige intelligentie, cyber security, kwantumtechnologie en fonetica.

Hoofdstuk 6 – Een energieke wereld: Europa, migratie en buitenlandse zaken

WAT ZIEN WE

Sinds februari 2022 woedt er een oorlog op het Europese continent. De Russische agressie heeft ons doen inzien dat het Europese streven naar vrijheid, democratie en veiligheid in één klap urgenter dan ooit is. We zijn met onze neus op de feiten gedrukt; het vredesdividend is weg en onze economische afhankelijkheid is blootgelegd. Te lang hebben we ons als Europa afhankelijk gemaakt van Rusland voor onze energie, van China voor onze welvaart en van Amerika voor onze veiligheid. Maar we hebben enorme veerkracht getoond door eensgezind Europees samen te werken en kunnen kwetsbaarheden omzetten naar kansen en mogelijkheden voor de toekomst.

Alles wijst erop dat we mondiaal moeten samenwerken om de wereld leefbaar te houden. Klimaatverandering is de wereld onleefbaar aan het maken en heeft een exponentieel effect op sociaaleconomische uitdagingen. We zien dagelijks mensen op de vlucht slaan voor geweld, vervolging en onleefbare omstandigheden door droogte, overstromingen en honger. Tegelijk biedt duurzaamheid sociale en economische oplossingen, juist ook in regio's waar klimaatverandering het tastbaarst is.

WAT WILLEN WE

In deze woelige wereld zijn onze waarden onze belangen. Voor Nederland en Europa is het belangrijk dat wij in een wereld wonen die niet gedijt op het recht van de sterkste, maar op regels, wetten en afspraken. Als sociaal-liberalen blijven wij geloven in de kracht van Europese integratie, internationale afspraken en open samenlevingen en economieën. Wij zijn Europa. De Europese Unie is evenzeer de som van zwaarbevochten compromissen als het resultaat van een compromisloze toewijding aan onze gedeelde idealen en waarden. Die waarden staan onder druk; binnen Europa, maar ook wereldwijd. Daarom blijven we werken aan een verbonden, dieper geïntegreerde en sterkere Unie. Alleen dan kunnen we samen een betere toekomst maken. Alleen in EU-verband kunnen we de dialoog aangaan met landen zoals China, India en Turkije en mondiaal effectief optreden.

Om onze veiligheid en onze vrijheid te garanderen, werken we in Europa aan één strategie op veiligheid en defensie. We hebben bindende afspraken nodig voor de versterking van de Europese defensiekracht, voor de eenwording van de Europese defensiemarkt en voor een collectieve Europese verdediging binnen het kader van de NAVO. Ook bij migratie ligt de kern van ons beleid in Europa. We willen betere afspraken over een eerlijke verdeling van vluchtelingen en meer veilige routes. We zetten meer in op hoogwaardige arbeidsmigratie, zorgen voor een stabiele en robuuste opvangketen met menswaardige opvang voor vluchtelingen en zijn strenger bij asielzoekers die geen kans hebben om hier te blijven.

We sluiten eerlijke en duurzame handelsakkoorden om mogelijkheden voor Nederland en de rest van de wereld te creëren. De transitie naar een duurzame wereld is dus niet alleen een noodzaak, maar de beste kans voor een gelijke en rechtvaardige toekomst. We stellen gezamenlijke prioriteiten om de

groene transitie op een rechtvaardige manier te voltooien. Samen versterken we democratische waarden en komen we op voor bescherming van mensenrechten en de rechten, representatie en participatie van vrouwen en minderheden. Samen pakken we invloed in de wereld.

WAT DOEN WE

- De Europese Unie is klaar voor verandering en versterking van de Europese democratie. In 2022 werden een jaar lang Europese burgerpanels georganiseerd onder de naam “Conferentie over de toekomst van Europa”. We volgen de aanbevelingen uit die burgerpanels op en beginnen daarbij bij Europese democratisering zoals Europese transnationale kieslijsten met een Europese lijsttrekker.
- We pleiten voor een ‘EU-begroting’ die zich richt op de grote uitdagingen van deze tijd, zoals onze afhankelijkheid van autocratische grootmachten, klimaatverandering, nieuwe technologieën en de veranderende demografie op ons continent. De mogelijkheden voor de Europese Unie om eigen middelen te genereren moeten worden vergroot.
- We houden vast ook na 2026 aan de norm van 2 procent BBP voor defensie. Dat vraagt om een forse investering, maar een veilige wereld is niet gratis. Oekraïne verdient blijvend onze steun in de oorlog tegen Rusland, op militair én humanitair gebied.
- We verdubbelen het budget van het nieuwe (internationale) klimaatfonds en houden vast aan de internationale norm van 0,7 procent van het BNI voor het structurele budget voor ontwikkelingssamenwerking.
- We zorgen voor een migratiebeleid dat werkt. We beschermen kwetsbare mensen op de vlucht. Zorgen voor een snelle en zorgvuldige asielprocedure. We zijn strenger voor asielzoekers die geen kans hebben om hier te blijven. We zetten in op hoogwaardige arbeidsmigratie en pakken misstanden aan. In de asielopvang wordt vanaf dag één les in de Nederlandse taal gegeven en moet iedereen sneller aan het werk kunnen.

5349 WIJ ZIJN EUROPA

5350

5351 Wij zijn Europa. De Europese Unie is in veel opzichten een wonder. Een wonder van menselijk vernuft,
5352 van vindingrijkheid en van volharding. Het is evenzeer de som van zwaarbevochten compromissen als
5353 het resultaat van een compromisloze toewijding aan onze gedeelde idealen en waarden. Die waarden
5354 staan onder druk; binnen Europa maar ook wereldwijd. Daarom blijven we werken aan een
5355 verbonden, dieper geïntegreerde en sterkere Unie.

5356

5357 Een sterke Unie is wendbaar in een onvoorspelbare, multipolaire wereld. Een sterke Unie is
5358 veerkrachtig en klaar voor de opgaven van de toekomst. Een verenigde Unie betekent een sterk
5359 Nederland, al helemaal in de nieuwe mondiale context. Daarom moeten we ervoor zorgen dat de
5360 Europese Unie de noodzakelijke stappen zet om de uitdagingen van vandaag aan te kunnen en de
5361 kansen van morgen te verzilveren. De status quo werkt niet in de huidige geopolitieke realiteit. De
5362 Europese Unie moet sneller, transparanter en besluitvaardiger kunnen opereren. Met een betere
5363 balans tussen macht en tegenmacht. Een Unie die ondersteunt, maar die ook een duidelijke visie
5364 heeft en stuurt wanneer nodig. Een écht democratische Unie waar diversiteit een kracht is en die

5365 voor onze gedeelde waarden en belangen vecht. Dit vraagt duidelijke keuzes en actie, juist ook op
5366 nationaal vlak. Nederland bepaalt namelijk mee: wat voor Europa willen we? Wat voor
5367 waardengemeenschap willen we?
5368

5369 Een democratie die werkt

5370

5371 Samen met de 500 miljoen inwoners op dit continent zijn wij de Europese democratie. Gezamenlijk
5372 maken wij keuzes over ons klimaat, onze toekomstige economie en onze veiligheid. D66 wil dat de
5373 Europese democratie een échte democratie wordt die alle Europese inwoners vertegenwoordigt. Met
5374 de Europese Commissie als Europese regering en het Europees Parlement als sterke wetgever en
5375 krachtige tegenmacht. Daarbij is onze Europese democratie slechts zo sterk als de zwakste speler.
5376 Daarom treden we fel op tegen lidstaten die de rechtsstaat aan hun laars lappen.
5377

- 5378 • De Europese Unie is klaar voor verandering en versterking van de Europese democratie. In 2022
5379 werden een jaar lang Europese burgerpanels georganiseerd onder de naam “Conferentie over de
5380 toekomst van Europa”. We volgen de aanbevelingen uit die burgerpanels op en beginnen daarbij
5381 bij Europese democratisering, zoals Europese transnationale kieslijsten met een Europese
5382 lijsttrekker.
- 5383 • Verdragswijziging is een logisch gevolg van de gehouden burgerpanels en daar spannen wij ons
5384 dus voor in. In het nieuwe verdrag nemen we meer instrumenten op die de rechtsstaat en de
5385 waardengemeenschap waar we naar streven beschermen.
- 5386 • De invloed van het Europees Parlement wordt uitgebreid en geborgd, met onder andere
5387 initiatiefrecht, budgetbevoegdheid en het recht om Europese Commissarissen individueel weg te
5388 sturen. Zo wordt het Europees Parlement een volwaardig medewetgever en een krachtige
5389 tegenmacht en kan het haar rol als democratische controle echt uitvoeren.
- 5390 • We creëren een ware Europese democratie met transnationale kieslijsten en een lijsttrekker die
5391 opgaat voor het voorzitterschap van de Europese Commissie.
- 5392 • Veto's in de (Europese) Raad worden afgeschaft, ook op het gebied van buitenlandbeleid,
5393 defensie en bij belastingen als het gaat om het groene, vermogens- en bedrijfswinstendomein. Zo
5394 wordt de Europese Unie slagvaardiger wanneer het erop aankomt.
- 5395 • Ook in Nederland zelf moeten we aan de slag. De Nederlandse overheid zit – als een van de
5396 oprichters - aan tafel. Geen besluit van “Brussel”, maar van ons allemaal. D66 wil een sterkere
5397 nationale parlementaire controle over hoe Nederland zich positioneert en handelt in de Raad, in
5398 het bijzonder de Europese Raad, waar lidstaten beslissingen maken in Brussel. Hierdoor zal de
5399 Tweede Kamer beter betrokken worden bij Europese en dus Nederlandse besluitvorming, om
5400 inhoudelijke en politieke overwegingen transparanter te maken.

5401

5402 Democratie is het beschermen waard

5403

5404 Het beschermen van de rechtsstaat en verder vormgeven van de Europese grondrechten is
5405 belangrijker dan ooit. EU-waarden zijn de basis van EU-lidmaatschap en rechten voor lidstaten. De
5406 jaarlijkse rechtsstaat-APK – dankzij voorstellen van D66 nu een realiteit – in de vorm van een
5407 Commissierapport over de rechtsstaat waarin alle lidstaten worden gemonitord, moet worden
5408 versterkt.

5409

- 5410 • De ervaring leert dat het enige dat effect sorteert het dichtdraaien van de geldkraan is. Daarom
5411 blijft D66 zich inspannen voor het stopzetten van geldstromen naar lidstaten die de rechtsstaat
5412 afbreken.
- 5413 • D66 wil dat de Europese Commissie sneller kan handelen wanneer rechtsstatelijke gebreken zijn
5414 geconstateerd. De Commissie moet daarbij onafhankelijk van de Raad opereren. Als na sancties
5415 geen verbetering optreedt, moet de Commissie de macht krijgen om de sanctie(s) te verzwaren.
- 5416 • De gele kaart procedure (artikel 7-procedure) heeft duidelijk te weinig tanden. Het tijdelijk
5417 uitsluiten van Raadsdeelname of het ontnemen van stemrecht moeten tot de sanctie-opties
5418 behoren voor de Commissie.
- 5419 • Lidstaten waar een artikel 7-procedure tegen loopt, zouden geen voorzitter meer mogen worden
5420 van de Europese Unie. Ook moet met een nieuw verdrag worden overwogen hoe de EU lidstaten
5421 effectiever op de reservebank kan plaatsen als ze de spelregels herhaaldelijk breken.

5422

5423 Een nieuwe begroting voor een moderne Unie

5424

5425 We pleiten voor een modernisering van het Meerjarig Financieel Kader (MFK). Deze 'EU-begroting'
5426 moet zich richten op de grote uitdagingen van deze tijd, zoals onze afhankelijkheid van autocratische
5427 grootmachten, klimaatverandering, nieuwe technologieën en de veranderende demografie op ons
5428 continent. Bij elkaar betekent dit dat de Europese Unie meer inkomsten nodig heeft; we pleiten
5429 daarom voor meer eigen middelen. Lidstaten krijgen meer ruimte voor groene en
5430 kwaliteitsinvesteringen.

5431

- 5432 • Nog steeds gaat een te groot deel van de EU-begroting naar oud beleid. Voor de economie van de
5433 toekomst zijn investeringen in innovatie broodnodig. We moderniseren daarom de EU-begroting,
5434 met minder geld naar landbouw en meer richting innovatieve industrieën.
- 5435 • D66 wil erop inzetten om vaker ruimte te bieden voor investeringen in gezamenlijke opgaven met
5436 harde afspraken over hervormingen. Dit geldt vooral voor investeringen die beter gezamenlijk
5437 kunnen worden gedaan. Bij gemeenschappelijke schulden voor fondsen worden ook afspraken
5438 gemaakt voor hervormingen, de rechtsstaat en naleving.
- 5439 • We zetten de hervorming van het Stabiliteits- en Groeipact (SGP) door zodat economische crises
5440 niet verder worden versterkt, zoals we bij de vorige financiële crisis hebben gezien, en
5441 handhaving weer effectief wordt. Dit doen we door *one size fits all*-regels te vervangen door
5442 maatwerkafspraken.
- 5443 • Nederland pleit voor een verstevigde aanpak van belastingontduiking. Er is op EU-niveau
5444 harmonisatie nodig van de (grondslag van) vennootschapsbelasting, om een einde te maken aan
5445 de *race to the bottom* onder multinationals bij het uitbuiten van verschillen in belastingregimes.

5446

5447 Europees denken voor energieke regio's

5448

5449 D66 kijkt met een Europese bril naar Nederland. Door buiten landsgrenzen te denken, zie je dat
5450 regio's die voor Nederland aan de grens liggen, voor Europa juist een centrale positie hebben. De
5451 kracht van deze regio's moeten we versterken en benadrukken. D66 wil de samenwerking tussen

5452 regio's versterken, zodat we Europees gaan denken.

5453

- 5454 • Voor mensen die in het ene EU-land wonen, maar over de grens werken, is er nog een gebrek aan
5455 goede afspraken. Als gevolg van de pandemie is 'grenswerken' niet langer beperkt tot mensen die
5456 bij een fysieke grens wonen. Wonen en werken op twee verschillende plekken is steeds normaler
5457 geworden dankzij de versnelde digitale transitie op veel werkplekken. De Europese Unie
5458 coördineert straks fiscaal beleid en sociale zekerheidszaken beter.
- 5459 • De vrijheid om te kunnen reizen en overal te kunnen werken in Europa is van essentieel belang,
5460 vooral in grensgebieden. D66 zet daarom in op goedkoper, efficiënter en meer openbaar vervoer
5461 en verbindingen tussen grensregio's.
- 5462 • Als Europeaan zou je altijd, bij alle overheidsinstellingen, ook in het Engels zaken moeten kunnen
5463 regelen. D66 zet in op een Europese grenswerkrichtlijn.
- 5464 • Identiteit kent geen grenzen. In Europa hebben we een gedeelde geschiedenis,
5465 gemeenschappelijke culturen, maar ook een grote diversiteit die we moeten koesteren. Als D66
5466 zetten we verder in op het ondersteunen van cultureel erfgoed, vooral in regio's en
5467 grensgebieden. We stimuleren culturele samenwerking tussen de Europese Unie en haar
5468 partnerlanden.

5469

5470 Een veilig Europa

5471

5472 Nederland is alleen veilig in een veilig Europa. Daarom zetten we ons op alle facetten in op het
5473 versterken van onze Europese veiligheid. Wat D66 betreft betekent dat een gemeenschappelijke
5474 Europese krijgsmacht, onafhankelijk worden van autocratische grootmachten, maar ook perspectief
5475 bieden aan landen in de instabiele ring om Europa en gezamenlijk grensoverschrijdende criminaliteit
5476 aanpakken.

5477

- 5478 • Uitbreiding van de Europese Unie is in ons belang. We denken daarbij in eerste instantie aan
5479 Oekraïne en de landen op de Balkan. De Balkan is niet onze achtertuin, de Balkan is onze
5480 binnentuin. De Balkan ligt volledig omsloten door Europese landen. Als wij niet kunnen besluiten
5481 hoe we met hen een gezamenlijke toekomst vorm gaan geven, dan gaan autocraten dat voor ons
5482 doen.
- 5483 • Uitbreiding is nooit urgenter of actueler geweest dan nu en is in het belang van een stabiel en
5484 veilig Europa. Vanzelfsprekend vragen we daarbij ook iets van kandidaat-lidstaten. Het
5485 lidmaatschap komt met serieuze en duidelijke verplichtingen en een land moet die kunnen
5486 dragen.
- 5487 • Ook zorgen we ervoor dat de Europese politiek en bestuur klaar is voor toekomstige uitbreiding.
5488 De voorgestelde maatregelen voor democratische vernieuwing en voor bescherming van de
5489 rechtsstaat zijn hierbij extra van belang.
- 5490 • D66 wil het proces van EU-uitbreiding hervormen. We toornen niet aan de Kopenhagen-criteria
5491 en zijn van mening dat een land pas lid kan worden als aan alle bestaande criteria is voldaan.
5492 Maar D66 wil kandidaat-lidstaten wel al eerder een 'observant' status geven of al eerder mee
5493 laten praten over Europese beslissingen. Zo maken kandidaat-lidstaten gaandeweg kennis met de
5494 Europese besluitvorming en het toetredingsproces.

- 5495 • De Europese Unie ondersteunt landen in het Oostelijk Partnerschap bij het democratischer
5496 maken van hun bestuur, de bestrijding van corruptie en mensenrechtenschendingen, en het
5497 respecteren van burgerrechten. We investeren meer in de zogenoemde MATRA-fondsen.
5498

5499 [Ons buitenlandbeleid is Europees](#)

5500

5501 Alleen met een Europees buitenlandbeleid kunnen we optreden tegen internationale agressie,
5502 onderdrukking van minderheden en mensenrechtenschendingen. Wereldwijd zet de Europese Unie
5503 zich in voor vrede, democratie en stabiliteit. Internationale solidariteit vormt hiervan de basis: een
5504 gedeelde strijd tegen armoede, onrecht en ongelijkheid. Om onze slagkracht te vergroten zet
5505 Nederland zich in om het vetorecht van de lidstaten af te schaffen in het Europees buitenlandbeleid.
5506 Alleen zo kan de Europese Unie een sterkere speler worden op het wereldtoneel. We pleiten voor
5507 een permanente zetel voor de Europese Unie in de VN-Veiligheidsraad.
5508

- 5509 • We maken ons strategisch onafhankelijk van autocratische regimes. Daarom zetten we in op
5510 strategisch grondstofbeheer, duurzame energie, screening van in- en uitgaande investeringen en
5511 bescherming van onze vitale infrastructuur. We vormen een sterk verbond met de 'vrije landen' in
5512 de wereld om onze waarden te beschermen.
- 5513 • Wij willen de druk op Rusland vergroten totdat alle Russische militairen zijn teruggetrokken uit
5514 Oekraïne en Poetin voor het Internationaal Gerechtshof is verschenen. We versterken onze
5515 langjarige steun aan Oekraïne waar mogelijk. Russische tegoeden confisqueren we en zetten we
5516 in voor de wederopbouw van Oekraïne.
- 5517 • Nederland zal niet rusten tot de MH17-daders en opdrachtgevers hun rechtmatige straf hebben
5518 uitgezeten.
- 5519 • We sluiten onze ogen niet voor het feit dat China een systeemrivaal is en een gevaar voor de
5520 liberale wereldorde. We moeten onze strategische afhankelijkheden van dit land snel afbouwen.
5521 Vooral bij de transitie naar een duurzame economie is onze afhankelijkheid ingewikkeld. Samen
5522 met de VS en andere democratische landen moeten we dit monopolie verbreken met het
5523 groenste handelsakkoord ooit. We blijven ons inzetten voor de mensenrechten van Oeigoeren,
5524 Tibetanen en andere minderheden.
- 5525 • De regering en bevolking van Taiwan bepalen hun eigen toekomst. De status quo kan dan ook
5526 alleen vreedzaam en met hun instemming worden gewijzigd. Nederland bevordert de relaties
5527 met Taiwan op alle mogelijke manieren.
- 5528 • Vooral bij de transitie naar een duurzame economie is onze afhankelijkheid van China
5529 levensgroot. China is verantwoordelijk voor de productie van 90 procent van de zeldzame
5530 metalen, 80 procent van het productieproces van windmolens en 60 procent van autobatterijen.
5531 Samen met de VS en andere democratische landen moeten we dit monopolie verbreken met het
5532 groenste handelsakkoord ooit.
- 5533 • Nederland zet zich in voor wereldwijde versterking van mensenrechten, met bijzondere aandacht
5534 voor lhbtqi+-rechten, voor journalisten en voor niet-gelovigen. We zijn voorstander van het
5535 gebruik van het Europese mensenrechten-sanctieregime (Magnitsky-wetgeving), zoals
5536 bijvoorbeeld bij Rusland, Wit-Rusland en China. Hiermee kunnen individuele
5537 mensenrechtenschenders buiten de Europese Unie gestraft worden in hun portemonnee en is
5538 reizen naar de Europese Unie niet meer mogelijk.

- 5539 • We erkennen de Armeense genocide, de Holodomor – de hongersnood in Oekraïne in de jaren
5540 '30 – en de genocide op Oeigoeren formeel.
- 5541 • We werken aan een verdere ontwikkeling en implementatie van feministisch buitenlandbeleid.
5542 Dit houdt in: het actief beschermen van mensenrechten en bevorderen van betekenisvolle
5543 deelname van vrouwen en lhbtq+ personen aan besluitvorming. Nederland past dit ook toe op
5544 belangrijke beleidsterreinen als het klimaat en de energietransitie, handel, vrede en veiligheid.
- 5545 • Als het gaat om bezette gebieden (van de Krim tot de Westelijke Sahara en Palestina) staat het
5546 respecteren van mensenrechten en het internationaal recht centraal.
- 5547 • Het hervatten van toetredingsonderhandelingen of afspraken met betrekking tot visumvrij reizen
5548 kan alleen als Turkije significante en duurzame verbeteringen laat zien inzake mensenrechten en
5549 democratisering.
- 5550 • We blijven de revolutie in Iran steunen en willen de Revolutionaire Garde op de terreurlijst.
5551

5552 [Diplomatieke dienst voor alle Nederlanders](#)

5553

5554 Voor Nederlanders in het buitenland is de diplomatieke dienst soms van levensbelang. We houden dit
5555 daarom op hoog niveau en met voldoende capaciteit. We blijven pleiten voor de rechten van
5556 Nederlanders in het buitenland, maar ook voor die van Nederlanders met een tweede nationaliteit.
5557

- 5558 • De nationaliteitswet wordt gemoderniseerd: iedereen die de Nederlandse nationaliteit wil
5559 aannemen, mag de oorspronkelijke nationaliteit behouden. Andersom behouden Nederlanders in
5560 het buitenland hun Nederlandse nationaliteit als zij de nationaliteit van het land waar zij wonen
5561 aannemen. Iedereen die de afgelopen jaren onbewust of ongewild de Nederlandse nationaliteit is
5562 verloren, kan die weer terugkrijgen. We stimuleren dat Nederland op diplomatiek vlak landen
5563 ertoe beweegt mee te werken aan het vrijwillig afstaan van een nationaliteit, zodat makkelijker
5564 afstand kan worden gedaan van een ongewenste nationaliteit.
- 5565 • Nederlanders in het buitenland mogen te allen tijde ten minste één Nederlandse bankrekening
5566 openen en behouden.
- 5567 • Wanneer je maximaal één jaar in het buitenland verblijft, is uitschrijven uit de Basisregistratie
5568 Personen niet nodig.
- 5569 • Rechten van Nederlanders in het buitenland, zoals hulp in een noodsituatie en repatriëring bij
5570 een crisis, worden vastgelegd in een wet.
- 5571 • Buitenlandse evacuaties coördineren we samen met EU-lidstaten.
- 5572 • De 24-uursdienstverlening voor Nederlanders in het buitenland wordt versterkt en uitgebreid.
- 5573 • Alle consulaire dienstverlening wordt digitaal zodat reis- en overnachtingskosten bij verlenging
5574 van een paspoort of rijbewijs tot het verleden behoren.
- 5575 • We blijven investeren in Nederlands taalonderwijs voor kinderen in het buitenland.
- 5576 • We investeren in ons diplomatieke netwerk.
5577

5578 [VEILIG EUROPA IN EEN WOELIGE WERELD](#)

5579

5580 De Russische inval in Oekraïne vormde een kantelpunt in het Europese denken over vrede en veiligheid.
5581 Na decennia van relatieve vrede, vrijheid en veiligheid op ons continent zijn we ruw wakker geschud.
5582 Europa moet meer verantwoordelijkheid nemen voor de eigen veiligheid. Daarom moet Nederland fors

5583 investeren in defensie. De NAVO-afspraken om minimaal 2 procent van het BBP aan defensie uit te geven
5584 komen we na. Investeren in onze krijgsmacht stemmen we af met Europese partners. We zetten in
5585 op taakspecialisatie en bundelen onze krachten op het gebied van materieelinkoop en -standaardisatie.
5586 Ook werken we aan een volwaardige Europese defensie-industrie. Slimme samenwerking en
5587 langdurige financiële zekerheid stellen onze krijgsmacht in staat te opereren in alle drie de hoofdtaken.
5588

5589 [Nederland als sterke partner voor Europese veiligheid](#)

5590

5591 D66 wil investeren in een toekomstbestendige krijgsmacht. Met meerjarige financiële stabiliteit en de
5592 grootse defensie-investering sinds het einde van de Koude Oorlog groeit Nederland uit tot een sterke,
5593 moderne en betrouwbare partner voor Europese en internationale veiligheid.
5594

- 5595 • De uitgaven aan defensie wil D66 ook na 2026 op de norm van 2 procent van het BBP houden.
5596 Dat vraagt om een forse investering in onze vrede en veiligheid. Vanaf 2026 zullen er extra
5597 middelen nodig zijn om de 2 procent te halen.
- 5598 • Krijgsmachten rond de wereld innoveren in rap tempo. Nederland moet koploper worden in
5599 innovatie en nieuwe technologieën om ons Koninkrijk en continent veilig te houden. Te land, ter
5600 zee en in de lucht, maar ook in de ruimte en in het cyberdomein. De inzet van nieuwe
5601 technologieën gebeurt alleen onder voorwaarde van heldere juridische waarborgen.
- 5602 • Om effectief te opereren in het cyberdomein, de ruimte en om de kansen van artificiële
5603 intelligentie te benutten, werkt defensie nauw samen met kennisinstellingen,
5604 mensenrechtenorganisaties en het bedrijfsleven.
- 5605 • Defensie verduurzaamt zowel vastgoed als materieel en wordt minder afhankelijk van fossiele
5606 grondstoffen.

5607

5608 Het beschermen van de internationale rechtsorde is en blijft een van de hoofdtaken van Defensie.
5609 Nederland blijft hierop verantwoordelijkheid nemen. De veiligheidssituatie in de ring rond Europa
5610 vergt onze aandacht. Nederland spant zich met Europese en internationale partners in voor een
5611 eenduidige en heldere strategie ten aanzien van de toenemende uitdagingen in de Sahel en de
5612 veiligheidsgevolgen van toegenomen armoede en klimaatverandering. Oude antwoorden volstaan
5613 niet meer, er zijn nieuwe manieren nodig ter bevordering van de internationale rechtsorde.
5614 Nederland wordt aanjager van die vernieuwing binnen de Europese Unie, de NAVO en de Verenigde
5615 Naties.

5616

- 5617 • Samen met internationale partners trekt Nederland lering uit de veranderende geopolitieke
5618 verhoudingen en eerdere missies, zoals in Afghanistan en Mali. Ook wordt de evaluatie en
5619 archivering van missies verbeterd.
- 5620 • Er wordt meer aandacht besteed aan taalvaardigheid van militairen voorafgaand aan uitzending.

5621 [Defensiepersoneel op één](#)

5622

5623 We investeren verder in defensiepersoneel. Zowel de militairen, burgers als reservisten. Mensen die
5624 zich dag en nacht - vaak in gevaarlijke omstandigheden - voor onze veiligheid inzetten, verdienen
5625 namelijk meer erkenning en beloning.
5626

- 5627 We maken van Defensie een aantrekkelijke werkgever, die midden in de maatschappij staat. We
5628 zetten ons daarvoor in en gaan het personeelstekort tegen.
- 5629 • Er komt een verdere modernisering van het personeelsbeleid, waaronder meer flexibiliteit, ruimte
5630 voor specialisten en het ontkoppelen van rang en salaris.
 - 5631 • Er komen meer mogelijkheden voor opleidingen en geoefendheid.
 - 5632 • Kazernes worden versneld gemoderniseerd en uniformen, munitie en (oefen)materieel moeten
5633 voorradig zijn.
 - 5634 • Integriteit en sociale veiligheid zijn voorwaardelijk voor een goed functionerende
5635 defensieorganisatie. D66 vindt het belangrijk dat deze thema's stevig in de opleidingen zijn
5636 verankerd.
 - 5637 • Diversiteit maakt sterker. Daarom voert Defensie een actief diversiteits- en inclusiviteitsbeleid.
 - 5638 • Met de uitbreiding van het dienjaar naar Scandinavisch model, een vrijwillige diensttijd, trekken
5639 we nieuw talent aan. Ook voeren we de topsportselectie opnieuw in. D66 is geen voorstander van
5640 dienstplicht.
 - 5641 • De (na)zorg voor onze veteranen en het thuisfront is nooit af en blijft onderwerp van verbetering.
5642 Met name op het gebied van mentale zorg.
 - 5643 • Dankzij D66 is er versneld geld beschikbaar voor het programma Veteraan in de Klas, waarin
5644 veteranen met leerlingen in gesprek gaan over oorlog en vrede. Dit project wordt ook komende
5645 jaren voortgezet.
 - 5646 • Binnen de krijgsmacht en andere geüniformeerde beroepen is geen ruimte voor extremistisch
5647 gedachtegoed.

5648

5649 Een volwaardige Europese tak in de NAVO

5650

5651 Al decennialang bouwen we aan de Europese belofte van vrijheid en vrede. Voor veiligheid hebben we
5652 echter te weinig oog gehad. We maakten onszelf te afhankelijk van de VS voor militaire veiligheid en te
5653 afhankelijk van landen als China en Rusland voor economische welvaart. Nu is het zaak dat we
5654 onafhankelijk leren optreden. We worden zelfstandiger en creëren een volwaardige Europese tak
5655 binnen de NAVO. Nederland heeft een ultieme positie om hierin een voortrekkersrol te spelen, als lid
5656 van het eerste uur in zowel de Europese Unie als de NAVO.

5657

- 5658 • De Europese defensie-industrie moet veel sterker worden. De productiecapaciteit en ontwikkeling
5659 van technologie moet omhoog. Om Oekraïne te steunen, onze eigen voorraden op peil te krijgen
5660 en onze krijgsmachten uit te rusten voor de toekomst.
- 5661 • Bij het extra investeren is het belangrijk dat Nederland, net als alle andere lidstaten, zich meer
5662 gaat specialiseren op de defensieonderdelen waar onze expertises liggen. Dat vergt keuzes en
5663 afspraken binnen de NAVO en de Europese Unie over samenwerking, specialisaties en
5664 taakverdelingen.
- 5665 • Het is essentieel dat we als Europese landen overgaan tot gezamenlijke inkoop en ontwikkeling
5666 van materieel. Niet meer ieder voor zich, vanuit nationale industriebelangen, maar samen
5667 werken aan versterking van het collectief. We zorgen dat mensen en spullen óver de nationale
5668 grenzen heen zonder beperkingen kunnen samenwerken. Dat is goedkoper, sneller en effectiever.
5669 We trekken lessen uit de leveranties aan Oekraïne bij het versterken van onze eigen krijgsmacht,

- 5670 waaronder versnelde (EU-)inkooptrajecten, het updaten van bestaande systemen en intensievere
5671 samenwerking met de industrie.
- 5672 • Naast gezamenlijke EU-trainingen en EU-missies komt er een Erasmusprogramma voor militairen.
5673 Deze uitwisseling van culturen, kennis en tactieken zorgt voor hechtere samenwerking tijdens
5674 gezamenlijke opdrachten.
 - 5675 • Een militaire Schengenzone zorgt ervoor dat we militair materieel sneller door Europa kunnen
5676 verplaatsen naar de plek waar het nodig is.
 - 5677 • Het delen van capaciteiten of gezamenlijk uitvoeren van taken met buurlanden zorgt voor een
5678 efficiëntere inzet van mens en materieel. Denk aan de gezamenlijke tank- en
5679 luchttransportcapaciteit en de bescherming van het Benelux-luchtruim. D66 is voorstander van
5680 het uitbreiden van deze samenwerkingsvorm.
 - 5681 • D66 is voorstander van verdere integratie van krijgsmachtonderdelen, zoals bij de Nederlandse en
5682 Duitse landmacht het geval is. Zo vergroten we de gezamenlijke slagkracht en wordt samen
5683 optreden makkelijker. Deze vergaande vorm van samenwerking legt uiteindelijk de basis voor een
5684 Europese krijgsmacht.
 - 5685 • Een Eurocommissaris voor Defensie ziet toe op het versterken van de Europese defensie-
5686 industrie. Met een volwaardig Europees defensie-industriebeleid gaan we fragmentatie tegen en
5687 heffen we nationale beperkingen op. Zo versterken we de Europese strategische autonomie.
 - 5688 • Europese landen binnen de NAVO moeten meer gaan samenwerken. Bijvoorbeeld door meer
5689 Europese inzet op de oostgrens van het NAVO-grondgebied en gezamenlijke inzet van schaarse
5690 capaciteiten. Nederland kan een sleutelrol spelen in de versterking van de samenwerking tussen
5691 de Europese Unie en de NAVO, iets wat cruciaal is voor bijvoorbeeld de afschrikking aan de
5692 oostgrens van de NAVO.
 - 5693 • De verdere integratie van Oekraïne in de NAVO is van groot belang voor veiligheid op het
5694 Europese continent. Nederland blijft zich hiervoor inzetten en speelt een actieve rol in het
5695 versterken en moderniseren van de Oekraïense strijdkrachten.
 - 5696 • De huidige NAVO-systematiek om tot gezamenlijke doelstellingen te komen is verouderd.
5697 Modernisering van de NAVO-afspraken moet (regionale) specialisatie en integratie bevorderen.
5698 Zo versterken we het bondgenootschap.
 - 5699 • We streven naar een strategisch veiligheidspartnerschap met het Verenigd Koninkrijk. Het
5700 Verenigd Koninkrijk blijft een militaire grootmacht en belangrijke partner van Nederland en de
5701 Europese Unie.
- 5702
- 5703 De komst van nieuwe wapensystemen en nieuwe domeinen in oorlogvoering vragen om nieuwe
5704 regels. Dankzij D66 komt er een onderzoek naar de inzet van Nederlandse door mens aangestuurde
5705 drones. Dat is een mooie stap, maar we hebben meer internationale afspraken nodig.
- 5706
- 5707 • D66 wil internationale afspraken voor het gebruik van semi-autonome wapensystemen. We zijn
5708 tegen het gebruik van volledig autonome wapensystemen waar geen mens bij betrokken is. Het
5709 gebruik hiervan wordt, net als bij kernwapens, internationaal in juridische en ethische kaders
5710 verboden.
 - 5711 • Wapenexportbeleid wordt Europees. Dit vergroot de invloed en slagkracht van de Europese Unie
5712 op dit punt. Er wordt daarom een onafhankelijke Europese wapenexportautoriteit ingesteld. Deze
5713 toetst leveringen van lidstaten, adviseert en heeft een doorslaggevende stem wanneer lidstaten
5714 verschillend denken over het leveren van bepaalde wapensystemen aan anderen. De huidige

5715 wapenexportcriteria en controle na levering van wapens worden aangescherpt. Tot slot worden
5716 leveringen automatisch bevroren bij een wapenembargo.

5717

5718 VOOR DE MEEST KWETSBAREN IN DE WERELD

5719

5720 Internationale solidariteit begint met samenwerken

5721

5722 D66 zet zich in voor de meest kwetsbaren in de wereld. We investeren in ontwikkelingssamenwerking
5723 uit solidariteit, maar ook omdat een wereld met kleinere welvaartsverschillen bijdraagt aan onze
5724 eigen veiligheid en welvaart. Ook in de context van de klimaatcrisis is ontwikkelingssamenwerking
5725 van groot belang, daarom ondersteunen we het mondiale zuiden met verduurzaming en
5726 klimaatadaptatie en -mitigatie. Ontwikkelingssamenwerking is een wederzijdse relatie waarbij oog is
5727 voor de lokale context. Daarnaast wordt, waar mogelijk, ingezet op duurzame marktontwikkeling om
5728 ontwikkelde landen aan te sluiten op de wereldmarkt.

5729

- 5730 • Voldoende budget is noodzakelijk voor het halen van de ontwikkelingsdoelen. D66 stelt daarom
5731 het structurele budget voor ontwikkelingssamenwerking gelijk aan de internationale norm van
5732 0.7 procent van het Bruto Nationaal Inkomen. Er komt een maximum op het bedrag aan ODA-
5733 geld dat kan worden ingezet voor de opvang van asielzoekers binnen Nederland.
- 5734 • Ontwikkelingshulp mag niet afhankelijk zijn van samenwerking op het gebied van
5735 uitgeprocedeerde asielzoekers. Ontwikkelingsgeld wordt dan ook besteed aan
5736 ontwikkelingsdoeleinden, niet aan het tegenhouden van asielzoekers.
- 5737 • Door klimaatverandering zal het aantal natuurrampen de komende jaren toenemen. Binnen het
5738 budget verhogen we de bijdrage aan humanitaire noodhulp als redmiddel voor mensen in de
5739 meest erbarmelijke omstandigheden bij conflictsituaties, gezondheidscrises of natuurrampen.
- 5740 • Internationale organisaties zoals de Verenigde Naties blijven belangrijk voor het bieden van
5741 noodhulp, daarnaast zal meer worden ingezet op noodhulp via lokale organisaties.
- 5742 • Duurzame financiering krijgt prioriteit in alle structurele hulp en projecten. Denk hierbij aan
5743 circulaire economie, ecosysteemdiensten en klimaatadaptatie en -mitigatie.
- 5744 • We bieden perspectief met onderwijs en werk. Door het aanpakken van grondoorzaken, zoals
5745 gebrek aan scholing, inkomen en dagbesteding, kunnen we armoede, ongelijkheid, migratie en
5746 conflict bestrijden.
- 5747 • We zetten in op toegang van kwetsbare groepen tot drinkwater en sanitaire voorzieningen.
- 5748 • We werken aan het uitbannen van honger en ondervoeding, door te investeren in kleinschalige
5749 boerenbedrijven en het bijdragen aan verduurzaming van de landbouwsector wereldwijd.
- 5750 • Internationaal versterken we de inzet op psychosociale hulp.
- 5751 • We zetten in op versterking van het maatschappelijk middenveld én de positie van het midden-
5752 en klein bedrijf in ontwikkelingslanden, met extra aandacht voor de positie van jonge en
5753 vrouwelijke ondernemers.
- 5754 • We ondersteunen de marktontwikkeling in het mondiale zuiden met steun aan het bedrijfsleven.
5755 We zorgen dat middelen voor marktontwikkeling voor minimaal 70 procent terecht komen bij het
5756 lokale bedrijfsleven. Een klein deel wordt beschikbaar voor Nederlandse bedrijven die een
5757 bijzondere expertise hebben en bijdragen aan bijvoorbeeld de ontwikkeling van infrastructuur.

5758 We voorkomen dat Nederlands projectgeld gegund wordt aan Chinese (staats)bedrijven die in het
5759 mondiale zuiden actief zijn.

5760

5761 [We staan wereldwijd op voor vrouwen en lhbtq+](#)

5762

- 5763 • Verbetering van de positie van vrouwen en lhbtq+-personen blijft een cruciaal punt. Dit heeft
5764 een groot effect op het behalen van andere doelen, zoals toegang tot onderwijs voor kinderen en
5765 de bestrijding van armoede en honger.
- 5766 • We pleiten voor blijvende inzet op seksuele en reproductieve gezondheid en rechten, vanwege
5767 het recht op zelfbeschikking en voor de positie van vrouwen en meisjes.
- 5768 • Ook het tegengaan van discriminatie vanwege seksuele oriëntatie en genderidentiteit blijft
5769 prioriteit.
- 5770 • Abortuszorg moet standaard worden aangeboden in nood- en conflictsituaties, met meer
5771 ondersteuning voor abortusklinieken voor niet-Nederlandse ingezetenen en maatschappelijke
5772 organisaties, en bescherming van mensenrechtenverdedigers.

5773

5774 [EERLIJK EN GROEN EUROPEES HANDELSBELEID](#)

5775

5776 Internationale handel is de drijvende kracht achter een goed draaiende wereldeconomie én achter
5777 de economie van Nederland: een derde van ons geld wordt namelijk in het buitenland verdiend.
5778 Handel is daarnaast een belangrijk instrument in een veranderende geopolitieke context en een
5779 instrument om de internationale stabiliteit (en rechtsorde) te bevorderen. Het helpt ons bij het
5780 afbouwen van strategische afhankelijkheden van landen als China en Rusland, het veiligstellen van
5781 voldoende grondstoffen voor de duurzaamheidstransitie en om dichterbij betrouwbare partners in
5782 bijvoorbeeld Afrika en Latijns-Amerika te komen. Goede afspraken met handelspartners dragen
5783 bovendien bij aan het realiseren van duurzame en eerlijke internationale handel. We houden hierbij
5784 oog voor onze eigen ondernemers en beschermen hen tegen oneerlijke concurrentie op de
5785 wereldmarkt.

5786

5787 [Onze inzet voor Europese handelsakkoorden](#)

5788

5789 D66 staat voor eerlijke en duurzame handel gebaseerd op duidelijke afspraken en regels over
5790 bijvoorbeeld mens en milieu. Het sluiten van duurzame handelsakkoorden met landen en regio's
5791 buiten de Europese Unie is nodig om deze handel in goede banen te leiden. Daarnaast zijn deze
5792 duurzame handelsakkoorden van geopolitiek belang: aan de ene kant helpt het ons als Nederland en
5793 als Europese Unie minder afhankelijk te worden van onvrije landen als Rusland en China en aan de
5794 andere kant maakt het de Europese Unie een aantrekkelijk alternatief ten opzichte van die onvrije
5795 landen voor het mondiale zuiden.

5796

- 5797 • D66 staat voor een op regels gebaseerd handelssysteem. Hiermee geldt niet het recht van de
5798 sterkste, maar worden problemen opgelost naar eerlijkheid en redelijkheid. Wat D66 betreft is
5799 versterking en hervorming van de Wereldhandelsorganisatie (WTO) noodzakelijk om dit te
5800 bereiken.
- 5801 • De Nederlandse regering spant zich in voor een optimale Europese onderhandelingspositie.

- 5802 • Behalve het vastleggen van kwaliteits- en veiligheidseisen zijn het verbeteren van
5803 mensenrechten, arbeidsomstandigheden, de positie van vrouwen en het milieu leidend in de
5804 manier waarop wij met andere landen handeldrijven. We geloven in duidelijke handelsregels,
5805 afgesproken binnen internationale organisaties zoals de WHO en de Organisatie voor
5806 Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO), om dit te bereiken.
- 5807 • De Europese Unie sluit alleen handelsakkoorden met landen die het Klimaatakkoord van Parijs
5808 hebben ondertekend.
- 5809 • Bij onderhandelingen voor handelsverdragen zorgen we voor representativiteit en transparantie.
5810 Zo komen alle belanghebbenden, van werkgevers- tot werknemersorganisaties, aan bod in het
5811 onderhandelingsproces en kunnen parlementariërs en journalisten hun controlerende taak
5812 vervullen. Nederland houdt oog voor de eigen ondernemers om oneerlijke concurrentie te
5813 voorkomen.
- 5814 • D66 is vóór hervormingen van verouderde investeringsverdragen zoals ISDS/ICS mechanismen.
5815 Een Multilateraal Investeringshof werkt beter: een permanent en wereldwijd erkend hof waar
5816 conflicten tussen landen en bedrijven transparant en onafhankelijk worden opgelost. Den Haag
5817 zou hiervoor een zeer geschikte locatie zijn.
- 5818 • D66 zet zich in voor uitbreiding van het handelsverdrag voor groene goederen ('Environmental
5819 Goods Agreement'). De handel in producten voor duurzame ontwikkeling wordt hiermee
5820 bevorderd, bijvoorbeeld door invoerheffingen voor deze producten af te schaffen.
- 5821 • Handelsregels worden ingezet om ongewenste en illegale handel, zoals die in
5822 spionagetechologie, geroofde kunstschaten en conflictmineralen, tegen te gaan.
- 5823 • Nederland zet zich in Europees verband in voor het sluiten van een handelsakkoord met de
5824 Verenigde Staten. Daarnaast is D66 voorstander van verbeterde handelsrelaties met Afrikaanse
5825 en Latijns-Amerikaanse landen.

5826

5827 Europese bedrijven nemen internationaal verantwoordelijkheid

5828

5829 Europese bedrijven die internationaal actief zijn, hebben een verantwoordelijkheid ten opzichte van
5830 mens en milieu. Lang is van hen gevraagd zich vrijwillig in te zetten om internationaal
5831 maatschappelijk verantwoord te ondernemen, maar dit is niet voldoende gebleken. Daarom is het
5832 zaak dat er zo snel mogelijk wetgeving komt die deze verantwoordelijkheid regelt, gecombineerd
5833 met beleid dat bedrijven helpt aan deze verantwoordelijkheid te voldoen.

5834

- 5835 • Op Europees niveau loopt er nu een wetgevend traject. Nederland zal aan blijven dringen op een
5836 ambitieuze aanpak.
- 5837 • D66 en andere partijen hebben daarnaast een initiatiefwet ingediend: de "Wet duurzaam en
5838 verantwoord internationaal ondernemen (IMVO)." Samen met het bedrijfsleven en betrokken
5839 maatschappelijke partijen willen wij zorgen dat de ambities uit deze wet, realistisch kunnen
5840 worden uitgevoerd.
- 5841 • Ondernemers, met name in het midden- en kleinbedrijf, worden ondersteund bij het uitvoeren
5842 van IMVO-wetgeving, onder andere door uitbreiding van het IMVO-steunpunt. De overheid
5843 wordt daarnaast weer onderdeel van sectorale samenwerkingsverbanden op het gebied van
5844 IMVO.

- 5845 • D66 wil grondige controle op de export van goederen die ook voor militaire doeleinden gebruikt
5846 kunnen worden (*dual use goods*).

5847

5848 Nieuwe missies voor moderne handel

5849

5850 We stimuleren Nederlandse ondernemers met internationale ambities om actief te worden op de
5851 wereldmarkt. Hierbij leggen we de focus op het midden- en kleinbedrijf en duurzame ondernemers.
5852 Handelsmissies worden gemoderniseerd om beter aan te sluiten bij de inspanningen op het gebied
5853 van klimaatverandering en de duurzaamheidstransitie.

5854

- 5855 • Het midden- en kleinbedrijf is een belangrijke motor voor de Nederlandse economie en wordt
5856 actief ondersteund bij zakendoen in het buitenland. Hiervoor worden handelsmissies ingezet,
5857 ook in landen waar de markt minder toegankelijk is.
- 5858 • Totdat IMVO-wetgeving in werking is getreden, dienen bedrijven bij deelname aan een
5859 handelsmissie aan te tonen dat zij de OESO-richtlijnen voor IMVO hebben omarmd en hier ook
5860 naar handelen.
- 5861 • Bij handelsbevorderende activiteiten wordt de nadruk gelegd op het midden- en kleinbedrijf en
5862 vrouwelijke ondernemers.
- 5863 • Handelsinstrumenten vanuit de overheid, zoals exportkredietverzekeringen, worden veel meer
5864 ingezet voor duurzame doeleinden om uiteindelijk volledig duurzaam te worden.

5865

5866 NAAR EEN VEILIG MIGRATIEBELEID DAT WERKT

5867

5868 Migratie is van alle tijden. Mensen komen in beweging voor liefde, werk of moeten vluchten. Dat is
5869 de realiteit. Het is echter kraakhelder dat het huidige migratiebeleid veel beter kan. Voorop staat dat
5870 wij ons te allen tijde aan het Vluchtelingenverdrag van de Verenigde Naties houden bij de opvang van
5871 mensen die op de vlucht zijn voor oorlog en geweld. Maar we zien ook dat het draagvlak voor de
5872 opvang van asielzoekers onder druk staat. Ook is de kwaliteit van de asielopvang onder de maat. Er is
5873 overlast rondom asielzoekerscentra, er zijn misstanden bij arbeidsmigratie met laagbetaald werk en
5874 kwetsbare vluchtelingen worden te langzaam en slecht geholpen. Dat kan én moet anders.

5875

5876 D66 kiest daarom voor een ander migratiebeleid. Een migratiebeleid dat wel werkt. Dat doen we
5877 langs de volgende vier uitgangspunten.

- 5878 1) *We beschermen kwetsbare mensen op de vlucht.*
- 5879 2) *We zorgen voor een snelle en zorgvuldige asielprocedure, in het belang van kansrijke*
5880 *aanvragen.*
- 5881 3) *We zijn strenger voor asielzoekers die geen kans hebben om hier te blijven.*
- 5882 4) *We kiezen voor hoogwaardige arbeidsmigratie en pakken misstanden aan.*

5883

5884 Zo pakken we bestaande problemen aan, helpen we mensen op de vlucht voor oorlog en geweld en
5885 creëren we draagvlak.

5886

5887 Bescherming voor kwetsbaren op de vlucht

5888

5889 Wereldwijd zijn helaas meer dan 100 miljoen mensen op de vlucht. De meeste opvang van
5890 vluchtelingen gebeurt in de regio. Slechts een klein deel van de vluchtelingen komt uiteindelijk naar
5891 Europa en naar Nederland. We hebben een gedeelde verantwoordelijkheid om mensen op de vlucht
5892 te beschermen, vooral waar het gaat om kinderen in oorlogsgebieden.

5893

5894 *Nederland kiest voor veilige migratie*

- 5895 • Landen die opvang in de regio bieden, helpen we met geld voor onderdak, voedsel, medische en
5896 psychische zorg en onderwijs. Daar waar mogelijk zet D66 in op het aanpakken van de
5897 grondoorzaken van migratie.
- 5898 • Om onmenselijke taferelen op de Middellandse Zee te stoppen, gaan we mensen op de vlucht
5899 voor oorlog en geweld hervestigen. Bij hervestiging worden kwetsbare vluchtelingen, zorgvuldig
5900 geïdentificeerd door UNHCR, uitgenodigd zich te vestigen in bijvoorbeeld Nederland of een ander
5901 (EU-)land. D66 wil dat het nationale quotum van het Bureau van de Hoge Commissaris van de
5902 Verenigde Naties voor de Vluchtelingen (UNHCR) omhooggaat van 500 naar 5000 mensen per
5903 jaar. We onderzoeken de mogelijkheden om in de toekomst alle migratie te laten lopen via
5904 hervestiging. Nederland zet zich binnen de Europese Unie in voor een verplicht quotum in alle
5905 lidstaten.
- 5906 • We bieden ruimte aan pilots om verschillende varianten van private hervestiging te verkennen,
5907 waarbij mensen of particuliere organisaties vluchtelingen voordragen voor vestiging in
5908 Nederland.

5909

5910 *Nederland kiest voor een Europees migratiepact*

5911 De kern van het migratiebeleid ligt in Europa. Maar er is een gebrek aan verantwoordelijkheid onder
5912 Europese lidstaten en er ontbreekt een coherent Europees asiel- en migratiebeleid. De verschillen zijn
5913 groot en de lasten worden oneerlijk verdeeld. D66 pleit voor betere handhaving van regels en voor
5914 een rechtvaardig en coherent systeem van asiel en de verdeling van asielzoekers.

- 5915 • We handhaven bestaande EU-wetgeving over standaarden in alle lidstaten voor opvang en
5916 procedures. Er mag geen sprake meer zijn van *pushbacks* – zeker niet door Frontex –,
5917 mishandeling of illegale detentie van mensen. Ook harmoniseren we ons beleid met dat van
5918 andere EU-landen, zodat vluchtelingen in alle Europese landen een gelijke kans hebben om een
5919 verblijfsvergunning te krijgen.
- 5920 • D66 wil een eerlijke verdeling voor de opvang van vluchtelingen over alle EU-lidstaten. De huidige
5921 plannen zijn te vrijblijvend en het aantal plekken is te laag. Bovendien is de mogelijkheid tot
5922 afkopen door lidstaten ongewenst: als solidariteit kan worden afgekocht, wordt er alsnog geen
5923 eerlijke verdeling van asielzoekers bereikt. Wat D66 betreft moeten álle kansrijke asielzoekers
5924 worden herverdeeld. Kansarme asielzoekers worden in grenslanden gehouden, mits de opvang
5925 op orde is.
- 5926 • D66 blijft zich inzetten om vluchtelingen via een veilige route naar Europa te laten komen en te
5927 herverdelen over de verschillende EU-landen. Daarom zetten we ons op Europees niveau in voor
5928 humanitaire visa. Bij de herverdeling moet rekening worden gehouden met objectieve criteria
5929 zoals het bruto nationaal product, de bevolkingsdichtheid en de werkgelegenheid. Ook
5930 subjectieve criteria zoals de integratiekansen en voorkeuren van een vluchteling, de
5931 aanwezigheid van familie en taalbanden met het land, nemen we mee.

- 5932 • EU-landen die geen asielzoekers willen opvangen, kunnen gekort worden op fondsen en
5933 subsidies. Zij komen minder in aanmerking voor in Europa verdeelde functies, agentschappen en
5934 projecten.
- 5935 • We leggen de lat hoog bij afspraken met derde landen. Nederland maakt alleen afspraken met
5936 derde landen over migratie die het VN-Vluchtelingenverdrag hebben ondertekend. Er moeten
5937 serieuze waarborgen voor mensenrechten zijn, waaronder externe monitoring door
5938 maatschappelijke organisaties. De zogenaamde Tunesië-deal voldoet hier niet aan, want de staat
5939 van de Tunesische rechtsstaat is zeer betreurenswaardig. Bovendien is de deal op
5940 ondemocratische wijze en zonder juridische basis tot stand gekomen.
- 5941 • Om nieuwe humanitaire rampen op de Middellandse Zee te voorkomen, gaat de Europese Unie
5942 proactief zoek- en reddingsoperaties uitvoeren. Hier horen ook afspraken bij over de ontschepping,
5943 om te voorkomen dat een schip lange tijd op hulp moet wachten.
- 5944 • Nederland zet zich in Brussel in om de criminalisering van hulpverleners tegen te gaan. Er moet
5945 een strafuitsluitingsgrond worden toegevoegd in de Nederlandse wetgeving voor humanitaire
5946 hulp met betrekking tot mensensmokkel.
- 5947

5948 Een snelle en zorgvuldige asielprocedure

5949

5950 In Nederland hebben we de asielketen verwaarloosd. Daarom hebben we nu capaciteitsproblemen in
5951 de opvang en verlopen procedures te traag. Vluchtelingen hebben recht op een menswaardige
5952 opvang en moeten zo snel als mogelijk meedoen in onze maatschappij. De opvang van bijna 100.000
5953 Oekraïners door gemeenten en particulieren hebben we anders aangepakt dan die van reguliere
5954 asielzoekers. Zij konden direct aan het werk, er was lokale betrokkenheid bij de opvang en in
5955 Europees verband werden oplossingen gezocht. Dat werkt, voor iedereen. En dus moeten we daarvan
5956 leren.

5957

5958 *In Nederland doe je mee vanaf dag één*

5959 Hoe eerder nieuwkomers kunnen meedoen in de Nederlandse samenleving, hoe beter. D66 wil
5960 daarom dat nieuwkomers sneller toegang krijgen tot scholing en werk.

5961

- 5962 • In de asielopvang krijg je vanaf dag één les in de Nederlandse taal. Ook als je asielprocedure nog
5963 loopt.
- 5964 • Werken wordt voor asielzoekers makkelijker en we schaffen de 24-weeken-eis af. Werken moet
5965 mogelijk zijn na één maand in plaats van pas na zes maanden. D66 laat mensen liever
5966 meedraaien in de samenleving, dan verpieteren in een azc.
- 5967 • We schaffen, net als bij Oekraïners, de tewerkstellingsvergunning af. Alleen een melding maken
5968 bij het UWV is voldoende.
- 5969 • We onderzoeken de mogelijkheid om een hoger deel van het salaris te behouden: werk mag
5970 lonen. Daarmee wordt er minder een beroep gedaan op collectieve voorzieningen en kan een
5971 bestaan worden opgebouwd.
- 5972 • Nieuwkomers krijgen een permanente verblijfsvergunning na drie jaar in plaats van vijf.
- 5973 • We verruimen de studiemogelijkheden tijdens de procedure (tegen wettelijk tarief) voor
5974 asielzoekers en Oekraïense ontheemden.

- 5975 • We willen zo snel mogelijk af van crisishulp en noodopvang alleen gebruiken in
5976 uitzonderlijke situaties. We investeren in langdurige opvanglocaties van goede kwaliteit, met oog
5977 voor specifieke groepen zoals kinderen.
- 5978 • De opvanglocaties van de toekomst hebben open deuren: we zorgen voor locaties waar
5979 menselijker makkelijker in contact komen met elkaar. Bijvoorbeeld door gezamenlijke activiteiten,
5980 cursussen of huiskamers voor de buurt. Asielzoekers krijgen bovendien een grotere
5981 verantwoordelijkheid op de locatie waar ze wonen, bijvoorbeeld via medezeggenschap. Zo zorgen
5982 we voor plekken die ten goede komen aan de buurt, voor meer draagvlak én dat nieuwkomers
5983 eenvoudiger meedoen - vanaf de allereerste dag.
- 5984 • Op opvanglocaties is oog voor de specifieke uitdagingen en behoeften van vrouwelijke
5985 asielzoekers, zoals ondersteuning bij het omgaan met gendergerelateerd geweld of de zorg voor
5986 kinderen. Ook is er standaard psychosociale hulp en ondersteuning vanaf dag één.
- 5987
- 5988 *In Nederland is er een snelle procedure en opvang van hoge kwaliteit in lokale context*
- 5989 In Nederland moeten we zorgen voor meer stabiliteit in de opvangvoorzieningen. Hiervoor hebben
5990 we een stabiele voorraad aan voorzieningen nodig van goede kwaliteit, verspreid over het land,
5991 ondersteund door een spreidingswet. We zetten zo veel mogelijk in op permanente (of op z'n minst
5992 zeer langdurige) locaties, meer kleinschalige opvang, mogelijkheden voor gemeenten om zelf de
5993 opvang te organiseren, en opvanglocaties met open deuren naar de omwonenden.
- 5994
- 5995 • We zetten in op snellere en eenvoudigere procedures, bijvoorbeeld door de mensen die vrijwel
5996 zeker een verblijfsvergunning krijgen alleen 'licht' te toetsen en door minder in hoger beroep te
5997 gaan.
- 5998 • Er komen meerdere aanmeldcentra om Ter Apel en Budel te ontlasten. Op die manier wordt
5999 uitvoering gegeven aan het advies 'flexibilisering Asielketen.'
- 6000 • We zetten in op snelle uitstroom van statushouders naar gemeenten. Zo behouden we voldoende
6001 capaciteit en kunnen mensen starten met hun leven in Nederland. Bij de verdeling van
6002 statushouders over Nederland wordt ook gekeken waar iemand snel aan het werk kan en voor
6003 langere tijd kan blijven. We ondersteunen gemeenten met investeringen in huisvesting voor
6004 statushouders en andere mensen die urgent een woning nodig hebben, waarbij we ruimte
6005 scheppen voor lokaal maatwerk. We realiseren een landelijk dekkend netwerk aan
6006 doorstroomlocaties waar statushouders kunnen verblijven, in afwachting van een woning in de
6007 buurt van de gemeente waar zij zullen worden gehuisvest, om het Centraal Orgaan opvang
6008 Asielzoekers (COA) te ontlasten.
- 6009 • Voor alle vluchtelingen geldt hetzelfde recht op gezinshereniging zoals vastgesteld in de Europese
6010 gezinsherenigingsrichtlijn.
- 6011 • Instanties zoals de Immigratie en Naturalisatiedienst (IND), het COA en de Dienst Terugkeer &
6012 Vertrek (DT&V) moeten voldoende mensen, middelen en expertise krijgen om de procedures te
6013 versnellen. Ketenpartners moeten kunnen rekenen op stabiele financiering met realistische
6014 basiscapaciteit om op- en afschalen te voorkomen.
- 6015 • Staatlozen verdienen meer bescherming. Het wetsvoorstel om staatloosheid te laten vaststellen
6016 door de rechter is aangenomen. In de uitvoering moet de buitenschuldprocedure genoeg
6017 toegankelijk worden voor staatlozen.
- 6018 • We verbeteren de omstandigheden voor Alleenstaande Minderjarige Vreemdelingen. Deze
6019 jongeren, die alleen naar Nederland zijn gekomen, vangen we op in kleinere groepen. D66 heeft

- 6020 voor hen een verlengd recht op opvang (tot 21 jaar) geregeld, dat in de praktijk moet worden
6021 gebracht. Voor hen, en voor alle kinderen van nieuwkomers, zorgen we voor toegang tot een
6022 passende plek in het onderwijs.
- 6023 • Bij schrijnende gevallen beslist het hoofd van de IND. De IND wordt geadviseerd door een breed
6024 samengestelde commissie.
 - 6025 • Gemeenten krijgen ruimte om opvang in te passen in de lokale context, bijvoorbeeld door meer
6026 mogelijkheden te creëren voor kleinschalige opvang. Ze krijgen meer verantwoordelijkheden en
6027 het budget dat zij nodig hebben. De spreidingswet gaat helpen om opvang beter te verspreiden
6028 over het hele land: er is een evenredige bijdrage van gemeenten nodig om voor de lange termijn
6029 meer stabiliteit in de opvangketen te krijgen én om onmenselijke omstandigheden in de centra
6030 van Ter Apel en Budel te voorkomen.
 - 6031 • Gemeenten die dit willen moeten de mogelijkheid krijgen zelf asielopvang te organiseren.
 - 6032 • We zorgen dat kwetsbare groepen, zoals lhbtqi+-personen, altijd veilig kunnen worden
6033 opgevangen.

6034

6035 *In Nederland geven we duidelijkheid aan Oekraïense ontheemden*

6036 In Nederland zijn sinds februari 2022 bijna 100.000 Oekraïners geweldig opgevangen door
6037 gemeenten en particulieren. Met Oekraïners werd vaak anders omgegaan dan met reguliere
6038 asielzoekers. Ze konden sneller aan het werk, er was meer lokale betrokkenheid dankzij opvang van
6039 gemeenten en Oekraïense leerkrachten werden nauw betrokken bij onderwijs aan Oekraïense
6040 kinderen. Ook werden er heel snel in Europees verband oplossingen werden gezocht. Het is
6041 overduidelijk dat deze aanpak goed werkt en dat ook andere mensen op de vlucht dit verdienen.

6042

- 6043 • Er moet snel duidelijkheid komen over de status van Oekraïense ontheemden, bij voorkeur in
6044 Europees verband. Dan kunnen Oekraïners zelf ook investeren in hun toekomst. Maar ook voor
6045 andere betrokkenen, zoals gemeenten, verhuurders en werkgevers, is het van belang om te
6046 weten waar ze aan toe zijn.
- 6047 • Oekraïense ontheemden moeten meer mogelijkheden krijgen voor taalonderwijs en een
6048 'basisinburgering' die aansluit bij de formele variant voor statushouders.

6049

6050 *Strenger voor asielzoekers die geen kans hebben om hier te blijven*

6051

6052 Van alle migranten die naar Nederland komen, is slechts een klein gedeelte asielzoeker. Daarvan komt
6053 weer een klein percentage aan asielzoekers uit veilige landen. Zij hebben een zeer kleine kans om
6054 asiel te krijgen. Het is bekend dat een groot deel van de overlast in en rond een aantal
6055 asielzoekerscentra wordt veroorzaakt door deze mensen. Het gaat hier om een kleine groep, die een
6056 buitensporige negatieve impact heeft. We zien dit in Ter Apel en Budel, waar met extra inzet van
6057 beveiligers en politieagenten geprobeerd wordt om diefstal, overlast en zelfs intimidatie door deze
6058 groep tegen te gaan. Dit alles zet het draagvlak voor de opvang van vluchtelingen ernstig onder druk.

6059

- 6060 • Asielzoekers die overlast veroorzaken, worden gestraft.
- 6061 • We maken afspraken met landen van herkomst, het liefst op Europees niveau, zodat deze mensen
6062 zo snel mogelijk terugkeren.

- 6063 • Asielaanvragen van mensen die al in een ander EU-land asiel hebben aangevraagd en zijn
6064 geweigerd, wijzen we zelf af. De Dublin-procedure duurt veel te lang en is gebrekkig, waardoor
6065 deze mensen te lang in de opvangvoorziening blijven, onder andere door mazen in het systeem.
6066 Nederland gaat zelf de terugreis naar het land van oorsprong organiseren voor deze mensen.
6067 Hoewel het om een klein percentage gaat, kan dit middel wel effectief zijn en voor extra
6068 capaciteit in het opvangsysteem zorgen.
- 6069 • We ondersteunen de inzet op een viertal PBL's (Proces Beschikkingslocatie). Op deze locaties
6070 worden de asielaanvraag van overlast gevende kansarme asielzoekers versneld afgedaan.
6071 Enerzijds biedt dit voor de betrokkene direct inzicht in de kansen op een status en voorkomt men
6072 hiermee dat kansarme asielzoekers langer in de asielopvang verblijven dan noodzakelijk.
- 6073 • De Landelijke Vreemdelingen Voorziening (eerder: Bed, Bad, Broodvoorziening) wordt voortgezet
6074 onder regie van de gemeenten en met voldoende Rijksfinanciering. Om te zorgen voor
6075 toekomstperspectief is voldoende doorzettingsmacht en creativiteit noodzakelijk. Zo lossen we
6076 complexe dossiers op van mensen die geen verblijfsvergunning hebben.
- 6077 • D66 wil alternatieven voor Vreemdelingenbewaring, zoals een meldplicht of het ondertekenen
6078 van een garantstelling. Vreemdelingenbewaring moet het laatste middel zijn voor mensen die
6079 niet willen vertrekken.
- 6080 • We zijn tegen strafbaarstelling van illegaliteit. Dit lost geen enkel probleem op en helpt niet bij
6081 het vertrek van mensen die hier illegaal verblijven.

6082

6083 Voor hoogwaardige arbeidsmigratie, tegen misstanden

6084

6085 Arbeidsmigratie kan essentieel zijn voor de grote opgaven van Nederland, maar kent tegelijkertijd
6086 veel misstanden. Deze misstanden zien we vooral bij arbeidsmigranten met laagbetaald werk.
6087 Sectoren die intensief gebruik maken van laagbetaalde arbeidsmigranten, zoals de distributiesector of
6088 de (glas)tuinbouw, moeten voor deze arbeid een eerlijkere prijs betalen. De negatieve effecten komen
6089 nu alleen terecht bij omwonenden en arbeidsmigranten zelf. Dat pakken we aan.
6090 Daarnaast zijn er ook mensen nodig in de zogeheten tekortsectoren. Denk aan de bouw, ICT,
6091 duurzaamheid en de zorg. Hier zijn arbeidsmigranten essentieel om onze brede welvaart op niveau te
6092 houden. Dankzij D66 komt er een speciale commissie die adviseert voor welke tekortberoepen en
6093 -sectoren arbeidsmigratie een oplossing kan bieden.

6094

6095 *In Nederland kiezen we voor hoogwaardige arbeidsmigratie*

- 6096 • D66 wil uitbreiding van de 'Blauwe kaart' naar andere dan alleen de hoogste opleidingsniveaus,
6097 zodat meer mensen er gebruik van kunnen maken. Deze kaart is voor mensen van buiten de
6098 Europese Unie die hiernaartoe komen om te werken, veelal vakkrachten in tekortsectoren.
- 6099 • Nederland blijft binnen de Europese Unie niet meer achter als het gaat om pilots waarbij
6100 arbeidsmigranten een tijdelijk visum krijgen. We sluiten ons aan bij de EU-talentpool en leren van
6101 de inzet in bijvoorbeeld Duitsland.
- 6102 • We helpen arbeidsmigranten bij hun terugkeer met de re-integratie. Hier opgebouwde pensioen-
6103 en AOW-rechten worden uitbetaald in de vorm van een lumpsum in het land van herkomst.
- 6104 • Tijdelijke arbeidsmigratie van buiten de Europese Unie wordt gekoppeld aan afspraken met de
6105 landen waar migranten vandaan komen. Deze brede afspraken gaan over het terugnemen van

6106 irreguliere migranten die geen recht hebben op asiel, maar ook over investeringen in onderwijs,
6107 economie, handel en mensenrechten.

6108

6109 *In Nederland pakken we mistanden gerelateerd aan arbeidsmigratie aan*

- 6110 • De commissie-Roemer heeft aanbevelingen gedaan om mistanden bij arbeidsmigratie aan te
6111 pakken. Daar gaan we sneller mee aan de slag. Daarom komt er een vergunningensysteem voor
6112 uitzendbureaus met publiekrechtelijke handhaving door de arbeidsinspectie.
- 6113 • Er komt de mogelijkheid om in specifieke sectoren een uitzendverbod in te kunnen voeren. D66
6114 wil dat dit instrument kan worden ingezet indien er geen verbetering zichtbaar is en grote
6115 misstanden in specifieke sectoren blijven voortbestaan bij inzet van uitzendkrachten.
- 6116 • Bedrijfseffectrapportages worden zowel voor arbeidsmigratie binnen als buiten de Europese Unie
6117 verplicht. Dit brengt de sociale effecten van nieuwe bedrijvigheid en de bijbehorende
6118 arbeidsmigratie in beeld, bijvoorbeeld op het gebied van woningvraag en sociale voorzieningen.
- 6119 • Gemeenten en werkgevers hebben een gezamenlijke rol in het zorgen voor voldoende
6120 kwalitatieve huisvesting en faciliteiten voor arbeidsmigranten.
- 6121 • Werkgevers gaan bijdragen aan de mogelijkheid van het volgen van een basiscursus Nederlands
6122 voor arbeidsmigranten.
- 6123 • Werkgevers die zich niet aan de regels houden, mogen geen aanvragen voor werknemers van
6124 buiten de Europese Unie meer doen.

Hoofdstuk 7 – Overheidsfinanciën

6125 Gezonde overheidsfinanciën met investeringen in de toekomst

6126

6127 De afgelopen jaren heeft de overheid het begrotingsbeleid ingezet om de economische gevolgen van
6128 de coronapandemie en de energiecrisis te verzachten. Maar de inflatie en de rente zijn hoog en de
6129 economische groei vertraagt. Het vorige kabinet heeft bewust veel geld ingezet om de grote transities
6130 op stikstof en klimaat mogelijk te maken en te kunnen investeren in onderwijs en defensie. Daarmee
6131 voorkomen we het doorschuiven van deze problemen naar een volgende generatie. De uitgaven aan
6132 rente, klimaat en zorg lopen echter wel op, waardoor bij ongewijzigd beleid het overheidstekort
6133 boven de Europese grens van 3 procent uitkomt. Dat is onwenselijk.

6134

6135 De uitzonderingen op de begrotingsregels van het kabinet die zijn gemaakt om grote en onverwachte
6136 schokken het hoofd te kunnen bieden, kunnen niet de norm worden. Er moet telkens opnieuw een
6137 afweging gemaakt worden tussen verschillende beleidskeuzes om te voorkomen dat de rekening bij
6138 toekomstige generaties wordt neergelegd. We willen structureel de lasten van mensen kunnen
6139 verlagen, blijven investeren in onderwijs, de arbeidsmarkt, hervorming van het toeslagenstelsel,
6140 wetenschap en cultuur. De klimaattransitie en uitbouw van onze infrastructuur zullen ook
6141 investeringen vergen. Om onze financiën houdbaar te houden, betekent dit dat de vervuiler zal
6142 moeten betalen, vermogenden en grote bedrijven meer dan nu hun steentje zullen moeten bijdragen
6143 en zorgkosten niet ongebreideld kunnen stijgen.

6144

- 6145 ● We houden oog voor de houdbaarheid van de overheidsfinanciën, zodat toekomstige generaties
6146 dezelfde of meer kansen krijgen als wij. Daarom geven we geld uit aan voorstellen die de
6147 economie structureel versterken en de overheidsfinanciën op langere termijn verbeteren.
- 6148 ● Wij vinden in de komende jaren een begrotingstekort acceptabel, als we daarmee investeren in
6149 de toekomst van Nederland. Het niet doen van noodzakelijke uitgaven aan de energie- en
6150 klimaattransitie zou namelijk ook een ‘schuld’ doorschuiven naar volgende generaties.
- 6151 ● Wij verlagen de belasting op werk en verhogen de belasting op vermogen, (over-)winsten,
6152 vervuiling en belastingconstructies. Dit versterkt de economie, maakt Nederland schoner en
6153 verkleint de ongelijkheid.

6154

6155 Brede welvaart als uitgangspunt

6156

6157 Een eenzijdige focus op de groei van het bruto binnenlands product (bbp) is niet zaligmakend. We
6158 willen af van groei die geen kwaliteit van leven oplevert. Economische groei is geen echte groei als
6159 dat niet wordt vertaald in betere gezondheid, beter wonen of schone lucht. Wij willen brede welvaart
6160 leidend laten zijn in het economisch beleid.

6161

- 6162 ● We streven naar brede welvaart, waarbij vooral het welzijn van mens en natuur een maatstaf is
6163 voor hoe goed het met ons gaat. Cruciaal daarbij is gezondheid waarbij fysieke, mentale en
6164 sociale aspecten samenwerken. We monitoren de vorderingen op basis van de indicatoren die
6165 onder andere door het CBS worden gehanteerd in de Monitor brede welvaart en pas het beleid
6166 daarop aan.

- 6167
6168
6169
6170
6171
6172
6173
6174
6175
6176
6177
6178
- De Monitor brede welvaart krijgt een prominente plek in de economische ramingen van het CPB en bij de doorrekening van verkiezingsprogramma's. Daarbij worden ook vermogen en de waarde in de samenleving in brede zin meegenomen: naast financieel en economisch kapitaal, ook menselijk en natuurlijk kapitaal. Er wordt een duidelijke link gelegd naar de mate waarin Nederland de duurzame ontwikkelingsdoelstellingen van de Verenigde Naties vervult. Bij het terugkijken naar het financieel beheer in de begrotingen en jaarverslagen krijgt brede welvaart een centrale plek.
 - Het bbp als economische indicator kan blijven bestaan, gezien de belangrijke functie voor ramingen en de overheidsbegroting. De overheid publiceert daarbij ook een netto binnenlands product waarin schade aan de kapitaalvoorraad en uitputting van grondstoffen worden meegeteld. Economische groei moet plaatsvinden binnen de grenzen van het klimaat en de natuur.

D66 laat haar programma doorrekenen door het CPB en het PBL. Een gedetailleerd financieel overzicht van het D66 verkiezingsprogramma zal bij de CPB-doorrekening beschikbaar komen.

Colofon & Verantwoording

Aan dit verkiezingsprogramma werkten mee:

De Verkiezingsprogrammacommissie:

Hans Vijlbrief (voorzitter)
Claudio Bruggink
Robbert Dijkgraaf
Kalle Duvekot
Eelco Eerenberg
Maartje Jansen
Laura de Vries
Steven van Weyenberg

De Permanente Programma Commissie:

Fleur Gräper - van Koolwijk (voorzitter)
Dorien Blommers
Sabeth de Boer (lid vanuit de fractie)
Koen Castelein
Susanne Dallinga
Henk-Jan Oosterhuis
Robert van Rijssen

Secretariaat: Olivier Croll en Thijs van Aken

Bij het opstellen van dit programma hebben we in de eerste plaats gebruikgemaakt van de input van onze leden. Velen van hen hebben gebruikgemaakt van de mogelijkheid om op thema's ideeën aan te dragen. We zijn hen heel dankbaar voor alle inspiratie. Daarnaast hebben we gebruikgemaakt van het vorige programma: de wereld is immers niet van vandaag op morgen veranderd en onze inzet is dat dan ook niet. Via deze weg willen we ook in het bijzonder de thema-afdelingen, interessegroepen, bestuurders en lokaal actieve D66'ers, en verschillende specialisten in onze partij bedanken, die ons soms heel gericht van informatie hebben voorzien. Zonder de input die zij ons op deze bijzonder korte termijn toestuurd, hadden wij ons werk niet kunnen doen.

Daarnaast waren er vele organisaties en instellingen die ons van input hebben voorzien. De vele brieven en e-mails die bij ons zijn binnengekomen leverden inzichten op die ons geholpen hebben in het maken van keuzes. In sommige gevallen is contact gezocht voor aanvullende informatie. Daarnaast is met een select aantal partijen gesproken: partijen die voor het succesvol kunnen uitvoeren van veel van onze ideeën noodzakelijke partners zijn. Wij willen ze bedanken voor de tijd die ze hebben genomen om met ons in gesprek te gaan en voor een aantal ideeën een klankbord te vormen.

Tenslotte willen we alle mensen van de Mr. Hans van Mierlo Stichting, de Jonge Democraten, de medewerkers en leden van de D66 fracties in de Eerste- en Tweede Kamer en het Europees

Parlement, de bewindspersonen en hun politiek assistenten, de klankbordgroep van de PPC en de leden van het schrijfteam heel hartelijk danken. Voor hun werk in het voortraject met het delen van hun kennis, voor het schrijven van de verschillende paragrafen, voor het kritisch meelesen bij de tussenproducten en voor de scherppte bij de verschillende redactieslagen. Zonder hen had dit programma er niet gelegen.